

**Východočeské
listy
historické**

35/2016

Univerzita Hradec Králové
Historický ústav Filozofické fakulty

VÝCHODOČESKÉ LISTY HISTORICKÉ
EAST-BOHEMIAN JOURNAL OF HISTORY
35/2016

Redakční kruh | Editorial Committee of the Board of Editors

- doc. Ondřej Felcman *předseda redakční rady | Chairman of the Board of Editors*
a vedoucí redaktor | and Editor-in-Chief
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- dr. Tomáš Hradecký *výkonný redaktor, zástupce vedoucího redaktora | Executive Editor, Deputy Editor-in-Chief*
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- dr. Ryszard Gładkiewicz (Uniwersytet Opolski, Polsko | University of Opole, POL)
dr. Vlastimil Havlík (UPM - Muzeum textilu v České Skalici, ČR | MAA - Textile Museum in Česká Skalice, CZE)
- doc. Martin Šandera (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- dr. Jiří Štěpán (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)

Další členové redakční rady | Other Members of the Board of Editors

- prof. Petr Čornej (Česká republika | Czech Republic)
dr. Jiří Hutečka (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- prof. Zenon Jasiński (Uniwersytet Opolski, Polska | University of Opole, POL)
doc. Jiří Kubeš (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
prof. Milena Lenderová (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
dr. Jan Mervart (Akademie věd ČR, v.v.i., ČR | Czech Academy of Sciences, CZE)
- dr. Jaroslav Pažout (Technická univerzita v Liberci, ČR | Technical University in Liberec, CZE)
- doc. Martin Pekár (Univerzita P. J. Šafárika, Slovensko | P. J. Šafárik University, SVK)
- prof. Hans Renner (Rijksuniversiteit Groningen, Nederland | University of Groningen, NLD)
- doc. Veronika Středová (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- dr. Ondřej Tikovský (Parlamentní knihovna, ČR | Library of the Parliament of the Czech Republic, CZE)

Redakční práce | Redaction

PhDr. Tomáš Hradecký, Ph.D.

Recenzenti 35. svazku | Reviewers of Volume No. 35

PhDr. Marie Bahenská, Ph.D.

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.

Prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Doc. PhDr. Martin Čapka, CSc.

PhDr. Vlastimil Havlík, Ph.D.

PhDr. Jan Kalous, Ph.D.

doc. PhDr. Mgr. Zdeněk Radvanovský, CSc.

doc. PhDr. Veronika Středová, Ph.D.

PhDr. Martin Šíkula

PhDr. Jaroslav Šůla, CSc.

PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

Editorial

Redakční rada s potěšením oznamuje, že Východočeské listy historické byly k 28. dubnu 2016 zařazeny do mezinárodní databáze ERIH Plus.

V téměř dvacetileté historii časopisu jde o další mezník jeho existence. Po jeho transformaci z Listů katedry historie vycházel na Pedagogické fakultě Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové, později Univerzity Hradec Králové, jako recenzovaný sborník (od svazku 11–12/1997 do svazku 23–24/2005). Po kratší přestávce byl obnoven již jako cílevědomě utvářené periodikum (svazek 25/2008 a další); od roku 2014 vychází dvakrát ročně.

Každý nově zaslaný příspěvek redakce uvítá, a pokud obstojí v recenzním řízení, ráda jej vytiskne v českém, slovenské i polském jazyce.

studie

„Buben výstavby socialismu“. Místní rozhlas v letech 1949–1950 pohledem *Osvětové práce*¹

ZDENĚK DUDA

Abstrakt | Abstract

*Studie je příspěvkem k dějinám lidové výchovy v poúnorovém Československu. Soustředí se na problematiku využití místních rozhlasů jako nového média kulturně osvětové práce. Cílem je odhalit a utřídit hlavní témata, očekávání a cíle spojované s místním rozhlasem a ukázat proměnu náhledu na tuto instituci a její funkci v počátcích lidově demokratického režimu. K tématu je přistupováno optikou oborového týdeníku *Osvětová práce*, tedy média, které samo bylo aktivním zprostředkujícím činitelem dobového přehodnocení významu místních rozhlasů i nástrojem k celkové proměně společnosti v lidově demokratickém Československu.*

The study is a contribution to the history of people's education in the post-February Czechoslovakia. It focuses on the issue of using local radio broadcast as a new media of cultural and educational activity. The aim is to detect and classify the main topics, expectations and objectives associated with a local radio and preview of the the transformation of this institution and its role in the early days of the people's democratic regime. The topic is approached through the analysis of the weekly magazine „Osvětová práce“, a medium that itself has been a mediating factor of the contemporary reassessment of the importance of local radio stations and a tool for the transformation of society in the People's democratic republic of Czechoslovakia.

Klíčová slova | Key Words

Kulturně osvětová práce, venkov, socializace, místní rozhlas, Československo, Osvětová práce, 1949–1950

Cultural and educational activity, countryside, socialization, local radio, Czechoslovakia, Osvětová práce, 1949–1950.

Léta 1949–1950 přinesla do mnoha českých a slovenských obcí řadu novinek. Sbírala se mandelinka bramborová, podepisovaly se mírové rezoluce, z místních knihoven byla odstraňována závadná či spíše nepohodlná literatura, nad střechami domů a usedlostí se mnohde poprvé rozezněl hlas místního rozhlasu.

¹ Studie vznikla v rámci projektu specifického výzkumu GAJU 157/2016/H - Kontexty současné teologie.

Na Písecku byly jednou z takových obcí Ražice.² První hlášení místního rozhlasu mělo sváteční atmosféru, podobně jako jinde, zde však násobenou tím, že se uskutečnilo o Vánocích. Psal se konec roku 1950.

Do obecní kroniky bylo zřízení rozhlasu zaneseno jako jedna z významných událostí roku.³ Letopisecký záznam uváděl finanční náklady, dodavatele jednotlivých částí i dary místních obyvatel. Běžná a nijak překvapivá byla i poznámka o konci služby obecního posla, který dosud svolával bubnem občany k poslechu místních zpráv, spojená s tradičním protikladem starý – nový: „*primitivní buben byl zaměněn za moderní rozhlas*“.⁴ Stranou kronikářského záznamu zůstala skutečnost, že zřízení rozhlasu nebylo jen příležitostnou a krajově víceméně nahodilou událostí, ale součástí celostátní kampaně.

Tolik na úvod příspěvku, věnovaného dějinám lidové výchovy v poúnorovém Československu. Předmětem zájmu je problematika využití místních rozhlasů jako nového média kulturně osvětové práce.⁵ Cílem je ukázat proměnu náhledu na tuto instituci a její funkci v počátcích lidové demokratického režimu. K tématu je přistupováno optikou oborového týdeníku *Osvětová práce*, tedy média, které samo bylo aktivním zprostředkujícím činitelem dobového přehodnocení významu místních rozhlasů i nástrojem k celkové proměně společnosti.⁶ Týde-

2 Ražice (Jihočeský kraj, okres Písek) jsou zde pouze příkladem a zastupují obce, v nichž byl na konci čtyřicátých let 20. století zaveden místní rozhlas. V studované době v obci žilo o něco více než tři sta obyvatel (321 v roce 1951). Ražice ovšem nejsou klasickým zástupcem čistě venkovských obcí, jejichž život byl určován ještě v uvedené době rytmem zemědělského roku a prací. Od konce 19. století Ražice představovaly významný regionální železniční uzel. Život obce proto také určoval i rytmus projíždějících vlaků. Komunitu obce tvořili jednak lidé svázaní s půdou, jednak železniční zaměstnanci. V obci se tak střetávaly odlišné životní dráhy, světonázorové a politické představy a vzorce chování. K nivelizaci odlišností docházelo až právě v důsledku modernizace a socializace vesnice. V roce 1950 byl v Ražicích zřízen matriční úřad, s působností také pro obce Heřmaň, Putim a Štětice, celkově pro 1 675 osob. V roce 1958 byl zrušen a matriky byly přeneseny do Písku. Ražice, na rozdíl od přidružených okolních obcí, nikdy nebyly sídlem farnosti, a to byl zřejmě jeden z důvodů pro tuto volbu. Obligatorní civilní sňatky byly rovněž velmi důležitým médiem pro formování myšlení a postojů (venkovského) obyvatelstva. Význam tohoto nástroje zvyšovala přítomnost sanek i skutečnost, že se bezprostředně dotýkal života většiny tehdejší společnosti. Srov. Obecní úřad Ražice, *Pamětní kniha. Obec Ražice*, zvláště s. 177–180 a 303.

3 *Tamtéž*, s. 183–184.

4 *Tamtéž*, s. 184. Dále srov. Zdeněk DUDA, *Služ, rozhlase náš, našemu městu poctivě jako ten buben. První hlášení městského rozhlasu v Protivíně*, in: Prácheňské muzeum v Písku v roce 2012, Písek 2013, s. 58–62.

5 K vymezení pojmů lidové výchovy a osvěty srov. Jiří POKORNÝ, *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha 2003, s. 8.

6 Týdeník *Osvětová práce* začal vycházet v roce 1949. Představoval hlavní tiskový prostředek kulturně osvětové politiky. Vznikl sloučením dosavadních osvětových periodik, konkrétně *Hlasu osvěty* a *Hovorů k lidu*. Návnost byla vyjádřena i zahájením od čtvrtého ročníku. Vydavatelem bylo ministerstvo informací a osvěty, cílem bylo vytvořit instruktážní časopis především pro pracovníky místních a okresních osvětových rad. Týdeník přinášel zásadní stati a projevy k tématu osvětové politiky, aktuální ministerské výnosy a předpisy, informoval o významných akcích a činnosti místních osvětových rad. V souvislosti s vyhlášením Soběslavského plánu kulturně osvětové činnosti se od roku 1950 obsah týdeníku částečně pozměnil: kulturně osvětové směrnice a politická usnesení doplnily články o sovětských zkušenostech, o činnostech

ník vedle představ a záměrů předních osvětových pracovníků také umožňuje nahlédnout, byť nepřímou, skutečné fungování místních rozhlasů.

Místní rozhlas se v prvních letech budování nového režimu v pounorovém Československu stal předmětem soustředěné péče osvětových pracovníků. Změna náhledu na postavení a úlohu místních rozhlasů přicházela z ministerstva informací a osvěty, které v souvislosti s nastolením takzvaného ostrého kurzu hodlalo využít značný potenciál dosud spíše opomenutého média pro formování postojů a myšlení především venkovského obyvatelstva. Osvěta obecně byla velmi úzce provázána s politikou nového režimu. Jeho představitelé usilovali o vytvoření takového systému veřejné, kulturní a výchovné práce, který by sjednocoval a koordinoval státní, veřejné, spolkové a odborové aktivity v oboru osvětové práce, lidovýchovy a kulturní distribuce. Osvětová práce měla odrážet třídní charakter a masově šířit a popularizovat základní teze marxisticko-leninské ideologie. Ta se současně měla stát svorníkem všech kulturně osvětových aktivit.⁷

Místní rozhlas se do budoucna měl stát vítaným a důležitým nástrojem k provádění správních a budovatelských úkolů. Ve venkovských oblastech také účinným pomocníkem při výstavbě a výchově k socialismu. Z toho důvodu měl být také zřizován všude tam, kde ho dosud neměli, což se týkalo především malých a nejmenších obcí. Místní rozhlas se na venkově také poměrně rychle prosadil, a to i jako symbol technického pokroku nové doby.⁸ Pro účely státní politické výchovy a osvěty připravoval již v závěru roku 1948 první odbor ministerstva informací a osvěty k významným událostem a výročím, jako bylo například zahájení pětiletky, příležitostně rozhlasové zpravodaje, které od února následujícího roku začaly být vydávány pravidelně ve formě týdeníku s názvem *Hovoří místní rozhlas*. V předmětné době byl tento bulletin pravidelnou přílohou týdeníku *Osvětová práce*.

Na základě dotazníkového šetření provedeného v první polovině roku 1949 se odhadovalo, že v českých zemích bylo již tehdy na tři tisíce místních rozhlasů

---

závodních klubů ROH a problematice kolektivizace vesnice. Informační i propagandistickou roli týdeníku zvyšovaly stále přílohy, vkládané jako samostatné časopisy, které se ovšem v průběhu let poměrně často obměňovaly. V letech 1949–1950 byly takovouto čtrnáctidenní přílohou *Hovory k lidu*, předkládané jako soubor vzorových osvětových přednášek pro veřejnost, v letech 1950–1952 *Hovoří místní rozhlas*, v roce 1950 *Lidová tvořivost*, v roce 1951 *Dálkové školení, Lidový kronikář, Dopisovatel Osvětové práce*, v letech 1952–1953 *Názorná agitace na vesnici*. Prvním šéfredaktorem týdeníku byl Norbert Pitthard (jeho zástupcem byl Josef Pancíř, od roku 1950 František Vlasák), v dubnu 1951 ho vystřídal Josef Pancíř. Ten v této funkci vydržel až do roku 1956, kdy časopis ve svém jedenáctém ročníku změnil název na *Osvětovou besedu*. Ještě předtím v roce 1954 došlo ke změně periodicity na čtrnáctidenní. Srov. Heslo *Osvětová práce*, in: Jiří KNAPÍK – Martin FRANC a kol., *Průvodce kulturním dním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*, I, Praha 2012, s. 638.

7 Srov. Jiří KNAPÍK, *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*, Praha 2004, s. 72–73 a 122 an.

8 Srov. Heslo *Stírání rozdílů mezi městem a venkovem*, in: Jiří KNAPÍK – Martin FRANC a kol., *Průvodce kulturním dním...*, II, s. 876–877.

a několik set rozhlasů závodních.⁹ To představovalo až několikamilionovou posluchačskou obec. Posláním místních rozhlasů podle plánů předních osvětových pracovníků ovšem pochopitelně nebylo suplovat celostátní či krajská média, ale stát se účinným nástrojem výchovy a budovatelského úsilí tam, kam jiná média nedosahovala. Předmětem zájmu a činnosti se mělo stát plnění místních úkolů a potřeb. Místní rozhlas se v první řadě měl stát nepostradatelným zpravodajem o veškerém hospodářském, politickém a kulturním dění v obci, okrese i kraji. Případně i v celém státě, pokud se pojednávané téma nějakým způsobem vztahovalo k životu v daném místě. Měl učit hodnotám, ale také žádoucímu hodnocení. Místní občany měl získávat pro nové úkoly a cíle, jako bylo například zakládání jeslí či jednotných zemědělských družstev. V souladu s úsilím o takzvaný hromadný vzestup kultury se měl také soustředit na oblast lidové výchovy a zábavy. Propagační knihoven a nových pokrokových knih, lidových osvětových škol, čtenářských kroužků a klubů, divadla a hudby měl bojovat proti takzvané staré buržoazní nekulturnosti. Tím vším se měl stát nástrojem osvěty a výchovy lidu na cestě budování socialismu; konkrétně se jednalo o dílčí cíle zvýšení hospodářské i kulturně politické úrovně vesnice, setřetí rozdílů mezi městem a vesnicí, splnění pětiletého plánu a výchovy nového člověka.¹⁰

Pro využití místního rozhlasu jako nástroje nové politiky se počítalo s aktivním přístupem a rolí osvětových rad a po jejich zrušení v létě roku 1950 příslušných orgánů lidové správy.¹¹ Jejich úkolem bylo dbát na žádoucí fungování místních rozhlasů od organizace činnosti až po obsahovou náplň.¹² U všech místních rozhlasů měly být vytvořeny rozhlasové rady, všichni pracovníci a spolupracovníci místních rozhlasů také měli projít řádným školením. Náplní činnosti rozhlasových redakčních kolektivů byla příprava a schvalování jednotlivých relací i rámcový výběr reprodukované hudby. Obcím, které o zřízení místního rozhlasu teprve usilovaly, měla být ze strany osvětových rad a orgánů lidosprávy poskytnuta podpora a pomoc, především co se týče otázek zajištění

9 Podle statistiky, zpracované na základě došlých hlášení místních národních výborů, bylo nejvíce místních rozhlasů v Pražském kraji (489) a kraji Brněnském (473). Další kraje následovaly s větším odstupem: Gottwaldovský (296), Ústecký a Plzeňský (166), Olomoucký (158), Pardubický (154), Liberecký (145), Českosudějovický (136) a Královéhradecký (124). Srov. František RICHTER, *O funkčním poslání místních rozhlasů*, Osvětová práce. Týdeník pro osvětové pracovníky, IV, č. 17, 3. 5. 1949, s. 15–16.

10 Srov. Josef HUSÁK, *Školíme hlasatele místních a závodních rozhlasů*, Osvětová práce. Týdeník pro osvětové pracovníky, V, č. 7, 15. 2. 1950, s. 74.

11 Vládním nařízením č. 101/1950 Sb. z 5. července 1950 došlo ke zrušení osvětových rad. Jejich působnost byla přenesena na soustavu národních výborů, respektive jejich školské, osvětové a tělovýchovné komise. Novým kulturně osvětovým zařízením na venkově a v malých obcích se následně staly osvětové besedy. Srov. Heslo *Osvětové rady*, in: Jiří KNAPÍK – Martin FRANČEK, *Průvodce kulturním děním...*, I, s. 641–642.

12 František RICHTER, *Okresní osvětové rady a místní rozhlas*, Hovory k lidu. Příloha časopisu Osvětová práce, V, č. 11, 31. 5. 1949, s. 24.

možného financování. Nešlo přitom ani tolik o přímé subvence, jako spíše o zapojení do probíhajících kampaní a akcí, jako byl například *Pardubický snop*.¹³

Zásadní mezník pro agendu a fungování místních rozhlasů představovalo vyhlášení Soběslavského plánu kulturně osvětové činnosti na konci srpna roku 1950, rámcových osnov pro první systematické plánování v jednotlivých oblastech kulturně osvětové práce.¹⁴ Na základě Soběslavského plánu byly vytyčeny směrnice také pro činnost místních rozhlasů a jejich redakčních kolektivů. Místní rozhlas se propříště měl závazně stát – již se nejednalo jen o porůznu realizované představy – osvětovým aparátem lidové správy s funkcí nejen informační a propagační, ale především politicko-agitační.¹⁵ Cíleno bylo především na venkov, vesnice měla být získána pro socialismus. Předmětem hlášení a zpráv místních rozhlasů byly především státně politické záležitosti, dále aktivity místních organizací a obecně život v daném místě.¹⁶ K tomu patřilo i hlášení různých rodinných zpráv, což byla starší tradice, avšak nyní přijímaná a ceněná pro předpokládané posilování vzájemnosti a utužování kolektivu obce.¹⁷ Soukromá záležitost vyhlášená rozhlasem se tím samým stávala veřejnou, využití rozhlasu pro hlášení rodinných událostí a zpráv tak bylo účelné i z hlediska dohledu a formace. Místní rozhlas se měl ideálně stát rádcem, pomocníkem a důvěrníkem celé obce a těšit se všeobecné oblibě. Proto i jednotlivá hlášení měla být dostatečně atraktivní a případně nějakým předem schváleným způsobem ozvláštněná, například skladbou hlasatelů.¹⁸

Jednotnou politickou linku pro místní rozhlasové určoval již od roku 1949 bulletin *Hovoří místní rozhlas*. Obsahoval hotové relace, které mohly sloužit jako vzor, nebo mohly být přežaty bez úprav. V rubrice úkolů přinášel také pokyny, kterým tématům se má v příslušném týdnu místní rozhlas věnovat.

13 Akce *Pardubický snop* na kulturní výstavbu vesnice byla slavnostně vyhlášena v květnu roku 1949 Jednotným svazem českých zemědělců, Československým svazem mládeže a Krajskou radou družstev na Pardubicku. Navazovala na mediálně úspěšnou kampaň z předchozího roku. Jednalo se o institucionalizovanou iniciativu s ambicí zasáhnout celou republiku, což se z větší části podařilo. V rámci akce zemědělci odváděli z prodeje plodin nad předepsaný kontingent dodávek určitou finanční částku pro potřeby místní osvětové rady. Po vzoru *Pardubického snopu* vznikla celá řada regionálních mutací, lišících se ve struktuře komodit, z nichž byl odváděn finanční příspěvek. Srov. Heslo *Pardubický snop*, in: Jiří KNAPÍK – Martin FRANC a kol., *Průvodce kulturním děním...*, II, s. 659–660.

14 Soběslavský plán, vyhlášený v projevu ministra informací a osvěty Václava Kopeckého na závěr regionální Výstavy jihočeského kraje v Soběslavi, stanovil rámcové osnovy pro systematické plánování v jednotlivých oblastech kulturně osvětové práce pro české země na zbylou část roku 1950 a rok 1951. Srov. Heslo *Soběslavský plán*, in: Jiří KNAPÍK – Martin FRANC a kol., *Průvodce kulturním děním...*, II, s. 837–839.

15 Srov. *Místní rozhlasové NV*, Osvětová práce. Týdeník pro osvětové pracovníky, V, č. 29–30, 6. 9. 1950, s. 422.

16 Srov. František ŠIMÁČEK, *Místní rozhlas rádcem a pomocníkem*, Osvětová práce. Týdeník pro osvětové pracovníky, V, č. 22, 24. 5. 1950, s. 300.

17 Srov. *Rodinné zprávy v místních rozhlasích*, Osvětová práce. Týdeník pro osvětové pracovníky, V, č. 20, 10. 5. 1950, s. 268.

18 Srov. *Hlasatelé místního rozhlasu*, Osvětová práce. Týdeník pro osvětové pracovníky, V, č. 22, 24. 5. 1950, s. 297.

Vedení a nápovědu, v jakém duchu se s určitým konkrétním úkolem vyrovnat a například s jakým vyzněním informovat o zadané události nebo vykonané práci, zvláště když pro venkov to bylo téma odtažitě nebo neznámé, nabízely připravené vzorové relace.

Například na týden od 10. do 16. května 1950 byly formulovány následující úkoly: místní rozhlasy měly propagovat akci *Mládež hospodářem* na svém místě, květnovou organizaci sběru, včasné obdělávání a jednocení cukrovky a dodržování osevních ploch, měly hodnotit úspěchy společné a organizované práce jednotných zemědělských družstev a na příkladech uvést prospěšnost těchto družstev, pomáhat v náboru učňů pro hornictví a žen do dopravy, konečně také informovat o reorganizaci národních výborů a činnosti klášterů.¹⁹

K propagaci například mládežnické akce pak mohla každá redakční rada místního rozhlasu využít hotovou relaci publikovanou pod názvem *Mladí vedou obce*. Tato iniciativa v mnohém navazovala na akci *Mládež vede Brno*. Její snahou bylo využít potenciál mládeže a budovatelského nadšení pro komunistickou politiku. Později byly principy podobných akcí systematicky napadány a odmítány. K ostrým kritikům patřil například Antonín Zápotocký, který tyto akce považoval za „na první pohled líbivou, lákavou a populární politiku“, kterou „nám Slánský a jeho banda zrádců kazil nejen dělnickou mládež, ale i staré dělnické kádry“.²⁰ Akce v jeho pojetí představovaly jen podbízení se mládeži, vedoucí navíc k přeceňování jejích schopností a neskromnosti.

Rozhlas nejen propagoval podobné akce, ale sám byl do nich také začleněn. Přizvání školní mládeže ke spolupráci a přípravám relací místního rozhlasu mělo přispět ke sblížení mládeže a občanstva. Byla to také příležitost k zaučení a přípravě na budoucí veřejnou činnost. Výsledkem také bylo, že mladí přý pochopili „význam místního rozhlasu, který už není náhražkou policajta s bubnem, nýbrž je především účinným pomocníkem a výchovným prostředkem při výstavbě socialismu“.²¹

Na tomto místě je vhodné připomenout si úvodní příklad. Vybudování místního rozhlasu v Ražicích na Písecku v závěru roku 1950 bylo v obci vnímáno jako přihlášení se k modernímu světu, kam již nepatřil starý a primitivní buben. Dle místní kroniky nic více, nic méně. Rozhlas byl novým technickým řešením zastaralé a již nevyhovující praxe, výslovně právě onou náhražkou policajta s bubnem. Představy ústředního vedení a předních osvětových pracovníků byly odlišné, místní rozhlas jim byl bubnem výstavby socialismu, prostředkem komunistické výchovy a osvětového šíření marxisticko-leninské ideologie: „Starému měšťáckému státu se soukromokapitalistickým zřízením stačil policajt s bubnem. Lidově demokratickému zřízení, usilujícímu o vybudování socialismu, již rozhodně

19 Srov. *Úkoly místních rozhlasů v týdnu od 10.–16. 5. 1950*, Hovoří místní rozhlas. Příloha časopisu *Osvětová práce*, II, č. 19, 10. 5. 1950, s. 69.

20 Heslo *Mládež vede Brno*, in: Jiří KNAPÍK – Martin FRANC a kol., *Průvodce kulturním děním...*, I, s. 564–566.

21 *Mládež vede rozhlas*, *Osvětová práce*. Týdeník pro osvětové pracovníky, V, č. 20, 10. 5. 1950, s. 268.

*nestačí. Soukromokapitalistický řád potřeboval lidi poslušné. Lidově demokratický řád, nastupující cestu k socialismu, potřebuje lidi uvědomělé. Čím uvědomělejší lidi budeme mít, tím bezpečněji a tím rychleji půjdeme k socialismu“.*²² Očekávání spojuvaná se zaváděním rozhlasu v konkrétním místě mohla být odlišná od představ tvůrců celostátní kampaně a na uvedeném konkrétním příkladu je vidět, že se také skutečně lišila. Ke změně náhledu na roli rozhlasu v obci ovšem mohlo dojít velmi brzy v souvislosti s požadavky a nároky kladenými na provoz.

Na konci října roku 1950 se v Praze konala celostátní konference o problematice využití místních rozhlasů pro státně politickou a osvětovou práci. Tehdy se již s místním rozhlasem jako důležitým nástrojem lidové správy a kulturně osvětové činnosti pracovalo programově a s větším zájmem a péčí ze strany příslušných orgánů. Dokladem toho byla i tato konference, svolaná ministerstvem informací a osvěty. Přítomni byli i zástupci ministerstva vnitra a ministerstva pošt. Předmětem jednání byly jednotné směrnice vydané po dohodě příslušných ministerstev pro místní rozhlas, otázka práce s bulletinem *Hovoří místní rozhlas* a postup při dalším školení rozhlasových pracovníků v krajích a okresech.²³

Konference se účastnili zástupci ze všech krajů, včetně slovenských. Zásadním příspěvkem byl referát okresní osvětové inspektorky M. Maškové z Mělníka o masové politické agitační práci s místním rozhlasem. Dále byl stanoven program a způsob školení rozhlasových pracovníků v krajských a okresních střediscích, které již započalo a mělo trvat až do konce prosince. V několikahodinové debatě, do níž zasáhli zástupci všech krajů, byl zmiňován význam místního rozhlasu pro státně politickou a osvětovou práci. Zvláště bylo oceňováno, že v případě dobrého vedení je místní rozhlas účinným mobilizačním prostředkem socialistické výstavby. Místní rozhlas se prý osvědčily při organizování žňových a sklizňových prací, při plnění dodávkových úkolů, při popularizaci jednotných zemědělských družstev a obecně při socializaci vesnice.

Značná pozornost během rozpravy byla také věnována bulletinu *Hovoří místní rozhlas*. Oceňován byl jeho přínos v oblasti usměrňování činnosti, zvyšování politické úrovně i schopnosti propojovat místní úkoly s celostátními. S cílem podpořit a posílit žádoucí činnost místních rozhlasů se také jednalo o vyhlášení soutěže místních rozhlasů. Zástupce pověřenectva informací a osvěty oznámil, že místním rozhlasům na Slovensku se rovněž dostane obdoby českého rozhlasového bulletinu.²⁴

Alespoň takový byl průběh a zásadní témata rozpravy dle zprávy uveřejněné v oborovém periodiku *Osvětová práce*. Bylo-li tomu alespoň do jisté míry tak i ve skutečnosti, pak si aktivní účastníci debaty osvojili slovník, požadavky i očekávání ústředního vedení. Opakovali a stvrzovali všechno to, co ústředí chtělo slyšet. Plány a představy se z úvah ústředního vedení přenesly na krajskou a místní úroveň, včetně konkretizace i zjednodušení. Místní rozhlas se během

22 F. RICHTER, *O funkčním poslání místních rozhlasů*, s. 15.

23 Srov. František ŠIMÁČEK, *Využijeme lépe místních rozhlasů*, *Osvětová práce*. Týdeník pro osvětové pracovníky, V, č. 40, 22. 11. 1950, s. 610–611.

24 Srov. *Tamtéž*, s. 611.

necelých dvou let stal nástrojem socializace nejen v představách vedoucích osvětových pracovníků, ale i na nižších úrovních. Často se jednalo o programová vyhlášení, cíle a závazky či interpretace skutečné činnosti. Konkrétní praxe však mohla být odlišná či snad lépe řečeno barvitější.²⁵

Závěr

Během necelých dvou let se řadu představ, očekávání a cílů spojovaných s místním rozhlasem podařilo uvést do praxe. Na podzim roku 1950 u příležitosti konání celostátní konference o problematice využití místních rozhlasů pro státně politickou a osvětovou práci mohlo být konstatováno, že se místní rozhlas již stal důležitým osvětovým aparátem lidové správy, a že je s ním programově pracováno na úrovni ústřední, krajské, okresní i místní.

Pro potvrzení těchto slov by však bylo třeba jinak zacíleného studia a především jiných pramenů. Navíc v řadě obcí si místní rozhlas teprve pořizovali, a jak plyne z úvodního příkladu, mohli v něm prozatím vidět jen technickou novinku. Vybudování místního rozhlasu v Ražicích na Písecku v závěru roku 1950 bylo v obci vnímáno jako přihlášení se k modernímu světu, kam již nepatřil starý a primitivní buben. Teprve při následném užívání mohl být v technické novince rozpoznán buben socializace.

Autor | Author

Zdeněk Duda

Prácheňské muzeum v Písku
Velké nám. 114
397 24 Písek
duda@prachenskemuzeum.cz

Mgr. Zdeněk Duda (*1980) je historik nových a nejnovějších dějin Prácheňského muzea v Písku. Zaměřuje se na kulturní a náboženské dějiny 19. a 20. století.

25 Místní rozhlas se od roku 1950 stal i v Ražicích významným informačním a propagandistickým prostředkem, možná i opravdovým bubnem socializace. I když tím spíš bylo závodní kino železničních zaměstnanců, v němž byly od prosince 1951 pravidelně každou sobotu a někdy i neděli promítány hojně navštěvované celovečerní i krátké filmy. Působení propagandy, usilující o změnu postojů a myšlení, se mohlo v tomto případě opřít o komunitu diváků a společné emocionální prožitky. Pouhý hlas bez sankce anebo již probuzeného hlubšího zájmu spíše připomene hlas volajícího na poušti. Socializace vesnice totiž i v Ražicích nebyla vybudována, ale prosazena do značné míry silově. Dokladem toho jsou z jedné strany aktivity (tedy konkrétní činnost jdoucí od promítání filmů až po stavbu skokanského můstku) členů závodního klubu železničních zaměstnanců, kterým se dařilo měnit myšlení a vzorce chování svých sousedů, z druhé strany vynucený vznik jednotného zemědělského družstva v roce 1957. Dobrovolně a z přesvědčení přihlášku tehdy nepodal nikdo, a to již několik let byli Ražičtí předmětem soustavného propagandistického působení. V té době již ale nejen místního rozhlasu, ale také dalších médií. Od roku 1954 byl v obci televizor, v roce 1959 již v obci měli deset televizních přijímačů. Srov. Obecní úřad Ražice, *Pamětní kniha. Obec Ražice*, zvláště s. 198–199; 243; 247; 275 an; 303; 316. Dále srov. Zdeněk DUDA, *Kapitoly z dějin železnice v Ražicích*, in: Prácheňské muzeum v Písku v roce 2015, Písek 2016, v tisku.

Summary

„Drum of the construction of Socialism“. Local radio in the years 1949–1950 by the view of the Journal Osvětová práce

In the early years of building of a new regime in the post-February Czechoslovakia the local radio has become an important and valued tool with the educational impact on people. Technical innovation (management and transmission of information) has become an important factor in the state's political education and enlightenment. This type of public education was centralized and tightly linked to the Communist Party's policy, used to popularize and disseminate the tenets of Marxist-Leninist ideology and contribute to creation of a new socialist state and society. The change of the the view of the position and role of local radio occurred in relation to the establishment of so-called „sharp course“. Local radio should be used to shape the attitudes and thinking of the rural population, should help the village to get to the era of Socialism. The state supervision and care has become a targeted tool of the establishment of local radio stations in small rural communities, as well as the entire contents of reports and messages. For the purposes of state political and educational activities the Ministry of Information prepared since February 1949 regular newsletters published for the needs of local radios. They were published under the name Hovoří místní rozhlas („local radio's speaking“) as a supplement of the weekly journal Osvětová práce. This medium was an active mediating factor of the contemporary reassessment of the importance of local radio stations and a tool for the overall transformation of society. During the years 1949–1950 the central committee managed and put into practice a range of ideas, expectations and goals associated with the local radio stations. In the autumn of 1950 on the occasion of a national conference on the issue of the use of local radio for the state's political and educational activity, it was stated that local radio has become an important public educational tool, used at the central, provincial, districtal and local level. On the basis of a type of a source and a specific example, it is shown that the newly established local radio in Ražice in Písek Region on Christmas Day in 1950 was perceived quite traditionally as a missionary of the modern era, which replaced the old and primitive drum. Only in the subsequent use of the local radio was detected a technical novelty, used as a „drum of socialization“.

Katolický ženský tisk a boj za volební právo žen (přelom 19. a 20. století)¹

JIŘÍ HAVELKA

Abstrakt | Abstract

Studie se věnuje způsobu, jakým se ženská křesťansko-sociální periodika stavěla k otázce přiznání politických práv ženám. Tyto názory jsou sledovány od konce 90. let 19. století, kdy se formuje ženské křesťansko-sociální hnutí. Sledované období končí rokem 1915, kdy časopisy přestaly existovat.

The study focuses on the way in which a Christian-social periodical magazines for women commented on the issue of granting political rights to women. These views are monitored in the text of the study since the late 1890s, when the Women's Christian Socialist Movement was formed. The observation period ends in 1915 when the periodical magazines ceased to exist.

Klíčová slova | Key Words

Český politický katolicismus, křesťansko-sociální hnutí žen, křesťansko-sociální časopisy pro ženy, koncept oddělených sfér, volební právo pro ženy
Czech political Catholicism, Christian-social women's movement, Christian-social women's magazines, concept of separate spheres, suffrage for women

---

Metodologie – dějiny obou pohlaví, koncept oddělených sfér

V konceptu obou pohlaví navazují na Natalii Zemon Davisovou, která se snažila dát ženským dějinám propracovanější podobu. Autorka napsala v roce 1977 článek s názvem „Women's History in Transition: The European Case“. Na rozdíl od dvou předcházejících tendencí se distancovala od pouhého hledání žen či ženských prvků: „Místo toho navrhovala se dále soustředit na vzájemnou interakci mužů a žen, na dopady příslušnosti pohlaví na každodenní život historických aktérů a na změny v představách o mužských a ženských rolích, pravidlech chování a významech, které se pohlavním rolím připisovaly“.² Rád bych se tedy (podobně jako Davisová) zaměřil na představy katolického prostředí na ženskou úlohu

---

1 Výzkum byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy v Praze (projekt č. 1070314). Projekt byl vytvořen na FHS UK.

2 Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 196. Storchová dále uvádí, že tento koncept byl ve střední Evropě znám díky Gisele Bockové. Srov. *tamtéž*, s. 197.

v moderní občanské společnosti. V konkrétní rovině pak půjde o vztah katolických ženských periodik k otázce přiznání politických práv.

Jednou z kulturních praktik je genderové rozdělení univerza prostřednictvím ideologie separátních sfér. Historici a historičky pozorovali kontrastní role muže a ženy, které se od sebe začaly značně vzdalovat od 18. a především v dlouhém 19. století. Podle řady badatelů došlo v Evropě ve druhé polovině 18. století k „polarizaci genderů“. Tato polarizace je patrná v literatuře, filozofii, právu i politice. Binární model (genderový řád) – maskulinita a feminita – byl posunut do biologické roviny. Tedy předcházející kategorie „přirozené“ byla změněna na „biologicky dané“. Biologická danost pohlaví znamenala předurčenost k rozdílným funkcím, vzhledu, chování atd. „Žena je v tomto modelu křehká, sexuálně pasivní, emocionální, předurčená především k mateřství ... Muž je naopak přirozeně určen k angažovanosti ve veřejném prostoru a produkci nejrůznějších kulturních, ekonomických a společenských statků“.³ Přes různé kritiky je koncept oddělených sfér stále užitečným nástrojem pro rekonstrukci vztahů mezi ženami a muži v minulosti i současnosti. Je však nezbytné vyhnout se zjednodušujícímu pohledu a snímat ideologii separátních sfér komplexněji. Linda Kerberová popisuje separátní kulturu jako interaktivní sociální proces, ve kterém je nutné pozorovat, jak byla ženská separátní sféra konstruována od mužů a zároveň i od žen samotných.⁴ Od osmdesátých let dvacátého století se rozmohl pohled na ideologii separátních sfér jako na „rétorickou konstrukci, která odpovídala na měnící se sociální a ekonomickou realitu“.⁵ Ideologie separátních sfér je tak pružná a dochází k jejímu neustálému upřesňování.

Vyvstávají zde sice pochybnosti, zda se nejedná o implementaci „buržoazního modelu“ do historie, ale Kerberová rozumí jazyku separátních sfér jako užitečnému nástroji, který „umožnil současníkům vyložit sebe sama v sociální situaci“.⁶ Nová konceptualizace místa byla nutná právě pro industriální společnost, v níž dochází k značným společenským změnám (industrializace, kapitalismus, vznik buržoazie), tím tedy i k diskuzím nad povahou politiky, hospodářství a společenské dimenze žití.⁷ Proměny společnosti měly jednoznačný dopad na změnu výkladu genderových vztahů.⁸

Jakým způsobem se tedy v ženských křesťansko-sociálních časopisech užívala dyáda oddělených sfér ve vztahu k politické aktivitě žen? Jak bylo toto pojetí vyjednáno v českém politickém katolicismu?

3 Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ, *Žádná ženská člověk není*, Praha 2010, s. 458.

4 Linda KERBER, *Separate Spheres, Female Worlds, Woman's Place: The Rhetoric of Women's History*, *Journal of American History* 75, (June 1988), p. 18.

5 *Tamtéž*, s. 21: „Patriarchální varianta separátních sfér není shodná s kapitalistickým uspořádáním společnosti; kapitalismus způsobil, že se ekonomické vztahy mezi muži a ženami znovu vyjednaly.“

6 *Tamtéž*, s. 30.

7 Daniela TINKOVÁ, *Oddělené sféry: tradiční polarita, nebo dědictví 19. století?*, in: Milan ŘEPA (ed.), *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha 2008, s. 459.

8 Na tomto místě je dle mého soudu nutné podotknout, že se hlásím k staršímu významu genderu. Půjde mi tedy o zkoumání změny vztahů mezi ženami a muži.

Český politický katolicismus na přelomu 19. a 20. století

Na tomto místě není možné rekapitulovat všechny příčiny a zvraty v roztržce uvnitř katolického politického tábora. V rámci politického katolicismu působily v 90. letech 19. století tři katolické strany. Aktivnější byli hned z počátku 90. let křesťanští sociálové, kteří založili vlastní politickou stranu, která se v ideové rovině opírala o papežskou encykliku *Rerum novarum*. O založení *Křesťansko-sociální strany v Čechách* (1894) se zasloužil především Tomáš Škrdle, Rudolf Horský a Tomáš Josef Jiroušek. Nicméně se v rámci tohoto křesťansko-sociálního hnutí vyprofilovala skupina, která usilovala o hlubší sociální reformy a křesťanskou demokracii. Mezi tyto osobnosti se řadí Vilém Koleč a Josef Hovádek, ke kterým se později přidali Emil Dlouhý-Pokorný⁹ a Václav Myslivec.¹⁰ Hlavním programovým bodem křesťanských demokratů bylo zavedení všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva. Dále se snažili zapojit katolické ženy do křesťansko-sociálních aktivit s tím, že rozšiřovali jejich působnost i mimo okruh rodiny a charitativní činnosti. Žena měla být, podle jejich programu, vzdělaná a politicky uvědomělá. Třetí požadavek se týkal *„samostatného a na církevní hierarchii nezávislého vystupování křesťanských demokratů na veřejné a politické scéně, který měl i dimenzi zohledňující postavení a roli nižšího kléru. Ten chtěl potvrdit právo na svobodu názoru v těch záležitostech, kdy kněz vstupoval do občanského života; jeho biskup po něm neměl vyžadovat poslušnost, a naopak mu měl umožnit vstupovat např. i do politiky, do politické strany podle vlastního výběru, nezávisle na názoru římskokatolické církve“*.¹¹ Posledním specifickým, které je nutné na tomto místě zmínit, bylo zajištění většího působení laiků. Podle jejich názoru měl totiž tento bod zajistit, aby strana lépe rozuměla situaci dělníků. Kněží toho totiž nebyli schopni kvůli své izolovanosti od dělnického prostředí. Podle křesťanských demokratů byla církevní hierarchie k požadavkům dělníků vzdálená. Porozumění situaci dělníků měli zajistit právě ti, kteří s nimi byli v nejužším kontaktu. Oslabení vlivu církevní hierarchie na chod strany a laicizace neměly za cíl jít proti církevnímu učení, ale vymanit se z vlivu družstva *Vlast* (hlavní organizátor práce sociálních, kulturních a vzdělávacích činností a také frakce uvnitř křesťansko-sociálního hnutí), které si ve vedení počínalo velmi autoritativně.¹² Družstvo *Vlast* byl spolek, který vznikl v roce

9 **Emil Dlouhý-Pokorný** (1867–1936) byl katolickým knězem, od poloviny 90. let 19. století patřil k zakladatelům českého křesťansko-sociálního hnutí, náležel k radikálnímu levému křídlu. Snažil se do programu strany dát zavedení všeobecného hlasovacího práva a vystoupil proti kruhům v *Národní straně katolíků*, která chtěla pohltnout křesťanské sociály. V roce 1899 tak založil novou *Křesťansko-sociální stranu lidovou*, která byla postavena na křesťanskodemokratickém programu a jejímž byl lídrem. Podporoval *Katolickou modernu*, vydával modernistické časopisy, jako *Rozvoj*, *Mane*, *Křesťanská myšlenka* a *Nezmar*. Od roku 1903 se od politiky vzdálil, od roku 1906 již nebyl duchovním. Požádal papeže o dispens, protože se chtěl oženit a legitimizovat své děti. Jeho žádost byla však odmítnuta a on byl vyloučen z katolické církve.

10 Petr FIALA – Jiří FORAL – Karel KONEČNÝ – Pavel MAREK – Michal PEHR – Miloš TRAPL (dále jen Petr FIALA a kol.), *Český politický katolicismus 1848–2005*, Brno 2008, s. 25–26.

11 *Tamtéž*, s. 37.

12 Pavel MAREK, *Emil Dlouhý-Pokorný*, Brno 2007, s. 97.

1884. Tomáš Škrdle jej založil nejprve jako časopis, který měl hájit katolickou církev proti útokům z jiných ideových proudů. Později se Škrdlemu podařilo okolo časopisu soustředit množství spolupracovníků, kteří utvořili centrum, které ovlivňovalo katolickou činnost ve spolcích (kulturních, sociálních, literárních apod.) i politice.¹³ Díky jeho činnosti vznikla křesťansko-sociální strana. Je také nutné připomenout, že během svého působení byl spolek spojen vždy s pravicí v křesťansko-sociálním hnutí, podléhal totiž vlivu Tomáše Škrdleho, což byl velmi konzervativní kněz s „*problematickými povahovými rysy (neústupnost, netolerance, fundamentalismus)*“.¹⁴ Z nespokojenosti mladých literátů s vedením *Vlasti* vzniklo literární hnutí *Katolická moderna*.

Mezi křesťanskými demokraty a křesťanskými socialisty panoval neustálý tlak. Emil Dlouhý-Pokorný byl nesmírně pracovitý, vzdělaný, výborný řečník a organizátor. „*Velmi rychle se stal duší skupiny křesťanských demokratů, jejich ideologem, rádcem a mluvčím. Tato pozitivita byla oslabena přímočarostí, otevřeností a neústupností, s jakou své myšlenky prosazoval*“.¹⁵ Pravicové kruhy v *Křesťansko-sociální straně v Čechách* se ho snažily z vedení strany odstranit, což se jim nakonec v roce 1899 podařilo.¹⁶ Spor skončil odtržením křesťanských demokratů od *Křesťansko-sociální strany v Čechách* a konstituováním *Křesťansko-sociální strany lidové* (1899). Třetí názorový proud představovala *Národní strana katolická* (1897), která byla spojena s konzervativní aristokracií. Velkou úlohu v ní sehrávala hrabata z rodu Schönbornů.¹⁷ Tato strana byla podle Pavla Marka „*seskupením elit bez širší členské základny, zpočátku bez oficiálního programu*“.¹⁸ V ideové rovině zřejmě měla zastávat stavovské pozice šlechty a velkostatku.¹⁸

V první časové fázi, „*v období let zhruba 1898–1902, můžeme různice označit za důsledek boje Národní strany katolické s Křesťansko-sociální stranou o ovládnutí spolkové sféry a za projev střetu pravicového vedení Křesťansko-sociální strany se skupinou křesťanských demokratů*“.¹⁹ Druhá časová fáze, která zahrnuje léta 1902–1906, je charakteristická hledáním kompromisů mezi všemi třemi katolickými politickými subjekty.²⁰ Tyto snahy byly úspěšné, neboť nakonec vznikla jednotná *Strana katolického lidu* (1906). Tato nová strana se „*vědomě podle vzoru německého Zentra hlásila k myšlence tolerance, vnitřní plurality předpokládající soužití názorově odlišných skupin a umožňující realizovat program různými cestami a taktickými nástroji*“.²¹ Kromě *Národní strany katolické*, *České strany křesťansko-sociální* a *Křesťansko-sociální strany lidové* se do ní integrovalo i *Sdružení*

13 Pavel MAREK, *Český katolicismus 1890–1914*, Olomouc 2003, s. 229.

14 *Tamtéž*, s. 230.

15 Petr FIALA a kol., *Český politický katolicismus 1848–2005*, Brno 2008, s. 31.

16 *Tamtéž*, s. 31–33.

17 Údajnými zakladateli této strany byli V. hr. Schönborn, K. hr. Schönborn, J. Burian, J. Kuchynka, J. Pauly, T. Škrdle, F. Vaněček, J. Šimon, V. Kotrba aj. Srov. *tamtéž*, s. 29.

18 *Tamtéž*.

19 *Tamtéž*, s. 29–30.

20 *Tamtéž*, s. 30.

21 *Tamtéž*, s. 39.

katolických zemědělců v Království českém, které původně usilovalo o založení katolické agrární strany.²² Rozkladným faktorem *Strany katolického lidu* se stalo vedení, organizované v družstvu *Vlast* (R. Horský, T. J. Jiroušek, T. Škrdle),²³ které řídilo stranu autoritativním způsobem. To od svých počátků náleželo stále k pravici uvnitř křesťansko-sociálního hnutí. Období v letech 1910–1914 charakterizuje Pavel Marek jako období „*hlubokého organizačního úpadku*“, ve kterém nespokojení členové zakládali nové strany. V ideové rovině šlo znovu o zápas nespokojených konzervativců s křesťansko-sociálním, popř. křesťansko-demokratickým programem strany. Konzervativcům se nelíbila laicizace strany a požadovali větší spolupráci s církevní hierarchií. Konzervativcům se dostalo sluchu a pomoci od spolků *Vlast*, *Piova spolku* a *Zemské rady katolíků*.²⁴ *Zemská rada katolíků* se ustanovila kolem roku 1906, za jejím vznikem ležela tendence vytvořit jednotné ústředí katolických německých a českých nepolitických spolků. Během let 1910–1914 byla *Zemská rada* tvořena zástupci jednotlivých spolků, vysokého církevního kléru a katolické šlechty.²⁵ Zabývala se kulturní činností (kurzy, přednášky, tisk, sjezdy). Byla sice koncipována jako nepolitický spolek, ale promlouvala do katolického politického hnutí, ve kterém se stavěla za konzervativní proud.²⁶ *Piův spolek* (1907) se měl, vzhledem k roztržitému tisku katolického tábora (svá periodika měli křesťanští socialisté i národní katolíci), stát katolickým tiskovým ústředím. Pavel Marek je toho názoru, že vzhledem k tomu, že souběžně s ním existovala *Tisková liga* se stejným zaměřením, lze považovat jeho vznik za „*konkurenční podnik konzervativně orientovaných příslušníků církevní hierarchie namířený proti křesťanským sociálům*“.²⁷

Další období je charakteristické velkou rozrůzněností v katolickém politickém spektru. Nově působily čtyři katolické strany: *Česká strana křesťansko-sociální v Království českém*, *Křesťansko-sociální strana lidová* (1912–1913), *Katolicko-národní strana konzervativní* (1911–1914) a *Konzervativní strana lidová* (1912–1914).

Názory ženského křesťansko-sociálního tisku na volební právo žen (přelom 19. a 20. století)

Ženské křesťansko-sociální hnutí (ženský tábor, který se hlásil ke katolické straně) vzniklo kolem roku 1897 v místních spolcích, z nichž nejstarším a nejvýznamnějším byl *Křesťansko-sociálně vzdělávací a vzájemně podporující spolek žen a dívek pro království České* (dále jen *Křesťansko-sociální spolek žen*). Jeho vznik je

22 *Tamtéž*, s. 40.

23 *Tamtéž*, s. 41.

24 *Tamtéž*, s. 45–46.

25 Ve vedení byli např. Zdenko kníže z Lobkovic, V. hrabě Schönborn či Emanuel hrabě Mensdorf. Srov. Pavel MAREK, *Český katolicismus 1890–1914*, Olomouc 2003, s. 226.

26 *Tamtéž*, s. 225–227.

27 *Tamtéž*, s. 242–244.

předznamenán vystoupením katolické aktivistky Aloisie Jirouškové,²⁸ která se v téměř roce zúčastnila první schůze všech socialistických žen v Praze. Jiroušková musela tuto schůzi opustit kvůli nevoli socialistek. Dne 11. dubna 1897 se konalo první veřejné shromáždění křesťansko-sociálních žen a 30. května byly schváleny stanovy *Křesťansko-sociálního spolku žen*.²⁹ V roce 1898 vznikl *Křesťansko-sociální ženský spolek dělnický Budoucnost* v Novém Jičíně a *Křesťansko-sociální spolek českých žen a dívek* v Brně. Tyto korporace však nebyly jediné, na venkově byly rovněž založeny křesťansko-sociálně vzdělávací spolky.³⁰ Zatímco křesťansko-sociální spolky na venkově počítaly své členky v desítkách, maximálně stovkách, pražská organizace jich měla v roce 1912 více jak 4 000. Činnost *Křesťansko-sociálního spolku žen* dobře ilustruje charakter a obsah křesťansko-sociálního ženského hnutí.

Rozsah aktivit křesťansko-sociálních spolků byl mnohem širší. *Spolek* se nejvíce zabýval vzdělávací činností svých členek, které byly poučovány o politice katolických stran, katolickém ženském hnutí i o sociální otázce žen dělnic, která měla být řešena na demokratických principech (tzn. nikoli na základě boje třídy proti třídě, ale díky sociálnímu smíru mezi třídami, ve shodě s encyklikou *Rerum novarum* – pozn. aut.). Další aktivity byly duchovního rozměru: společné modlitby, bohoslužby se svatým přijímáním, účast na poutích (měly podobu spolkových slavností, na které byly vypravovány i zvláštní vlaky) atd. Do této agendy spadaly i konference pořádané v kapli Klementina, jichž se účastnily jak členky, tak i jejich známé, které se snažily do *Spolku* přivést.³¹ Třetí skupinou aktivit byla charitativní činnost, do které nepatřilo pouze sbírání peněžních prostředků, ale také vybudování *Domoviny sv. Ludmily*, což byl azylový dům pro sociálně slabé ženy z řad dělnic, posluhovaček a matek samoživitelek v těžké životní situaci. Spolek byl i místem, které katolickým ženám nabízelo zábavu. Pořádaly se výlety, zakládaly dramatické a pěvecké kroužky a konaly se zde zábavy s tanci, které byly i dobrou příležitostí pro výběr finančních prostředků jak pro spolek, tak na charitu.³²

V každém křesťansko-sociálním spolku působil duchovní rádce, který vymezoval ideovou náplň spolku a také ho řídil. Jana Malínská poukazuje na to, že muži (duchovní rádci) byli často na schůzích těmi hlavními (přednášeli totiž

28 Aloisie Jiroušková (* 2. 8. 1872 Zlíchov u Prahy; † 19. 10. 1911 Praha-Vinohrady), učitelka ručních prací, publicistka, pod působením svého bratra Tomáše Josefa Jirouška se realizovala v křesťansko-sociálním hnutí žen. Byla spoluzakladatelkou *Křesťansko-sociálního spolku žen* a redaktorkou prvního křesťanskosociálního listu pro ženy *Ženské listy*.

29 Jana BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001, s. 229.

30 Jana MALÍNSKÁ, „*My byly, jsme a budeme!*“ *České ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa*, Praha 2013, s. 87.

31 Pavel MAREK, *Český katolicismus 1890–1914*, Olomouc 2003, s. 212.

32 *Tamtéž*, s. 213.

zejména oni) a ženy vystupovaly pouze v neintelektuální části, tj. referovaly např. o pokladně a chystaných akcích *Spolku*.³³

Křesťansko-sociální spolek žen se v roce 1898 oficiálně přihlásil ke *Křesťansko-sociální straně v Čechách* a bylo zvoleno i několik členek jako stranických důvěrníc. *Spolek* se tak měl stát „jednou z hlavních opor a základnou křesťansko-sociální ženské stranické organizace“.³⁴

Informace o dění v ženském křesťansko-sociálním hnutí přinášely především křesťansko-sociální časopisy. Periodika však nesloužila pouze jako informační zdroj o aktivitách spolků, ale byla pověřena i osvětou, výchovou a vzděláním odběratelek. Je tedy zajímavé se podívat na to, jak se v těchto časopisech tematizovala problematika boje za volební právo žen (ještě před tím, než ho ženy skutečně dostaly).

Časopisy začaly vznikat na konci 90. let 19. století. Prvním analyzovaným periodikem pro katolické ženy jsou *Ženské listy. Časopis křesťansko-sociálních žen a dívek*. První číslo časopisu vyšlo 1. července 1897 (nejprve jako příloha *Dělnických novin*, ale od prosince již samostatně). *Ženské listy* byly čtrnáctideníkem, který vycházel každý 2. a 3. čtvrtek v měsíci. Vydáván byl nakladatelstvím Kotrba v Praze. Odpovědnou redaktorkou byla Aloisie Jiroušková. V roce 1898 vyšlo pouze několik čísel. Časopis tedy neuspěl, T. J. Jiroušek³⁵ (bratr Aloisie) to dával za vinu Emilu Dlouhému-Pokornému a Václavu Myslivcovi, kteří již připravovali konkurenční list, *Českou ženu*.³⁶

Časopis otevíral úvodník, který se velmi často věnoval novému postavení ženy v moderní společnosti. Sekce nazývaná *Fejeton* obsahovala krátkou povídku. *Politická hlídka* přinášela zprávy o „ženské otázce“ a politice v různých končinách světa, *Různé zprávy* také, ale rozsah jejich témat byl širší. V sekci *Zprávy spolkové* a *Dopisy* byly čtenářky informovány o dění v ženských katolických a křesťansko-sociálních spolcích. Samozřejmě nemohly chybět ani *Rady pro domácnost*, které obsahovaly recepty. Na poslední straně bylo místo pro inzerci.

Vzhledem k tomu, že *Ženských listů* nevyšlo mnoho čísel, není tedy problematické vybrat a zobecnit postoj časopisu k politickým právům žen. Již ve čtvrtém čísle redaktorka Aloisie Jiroušková (která své úvahy publikovala pod pseudonymem Hermenegilda) napsala: „*Sociální internaciálové vytlačují ze své domácnosti náboženství, chtějí toto ženám nahradití politickými právy! ... Tak by*

33 Jana MALÍNSKÁ, „*My byly, jsme a budeme!*“ *České ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa*, Praha 2013, s. 88.

34 Pavel MAREK, *Český katolicismus 1890–1914*, Olomouc 2003, s. 213.

35 Tomáš Josef Jiroušek (* 30. 5. 1858 Zlíchov u Prahy; † 6. 2. 1940 Praha) pracoval nejprve jako dělník, poté jako novinář. Kvůli náboženství se rozešel se sociální demokracií. Podílel se na ustavení křesťansko-sociálního hnutí a *Křesťansko-sociální strany v Čechách*, kde patřil k pravému křídlu (stál i za vyloučením Emila Dlouhého-Pokorného). Ve *Straně katolického lidu* (1906) patřil ke konzervativcům. V roce 1912 se podílel na vzniku *Katolicko-národní strany*. Od roku 1912 byl předsedou družstva *Vlast*.

36 Šlo tedy o zápas dvou vnitrostranických frakcí (levé a pravé) uvnitř křesťansko-sociální strany, které se snažily ovládnout katolický tisk. Myslivec a Dlouhý-Pokorný patřili k levému křídlu. Srov. Michal PEHR a kol., *Cestami křesťanské politiky. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích*, Praha 2007, s. 60.

si oddechli; neměli by ve svých ženách odpůrkyně svého sociálně výstředního života a učení! Kdybyste se, sociální mudrlanti, starali raději o to, abyste: 1. osvobodili ženy z tovární práce, 2. poskytli jim volnosti v řízení domácnosti a vrátili je pracím jejich, lépe byste udělali. Dokud však sami budete rušití zařízení ženy v domě a dokud starati se budete o politická práva žen více v hospodách nežli doma a nežli o blahu domu u krbu žen, dotud postavení ženy nezlepšíte, ani svojí nevěrou, ani svojí politikou“.³⁷ Na úvahu Aloisie Jirouškové navázala jistá Zdislava Upřímná,³⁸ která rozvinula především tezi o tom, že žena má speciální práva a povinnosti: „nikdo rozumný zajisté nebude chtítí upírati ženě všech lidských práv, ale rovněž nebude zajisté nikdo chtít tvrditi, že žena nemá jistých práv, která jen jí svědčí a jí se týkají“;³⁹ „Nám přísluší panství rodině“;⁴⁰ „Pod mocí muže budeš! vyřknul sám Hospodin. A byly-li a jsou-li ženy i vládkyněmi státu, pak jsou to jen výjimky a ne pravidla a ostatně ženy ty nevládnou jinak, nežli zase pomocí mužů, jsouce ve skutečnosti jen formálními vladařkami. O politická práva rovná s muži nestojím. Pak by nastal brzy nepořádek i v domácnostech i v politice. Čeho žádám a přeji, jest vzdělání ženy v duchu křesťanském a vláda v rodině“.⁴¹ Marie H.⁴² šla v úvahách na téma volební právo žen ještě dále. Zpochybnila i již zavedené volební právo dle majetkového cenzu, které mohly majetné ženy využít a v zastoupení muže volit: „nebylo-li by lépe, aby ženy své právo volební zcela pomínuly a je ignorovaly? Vždyť beztoho si nikdo v obci na ubohou vdovu nevzpomene, zvláště, když z obecních důchodů z jakýchkoli příčin kápne nějaká, zavdaná' nebo jiná, přilepšená' a je-li majitelka neb živnostnice svobodná, má ještě několik titulů, starých panen' a pod. Když však některá strana chce míti vládu v obci, tehdy vzpomene si i na tu nejposlednější tetku a babku v dědině. Ať si tedy mužové své přímé právo volební aktivní i passivní s Pánem Bohem vykonávají sami! Mám za to, a možná, že se nemyílím, že by volební boj daleko byl horší, kdyby do něho vložily se ženy, než když sami mužové, a to proto, že jsou ženy ve svém přesvědčení pevnější a stálejší než mužové. Muž dá se snázeji přemluvit nežli žena. A tu si představte množství žen, každá se svými názory od nichž za žádnou cenu odstoupiti a z nichž ničeho sleviti nehodlá, každá o správnosti svého jednání přesvědčena – což divu, že jednání skončiti musí největší půtkou. Daleko záslušnější a úrodnější pole své činnosti najde žena ve své domácnosti“.⁴³ Není tedy překvapením, že se autorka stavěla i proti honoračnímu volebnímu právu pro svobodné ženy. Učitelkám spíše radila, aby působily na ty muže, kteří toto právo mají. Pro ženy, které se nechtěly svého nepřímého volebního práva zříci, přidala rady, jak vybrat člověka, který ji měl ve volbě zastupovat: „Zvláště však volte muže

37 Hermenegilda, *Sociální demokraté a emancipace žen*, Ženské listy I., 4, 1898, s. 36.

38 Zde šlo zřejmě také o pseudonym, nelze však zjistit, komu patřil. Je možné, že za ním mohl stát některý z konzervativních křesťansko-sociálních politiků.

39 Zdislava UPŘÍMNÁ, *Stanovisko k emancipaci žen*, Ženské listy I, 6, 1898, s. 51.

40 *Tamtéž*.

41 *Tamtéž*.

42 Anonymita autorů/autorek byla v časopisech častým jevem. Zde se mohlo jednat o Marii Hoffmannovou.

43 Marie H., *Sluší-li ženám právo volební*, Ženské listy I, 8, 1898, s. 64.

Bohu a vlasti oddaného. Volte muže, kteří za modlitbu a své náboženství se nestydí, ale veřejně je vyznávají bez chlouby, přetvářky a pokrytectví, kteří domácnost svou po katolicku vedou, vlasti své obětovatí práci a jmění schopni jsou a pak uvidíte, že našim potomkům zabezpečena býti může šťastná budoucnost časná a věčná!"⁴⁴

Z uvedených citací je jasné, že *Ženské listy*, které byly určeny pro křesťansko-sociální ženy, byly v otázce rovných politických práv velmi konzervativní. Jednoznačně z nich vyplývá, že za pozadím tak jednoznačného odmítnutí rovných práv stála obava o poslání ženy – mateřství, manželství a panenství (morální čistota žen, která by byla poznamenána jejich neústupností). Zdislava Upřímná opírala svou argumentaci o výroky z bible, podle které měla být žena podřízena mužově autoritě. Marie H. se bála nejen o ženu a domácnost, ale i o politiku, která by se mohla dle jejích slov zhoršit kvůli ženské podstatě – neústupnosti. Posledně jmenovaná autorka dokonce odmítala stávající právní řád, který dovoloval ženám volit v zastoupení. V běžné praxi se prý ženy stávaly oběťmi politických agitátorů, kteří si na nich vydobývali právo zastoupení ve volbách.

Jako náhrada za zaniknuvší *Ženské listy* měla katolickým ženám sloužit *Česká žena*, která vycházela od září 1898. Dokonce ji bývalé pravidelné čtenářky *Ženských listů* dostávaly čtvrt roku zdarma. Vydavatelství tohoto časopisu se zhostila Petronila Klingerová, která byla místopředsedkyní *Křesťansko-sociálně vzdělávacího spolku žen a dívek*. Redaktorkou se stala Marie Hasmanová. *Česká žena* měla stejnou strukturu jako *Ženské listy*, více se informovalo o dění v křesťansko-sociálním hnutí a křesťansko-sociálních ženských spolicích a většího prostoru se dostávalo i pojednáním, která tematizovala postavení ženy v moderní společnosti. *Česká žena* vycházela od září 1898 do roku 1905. Velmi čilou přispěvatelkou byla Augusta Rozsypalová.⁴⁵ Byla to právě ona, která v přečištěném referátu proneseném v krajské organizaci v Příbrami a na sjezdu v Praze vzpomínala na první sjezd českých katolických žen. První sjezd se uskutečnil v roce 1897⁴⁶ a teprve po něm, jak již bylo zmíněno, se začaly zakládat křesťansko-sociální ženské spolky. Je zajímavé, že již na prvním sjezdu byl prý formulován požadavek na volební právo žen.⁴⁷ Dále se kriticky vyjadřovala o sjezdu katolíků českoslovanských, který se konal v následujícím roce 1898. Řešila se na něm i ženská otázka, dokonce se k ní 25. srpna přijala rezoluce. Rozsypalové vadila forma jejího projednávání, protože o ní rozhodovali pouze samí muži. V ženské otázce by podle jejích slov mělo jít o součinnost se ženami.⁴⁸

44 *Tamtéž*.

45 **Augusta Rozsypalová** (* 19. 2. 1857 Jirkov, okres Chomutov; † 23. 2. 1925 Praha), učitelka, která byla mezi prvními organizátorkami křesťansko-sociálních žen, spoluzakladatelka *Křesťansko-sociálního spolku žen*, patřila do okruhu *Katolické moderny*. Literárně činná publicistka, v samostatné ČSR redigovala časopis *Žena*. Byla vedoucí osobností ženského katolického hnutí, jako politička byla jedinou ženou v Národním shromáždění z řad ČSL za první republiky. Byla předsedkyní *Svazu katolických žen a dívek*.

46 Augusta ROZSYPALOVÁ, *O otázce ženské*, *Česká žena I*, 23, 1899, s. 90.

47 TÁŽ, *O otázce ženské*, *Česká žena II*, 24, 1899, s. 93.

48 *Tamtéž*.

Již výše bylo zmíněno, že období 1898–1902 bylo v českém politickém katolicismu charakteristické bojem mezi *Národní stranou katolickou* a *Křesťansko-sociální stranou* o ovládnutí spolkové sféry, zároveň i bojem uvnitř křesťanských sociálů mezi pravým a levým křídlem.⁴⁹ Tento boj se samozřejmě podepsal i na ženském křesťansko-sociálním hnutí. Emil Dlouhý-Pokorný byl nucen vzdát se koncem roku 1899 úřadu duchovního rádce *Křesťansko-sociálního spolku žen*⁵⁰ a ztratil svůj vliv i na vedení *České ženy*. Oficiální vyjádření *Spolku* na stranách *České ženy* hovořilo o tom, že se tomu tak stalo ze zdravotních důvodů. Je zřejmé, že v pozadí stálo něco jiného. Duchovním rádcem *Spolku* i *České ženy* se stal vyšehradský kanovník Josef Burian⁵¹ a *Česká žena* vycházela v nakladatelství Václava Kotrby ml. Personální změna se ideově promítla do podoby časopisu a prostoru se dostávalo i polemickým hlasům z řad silně konzervativních kruhů proti Rozsypalové. Rozsypalová dokonce po tomto „obratu“ časopisu vážala se spoluprací a odmítala být na stranách *České ženy* označována za hlavní spolupracovnici. Jak dále uvádí Pavel Marek, křesťansko-sociální ženská stranická organizace také nebyla zrealizována a zvolený výbor žen (ze sjezdu křesťansko-sociálních žen 27. května 1901) se nikdy nesešel. Znovu totiž do vývoje zasáhla krize v politickém katolicismu.⁵²

Ideový obrat časopisu dokládá například řeč, kterou pronesla na sjezdu křesťansko-sociálních žen a dívek učitelka Marie Hoffmannová.⁵³ Tato žena se stavěla proti rovnosti politických práv: „*Pořádek a svornost jest daleko lepší tam, kde jeden poroučí a druzí poslouchají; za to ale hádky a bitky tam, kde dva neb více poroučeti chtějí a žádný poslouchati. Daleko přirozenější a v duchu katolickému jest, když žena více domácnosti se věnuje a muž vládne úřady světskými a církevními*“.⁵⁴ Politickým právům žen se *Česká žena* s velkou pozorností věnovala téměř v závěru svého vydávání. V roce 1904 vyšel v několika číslech článek *Volební právo žen u nás*, který reagoval na rezoluci Ženského klubu⁵⁵ o všeobecných právech.

49 Petr FIALA a kol., *Český politický katolicismus 1848–2005*, Brno 2008, s. 29.

50 Spolek se již od roku 1898 hlásil ke křesťansko-sociální straně v Čechách a měl být základnou křesťansko-sociální ženské stranické organizace. Srov. Pavel Marek, *Český katolicismus 1890–1914*, Olomouc 2003, s. 213.

51 **Josef Burian** (* 24. 2. 1854 Chrášťany u Týna nad Vltavou; † 23. 5. 1922 Praha-Vyšehrad), kněz, probošt vyšehradské kapituly, publicista, vydavatel a politik, významná osobnost křesťansko-sociálního hnutí, představitel konzervativního proudu v katolické straně. Byl jedním ze zakladatelů *Národní strany katolické v Království českém* (1897), poté *Strany katolického lidu* (1906) a *Katolicko-národní strany konzervativní* (1911), jejímž byl po dva roky předsedou.

52 Pavel MAREK, *Český katolicismus 1890–1914*, Olomouc 2003, s. 213.

53 **Marie Hoffmannová** (* 7. 5. 1862 Řečkovice u Brna; † 16. července 1918 Bystřice pod Hostýnem), absolventka učitelského ústavu v Brně, učitelka na různých místech Moravy. V roce 1910 se stala ředitelkou dívčí obecné a měšťanské školy v Moravské Ostravě. Od r. 1913 byla kvůli svému zdravotnímu stavu ve výslužbě. Jako organizátorka křesťansko-sociálního hnutí žen byla u počátků *Mariánské družiny učitelek* (1893) a *Mariánské družiny učitelek na Moravě* (1903). Byla zdatná řečnice, literárně činná (odb. články pro pedagogickou činnost). Vyznamenána papežem Piem X. *Bene merenti*.

54 Marie HOFFMANNOVÁ, *Stanovisko, Česká žena* III, 18, 1900, s. 146.

55 Ženský klub český vznikl v roce 1903. Z žen, které se zasloužily o jeho vznik, je třeba jmenovat Terézu Novákovou, Františku Plamínkovou a Marii Tůmovou. Ženský klub měl být „organizační

Článek načal téma politických práv pro ženy velmi váhavě a opatrně, nechtěl jednoznačně odpovědět na otázku, zda se k stanovisku Ženského klubu vyjádřené v rezoluci připojit.

V rezoluci, která byla vydána 14. července 1904, chtěl Ženský klub toto:

1. Aktivní volební právo (právo volit) do obcí, sněmů i říšské rady pro všechny ženy, které dosáhly věku 21 let.
2. Pasivní volební právo (právo být volena) pro ženy za stejných podmínek.
3. Výzva představitelům politických stran k prosazení předchozích podmínek.
4. Aktivitu zemských jednotek, sdružení a spolků.⁵⁶

Česká žena k rezoluci poznamenává: „*Kdyby účastenství žen v životě konstitučním mělo vskutku přivoditi rozrušení blaha rodinného a odciziti ženu krbu domácímu, pak by bylo povinností všech žen, jimž péče o rodinu svěřena jest, od veškerých nároků na jakoukoliv účast v životě politickém prostě upustiti ... Neboť v hlavě a srdci ženy musí státi písmem zlatým ... Jsem zodpovědna za blaho rodinné*“.⁵⁷

Nicméně dále byla celá tato pasáž rozporována: „*Ale není tomu tak – pokud se odhlédne od agitačních bojů ... Kdyby tedy do všeobecného, rovného hlasovacího práva v budoucnosti u nás pojaty byly také ženy, doporučovalo by se tím sice, aby ústava s právem volebním dala také skutečnou svobodu volby, aby při volbě ani voličové ani voličky nebyly vydávány v šanc pusté vřavě a jiným neblahým následkům*“.⁵⁸

V dalším čísle se dokonce pravilo, že „*hlasovací právo není v rozporu s rodinou! ... Tu muži i ženě přechasto brání předsudek, že ona těm věcem nerozumí ... A hovnění tomuto přesudku nezůstalo u nás omezeno jen na úzké kroužky rodinné, ono nese své neblahé ovoce také ve veřejném společenském životě*“.⁵⁹ V poslední části článku se Česká žena stavěla i za pasivní právo žen a uklidňovala případné oponenty, že ženy rozhodně nechtějí být konkurentkami mužů v takovém smyslu, který by způsobil jejich odstranění (mužů) z poslaneckých a rozhodovacích míst: „*jest jisto, že jako je muž hlavou v rodině, tak je a zůstane vždy hlavou každého ať samosprávného ať státního zřízení občanského ... a musí na základě kulturního vývoje lidstva dojíti k tomu, aby žena byla opravdu pomocnicí muže nejen při výchově dětí a při správě domácnosti, ale také při veškerém zřízení občanském*“.⁶⁰

Pokud tedy se Augusta Rozsypalová nemýlila a české katoličky si na prvním sjezdu katolických žen v roce 1897 odhlasovaly požadavek na volební právo žen, tak jeho prosazení i na stranách ženského katolického tisku nebylo jednoznačnou záležitostí. I mezi ženami se našly takové, např. Marie Hoffmannová, které vnímaly volební právo jako faktor, který ohrožuje rodinu i společnost. Podle ní by bylo ještě více politických půtek a hádání. Marie Hoffmannová se klonila

a vzdělávací středisko pražských a venkovských ženských spolků i jednotlivých žen bez ohledu na společenské postavení či politické smýšlení.“ Srov. Jana MALÍNSKÁ, „*My byly, jsme a budeme!*“ Česká ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa, Praha 2013, s. 95. Spolek aktivizoval zájem žen o veřejný a společenský prostor. Katolické ženy tedy reagovaly na jeho snahy.

56 Volební právo žen u nás, Česká žena VI, 17 a 18, 1904 s. 129.

57 Tamtéž, s. 130–131.

58 Tamtéž, s. 131.

59 Volební právo žen u nás, Česká žena IV, 19–22, 1904, s. 146.

60 Volební právo žen u nás, Česká žena IV, 23–24, 1904, s. 177.

k názoru, že by ženy měly být ve věcech veřejných mužům podřízené a měly je poslouchat. Česká žena se přihlásila k rovným politickým právům mezi oběma pohlavími jasněji a obsáhleji v roce 1904, kdy se na svých stranách, a nikoli fakticky (a samozřejmě s výhradami), přihlásila k rezoluci žen, které byly organizovány v Ženském klubu. Tomuto přihlášení však předcházela obava o rodinné štěstí, kdyby ženy opouštěly privátní sféru, za kterou byly dle tisku zodpovědné. Vývoj v křesťansko-sociálních listech pro ženy tak znovu kopíruje vývoj v českém politickém katolicismu, kde se v období let 1902–1906 hledala kompromisní řešení různých názorů. Stojí za připomenutí, že různá východiska byla nakonec integrována do *Strany katolického lidu*.

Na Českou ženu volně navázal týdeník *Jitřenka*, který byl vydáván ve Vršovcích od září 1907 do roku 1915 Františkou Jakubcovou.⁶¹ Hned v prvním čísle *Jitřenky* se lze dozvědět o jejím programu a cílové skupině, která časopis bude zajímat, a pro kterou byl primárně určen. Touto skupinou měly být dělnické ženy, jež dle mínění časopisu neměly mnoho zastání.⁶² Z cílové skupiny vyplýval i program, který v jednotlivých bodech usiloval o zlepšení postavení žen-dělnic. V programovém prohlášení bylo kromě výše uvedeného zmíněno „duševní povznesení“ společnosti a ochrana katolické výchovy a manželství. Uvedený list usiloval o aktivní i pasivní volební právo pro ženy.⁶³

Již ve třetím čísle časopisu byl tento poslední bod odmítnut z venkova – konkrétně z města Humpolce. Jistá obyvatelka tohoto města sice vítala nový časopis, ale pasivní volební právo pro ženy se jí zdálo více mužskou záležitostí: „Když bychom na sněm poslaly muže, který by hájil naše právo a požadavky správně a spravedlivě, pak by žen na sněmu potřebí nebylo. Neboť čím více sněm bude zastoupen, tím tížeji se dohodnou o jednu věc“.⁶⁴

Toto nepochopení záměru časopisu od venkovských žen nebylo něčím ojedinělým. V jednom z dalších dopisů do redakce si odběratelka z venkova stěžovala na to, že s agitací pro nový časopis u dalších žen vůbec nepochodila (nezískala ani jedinou odběratelku). Ostatní ženy ji prý odbyly s tím, že na politiku nemají čas a farář se k této věci stavěl také netečně. Redakce vyzývala čtenářku k trpělivosti, navrhla jí, aby postupovala mírnými kroky – schůzemi, přednáškami a teprve potom ženy získala do čtenářské obce.⁶⁵

Za volební právo žen se nebojovalo pouze na stranách *Jitřenky*, ale Františka Jakubcová přesvědčovala i *Stranu katolického lidu* o nutnosti jeho prosazení.

61 Františka Jakubcová, roz. Mirovská (* 14. 2. 1872 Tuhaň u Lomnice nad Popelkou; † 19. 12. 1918 Benešov), dělnice, obchodnice, redaktorka, aktivistka *Křesťansko-sociálního spolku*, členka *Strany katolického lidu*. „Zřejmě v roce 1907 se přestěhovala do Prahy s cílem emancipovat se od konzervativně orientovaných katolických polků a budovat křesťansko-sociální hnutí v duchu ideálů ... Emila Dlouhého-Pokorného, levého křesťansko-demokratického křídla.“ Srov. Michal PEHR, a kol., *Cestami křesťanské politiky. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích*, Praha 2007, s. 109.

62 *Náš směr*, *Jitřenka* I, 1, 1907, s. 1–2.

63 *Náš program*, *Jitřenka* I, 1, 1907, s. 2–3.

64 *Dopisy. Z Humpolce*, *Jitřenka* I, 3, 1907, s. 4.

65 *Z venkova*, *Jitřenka* II, 3, 1908, s. 4.

V jednom čísle *Jitřenky*, z roku 1908, je možné se dočíst, jak byl tento „její“ boj veden na sjezdu delegátů *Strany katolického lidu* v Praze. Slečna Jakubcová na sjezdu vystoupila s různými požadavky katolických žen. Litovala však, že se celá debata zúžila na jediné téma – všeobecné volební právo žen. Z každého tábora (pro a proti volebnímu právu žen) mluvili dva řečníci.⁶⁶ V článku je řeč Jakubcové podána takto: „*Názor, že žena zasluhuje úcty, že ji muž ctí více nežli sebe, že ušetřena má být, co pohlaví slabší atd. ruchu volebního, přivedla na pravou míru tím, že my nežádáme, aby se zacházelo a pohlíželo na ženu jako na anděla, nýbrž jako na člověka, a když je žena schopna politicky pracovat, agitovat, že též schopna bude politických práv svých využít. Nechceme, aby ženám vzdávána byla pocta větší, nežli mužům, aby se zbožňovala a p., chceme ženu i s jejími právy*“.⁶⁷

Václav Dvorský katolickým ženám navrhl, aby založily jednotnou organizaci, která by se tímto právem zabývala. Jakubcová souhlasila, ale apelovala i na katolické muže, aby jim pomohli tuto organizaci založit. Celá diskuse byla zakončena hlasováním. Požadavky Jakubcové byly nakonec přijaty do rezoluce sjezdu (kromě pěti hlasů). V příštím roce se na sjezdu měly znovu projednat a popř. včlenit do programu *Strany katolického lidu*.⁶⁸

V dalším ročníku *Jitřenky* sloužila Jakubcové tato rezoluce jako protiargument vůči konzervativcům, kteří se proti volebnímu právu stavěli negativně. Jistý autor se v týdeníku *Pravda* „obul“ do Jakubcové a vypůjčil si výroky od Sofokla, že mlčení ženy je její ozdobou, a od apoštola Pavla, že žena má ve shromáždění mlčet. Z tohoto výroku autor usuzoval, že žena by měla mlčet i v parlamentu. Jakubcová se proti tomuto výroku ohradila slovy: „*Kdybychom mlčely na tento článek, nebylo by to ozdobou, ale zbabělostí, že bojíme se přímo názory své pronést*“.⁶⁹ V další části článku připomínala právě onu rezoluci z roku 1908.

V roce 1910 si Jakubcová posteskla nad poměry v katolickém táboře, protože rezoluce nebyla v roce 1909 na sjezdu katolíků vůbec projednána. Dokonce chtěla založit jednotnou ženskou organizaci, ale *Zemská rada katolíků* jí v tom zabránila.

V roce 1911 se v *Jitřence* objevila ostrá kritika a doporučení katolickým poslancům, aby ženám konečně tato práva vymohli: „*pamatujte na nás, plňte co jste slibovali a co jste se zavázali splnit! ... Strana která tak nečiní a nebo činí tak pouze na oko a tiskem svých orgánů tuto žádost nevysloví, hraje komedii anebo se dává v zákulisí balamutit a chlácholit*“.⁷⁰

V časopise se (pouze) výjimečně objevil i polemický článek. Anonymní autor (muž) s politickými právy žen nesouhlasil: „*Otevřte jen brány ženám na dnešní politické kolbiště, a to bez rozdílu, a uvidíte, že žen nepoznáte. V jejich hlavách víří*

66 Z odpůrců, kteří se aktivně zapojili do diskuse, je třeba jmenovat Jemelu a Dvorského. Václav Dvorský stál se svým přítelem Václavem Kotrbou za vznikem *Ženských listů*. Z podporovatelů je nutné zmínit Václava Myslivce.

67 *Sjezd delegátů strany katolického lidu v Praze*, *Jitřenka* II, 2, 1908, s. 3.

68 *Tamtéž*.

69 Františka JAKUBCOVÁ, *Žena má vždy mlčeti?*, *Jitřenka* III, 29, 1909, s. 1.

70 *O volebním právu žen*, *Jitřenka* V, 38, 1911, s. 1.

šilený rej nejpustějších plánů a rozvrhů, jak se zmocniti moci, slávy a peněz“.⁷¹ Znovu tedy šlo o obavu z možného pošpinění morální čistoty žen (panenství).

Takovýto názor byl však na stranách *Jitřenky* skutečně v menšině. Názor, který nejlépe charakterizuje ideovou náplň celého časopisu, byl uveřejněn v roce 1911: „*Nechce žena a neusiluje o vládu – pouze spolurozhodovat tam, kde zájmy veřejné kolidují se zájmy jejími*“.⁷² Pokud žena nemá politických práv, pak nemůže uplatnit trest na muže, „*aby v sobotu dal ženě své mzdu, aby měla na chléb dětem a aby ukojiti mohla všechny jejich potřeby zejména v ohledu výchovném!*“.⁷³ A dále: „*I mimo okruh rodinný naskýtá se ženě široké pole k její působnosti ve sboru zákonodárném. Může zejména vliv svůj uplatniti ve hnutí mírovém, humanitním, abstitučním atd. Péče o zanedbanou mládež zoufale volá o pomoc ženy a o její směrnatý vliv ve sborech*“.⁷⁴

Na takovou politiku si musely ženy ale skutečně počkat až do roku 1920. Z citací vyplývá, že se *Jitřenka* již od samého počátku (v programovém prohlášení) stavěla za aktivní i pasivní volební právo pro ženy. Jakubcová na stranách čtenářskou obec často informovala a kritizovala katolickou stranu za netečnost v této problematice. Často také musela odvracet útoky konzervativců, kterých v katolickém prostředí nebylo málo. Není tedy s podivem, že konzervativní katolické kruhy organizované v *Zemské radě katolíků* odstavily Jakubcovou a založily nepolitický *Svaz českých katolických spolků ženských*, který byl zastřešující organizací pro politické i nepolitické spolky katolických žen.⁷⁵ *Jitřenku* jako svazový list odmítli oficiálním zdůvodněním, že prý se jedná o list, který byl určen pouze pro „*nejširší vrstvy lidové*“. Jakubcová se však nedala odradit a samotný *Svaz* několikrát kritizovala na stranách *Jitřenky* za nečinnost. V roce 1915 však musela z finančních důvodů časopis přestat vydávat.

Závěr

Společenské a modernizační změny zasáhly v 90. letech 19. století výrazným způsobem i křesťanskosociální periodika určená pro ženy. Do jejich obsahu však promlouvala rozhádanost českého politického katolicismu. Křesťansko-sociální strany se totiž na přelomu 19. a 20. století nacházely ve značném chaosu a sporrech mezi pravou a levou frakcí. Ženské listy podléhaly pravicovému vedení, a tak byly v otázce rovných politických práv velmi konzervativní. Byla v nich vyjádřena obava o bytostné poslání ženy – o mateřství, manželství, panenství. Obavy se týkaly politiky samotné, která by se prý stala ještě horší z důvodu neústupnosti žen. Konstrukt oddělených sfér byl tedy v *Ženských listech* dán velmi tradičně – žena měla patřit primárně privátní sféře a muž sféře veřejné.

71 *Žena a politika*, *Jitřenka* VIII, 12, 1914, s. 1.

72 H., *Nový parlament a právo žen*, *Jitřenka* V, 27, 1911, s. 1.

73 *Tamtéž*.

74 *Tamtéž*, s. 1–2.

75 Pavel MAREK, *Český katolicismus 1890–1914*, Olomouc 2003.

Boj mezi katolickými stranami o ovládnutí spolkové činnosti se odrazil v dalším analyzovaném časopise – *Česká žena*. V prvních ročnících svého vydávání odrážel vliv levého křídla, konkrétně duchovního rádce *Spolku i České ženy*, Emila Dlouhého-Pokorného, který byl podporovatelem ženských politických snah. Poté se do vedení *České ženy* dostal konzervativní proud v čele s duchovním rádcem Josefem Burianem a *Česká žena* se začala v otázce politických práv podobat *Ženským listům*. Ke své původní koncepci se *Česká žena* dostala až skoro na samý závěr svého vydávání (konkrétně v roce 1904). Nicméně i během přihlášení se k rezoluci *Ženského klubu* (v požadavku na aktivní i pasivní právo žen) byl přítomen opačný názor (obava o rodinu). *Česká žena* tak kopírovala vývoj v českém politickém katolicismu, kde se hledala smířlivá stanoviska mezi jednotlivými katolickými stranami. Celý vývoj skončil ustanovením *Strany katolického lidu*, která jednotlivé subjekty integrovala.

Skoro jednoznačný postoj vyplývá z četby *Jitřenky*. Na její obsahovou část měla největší vliv její redaktorka a zároveň vydavatelka (vydávala tento časopis pouze vlastním nákladem). Františka Jakubcová byla totiž rozhodnou podporovatelkou politických práv žen. Nebála se dokonce kritizovat *Stranu katolického lidu* za nečinnost v tomto smyslu.

Starší model uspořádání mezi pohlavími (rovnost slučitelná s podřízeností), jak o něm psala například Zdislava Upřímná („*pod mocí muže budeš*“), byl v pojetí Jakubcové nahrazen modelem, kde rovnosti neodporovala odlišnost. Na základě pramenného materiálu je tedy možné se setkat s náznaky katolického feminismu. Tento feminismus nechtěl rušit zavedené pořádky a tradice, pouze je chtěl transformovat do jiné podoby. Veřejná sféra již neměla být pro ženy uzavřena, ale ženy ji měly naopak svou esencialitou zušlechťovat. V politice tak měly ženy hájit práva, která se dotýkala jejich podstaty – mateřství (péče o „zanedbanou mládež“, práce v mírovém hnutí a charitativní činnosti), popř. panenství (péče o společenskou morálku – abstinuční hnutí).

Tyto myšlenky se setkávaly s nepochopením i u mnoha katolických žen, které žily na venkově. Je vidět, že pro tyto katolické ženy byla politická sféra stále věcí vzdálenou.

V prosazení myšlenek na politickou participaci žen měla sehrát zásadní roli jednotná organizace katolických žen. *Svaz* však nakonec podlehl vlivu *Zemské rady katolíků*, což byla bašta konzervativců. Vznosné ideje, které stály v počátcích vzniku *Svazu*, tak nebyly uvedeny v život a *Spolek* se věnoval „pouze“ charitativním činnostem.⁷⁶

---

76 Jana BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001, s. 230.

Autor | Author

Jiří Havelka

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Katedra obecné antropologie
José Martího 31
162 52 Praha 6 – Veleslavín
Jirka-Havelka@seznam.cz

Mgr. Jiří Havelka (* 1984) je absolventem Pedagogické fakulty UHK (aprobace dějepis – občanská výchova). V současné době je interním doktorandem na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze (obor integrální studium člověka – obecná antropologie). Učí na základní škole. Účastnil se zahraniční stáže pořádané TCDS v Krakově a na EUI ve Florencii. Své badatelské příspěvky o činnosti katolických žen uveřejňuje pravidelně ve vědeckých periodikách.

Summary

The Catholic Women's Press and the struggle for women's suffrage (turn of the 19th and 20th centuries)

When requiring the involvement of women in the political sphere, the Czech political catholicism of late 19th Century showed a disunity. Conservative circles which controlled women's press organs, were not inclined to the participation of women in politics. Conservatives were in Christian-Social periodicals also represented by several women, for example by Aloisie Jiroušková and Marie Hoffmannová. These women proclaimed concept of the separate spheres called „pure form“ – woman belongs to the home and the man to the public sphere.

Historical and social changes have shifted the perception of the political sphere of some Catholic female activists. Especially Augusta Rozsypalová and Františka Jakubcová fully supported the political rights for women. A woman in their view was not subordinate to men, but different. In politics a woman should defend her rights, especially combined with the phenomenon of motherhood (eg. Charity), or the status of virginity (moral protection). Concept of F. Jakubcová was, however, critically accepted by some of her female readers, who lived in the countryside. The efforts of A. Rozsypalová and F. Jakubcová were not ultimately effected and due to the dominance of the conservatives the Catholic parties did not practically fight for the women's suffrage in the political sphere.

Dluhy a zadlužení poddanského obyvatelstva na příkladu městeček pardubického panství v 16. a 17. století¹

TEREZA SIGLOVÁ

Abstrakt | Abstract

Studie se zabývá dluhy a pohledávkami obyvatel tří městeček pardubického panství zachycených v sirotčích knihách z druhé poloviny 16. a ze 17. století. Autorka si všímá intenzity úvěrových vztahů, účelu vzniků dluhů a podrobněji sleduje věřitele a dlužníky podle bydliště. V závěru se snaží určit proměny zatížení usedlostí běžnými dluhy.

The study deals with the phenomenon of debts and claims of residents of three small towns in Pardubice Manor, that were recorded in the orphan books from the late 16th and 17th centuries. The author describes the intensity of credit relations, the purpose of acquiring debt and further pursued the creditors and debtors by the place of their residence. The text attempts to determine the changes of the load of the homesteads by the ordinary debts.

Klíčová slova | Key Words

zadlužení, pardubické panství, 16. století, 17. století, úvěr, sirotčí knihy, dluhy debt, Pardubice Manor, 16th Century, 17th Century, loan, orphan books, debts

Úvěrové vztahy poddanského obyvatelstva a vůbec hospodaření poddaných nebyly jako téma v české historiografii narozdíl od zahraničí příliš reflektovány. V českém prostředí navíc bádání o úvěru ve venkovském prostředí stálo do 90. let poněkud ve stínu zájmu o šlechtické a i městské prostředí.² Částečně ale mohlo navázat na starší dosud nepřekonanou práci Vladimíra Procházky, která si všímá držby usedlosti a majetkové a dědické otázky sleduje z širšího právněhistorického pohledu.³ Dalším zdrojem informací mohly být práce, jež vznikly v souvislosti se studiem cen a mezd, které se rozvíjelo v 60. letech v Brně a Praze.⁴

1 Tento text byl vytvořen díky podpoře grantu GA ČR „Úvěr a zadlužení obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století“, reg. č. 13-14506P.

2 Přehled literatury k tématu Bronislav CHOCHOLÁČ, *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, Český časopis historický (dále ČČH) 99, 2001, s. 59–83.

3 Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

4 Brněnské centrum vydávalo v letech 1962–1969 časopis *Ceny, mzdy a měna*; blíže srov. B. CHOCHOLÁČ, *Poddaní na Moravě a jejich ekonomické jednání v 16. a 17. století*, in: Jana Čechurová

Historici se ale spíše zabývali hospodařením venkovských domácností z perspektivy držby usedlostí a jejich převodů, dědického práva a majetkoprávních vztahů.⁵ Bádání vztahující se přímo k úvěru ve venkovském prostředí zůstávalo v českém prostředí stranou hlavního proudu výzkumu. Výjimkou jsou pouze práce Bronislava Chocholáče.⁶

V zahraniční historiografii vznikla řada prací věnujících se úvěru ve venkovském i městském prostředí.⁷ Bádání o úvěru je zde často dáváno do souvislosti s obecnějšími otázkami ekonomického rozvoje. Historici zejména z Velké Británie a ze zemí Beneluxu si všímali měnícího se vztahu domácností ke spotřebě a výrobě, kdy tyto jednotky ve větší míře produkovaly pro trh, aby se mohly i více podílet na spotřebě, a reflektovali konzumní a tzv. předindustriální revoluci (industrious revolution).⁸ Úvěru a zadlužení spíše ve venkovském prostředí, a to v několika lokalitách panství Württemberg v oblasti Černého lesa, se věnoval anglicko-německý projekt sledující dlouhodobé vzájemné vztahy mezi spotřebou, prací, demografickým vývojem a prosperitou.⁹

Při sledování úvěrových vztahů jsem se zaměřila na tři **městečka pardubického panství** – Týnec nad Labem, Bohdaneč a Dašice. Městečka jsou významná právě svým postavením na pomezí urbánního a rurálního prostoru. Byla pro

(ed.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí*, VI: Sociální dějiny dnes, Praha 2004, s. 68–76, zde s. 68.

- 5 Dana ŠTEFANOVÁ, *K aspektům role příbuzenských vztahů a majetkových transakcí. Situace na frýdlantském panství v letech 1558–1750*, *Historická demografie* 22, 1998, s. 107–144; TÁŽ, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gesellschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen 1558–1750*, Wien-Köln-Weimar 2009; Markus CERMAN – Robert LUFT (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im Alten Reich*, München 2005; Jiří KOUMAR, „Má doplaceno a žádnému nic nedlužím“. *Aspekty transakce s poddanskou nemovitostí na mělnickém panství v 17. století*, dizertační práce FF UK, Praha 2010; B. CHOCHOLÁČ, *Selské peníze: Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a 17. století*, Brno 1999.
- 6 B. CHOCHOLÁČ, *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, ČČH 99, 2001, s. 59–83.
- 7 Jürgen SCHLUMBOHM (Hg.), *Soziale Praxis des Kredits 16.–20. Jahrhundert*, Hannover 2007; Michael NORTH (ed.), *Kredit im spätmittelalterlichen und früneuzeitlichen Europa*, Köln-Wien 1991; Gabriele B. CLEMENS (Hg.), *Schuldenlast und Schuldenwert: Kreditnetzwerke in der europäischen Geschichte 1300–1900*, Trier 2008; Phillipp R. SCHOFIELD, – Thijs LAMBRECHT (edd.), *Credit and the rural economy in North-western Europe, c.1200–c.1850*, Turnhout 2009; Craig MULDREW, *The Economy of Obligation. The Culture of Credit and Social Relations in Early Modern England*, Basingstoke 1998; Clare CROWSTON, *Credit, Fashion, Sex: Economies of Regard in Old Regime France*, Durham 2013.
- 8 Jan de VRIES, *The Industrious Revolution. Consumer Behavior and the Household Economy 1650 to the present*, Cambridge 2008; Mark OVERTON – Jane WHITTLE – Dean DARRON – Andrew HANN, *Production and Consumption in English Households, 1600–1750*, London 2004; M. NORTH, *Material Delight and the Joy of Living: Cultural Consumption in the Age of Enlightenment in Germany*, Aldershot 2008.
- 9 K projektu *Human Well-Being and the „Industrious Revolution“*. *Consumption, Gender and Social Capital in a German Developing Economy, 1600–1900*, srov. http://www.econ.cam.ac.uk/Ogilvie_ESRC/index.html?page=about (dostupné 18. 8. 2014); Sheilagh OGILVIE – Markus KÜPKER – Janine MAEGRAITH, *Household Debt in Seventeenth-Century Württemberg: Evidence from Personal Inventories*, CWPE 1148, 2011; TÍŽ, *Household Debt in Early Modern Germany: Evidence from Personal Inventories*, *The Journal of Economic History* 72, 2012, s. 134–167.

ně typická nevelká specializace řemesel a omezený objem výroby. Kromě toho zde hrálo významnou úlohu také zemědělství. Jejich základním odlišovacím znakem od vesnic bylo to, že se v nich zpravidla konaly týdenní trhy a sloužily v rámci panství jako místa směny řemeslných a zemědělských produktů. Počet obyvatel nebyl tím zásadním znakem odlišujícím městečka od vesnic, neboť můžeme najít i některé vesnice s více obyvateli, než měla menší městečka.¹⁰ Právní postavení obyvatel městeček pardubického panství se spíše blížilo postavení venkovských poddaných. Na rozdíl od obyvatel měst se nemohli volně stěhovat mimo panství a museli žádat vrchnostenskou správu o povolení. Omezování byli také v prodejích nemovitostí, protože tuto agendu vedla vrchnostenská správa. Prodejní ceny mohly být v případě nutnosti vrchnostenskými úředníky regulovány. Navzdory tomuto faktu bylo zřejmé, že obyvatelé městeček disponovali určitou mírou městského sebevědomí a emancipace.¹¹

Při studiu fungování drobného úvěru vycházím především ze sirotčích knih.¹² Tento typ knih vznikal v souvislosti s dědickou praxí. Zjištění aktiv a pasiv zemřelého, stejně jako zhodnocení aktuálního stavu hospodářství a stanovení případného přebytečného vybavení v případě vlastnictví usedlosti bylo předpokladem správného rozdělení majetku mezi dědice a stanovení výše dědických podílů. Dědicům přitom příslušela pouze ta suma, jíž jejich otec na usedlosti stačil splatit. Dluhy váznoucí na usedlosti tak snižovaly částku, která měla připadnout dědicům, neboť výše dědických podílů se vypočítala až po odečtení pasiv.¹³

Prostřednictvím sirotčích knih můžeme sledovat celou škálu otázek souvisejících s držbou usedlosti a s osudy rodiny po smrti hospodáře. **Sirotčí knihy** byly stejně jako ty pozemkové hojně využívaným pramenem již od počátku 20. století, kdy se rozvíjelo bádání o dějinách venkovského obyvatelstva.¹⁴ Zájem o tento typ pramene přetrvával až do konce 60. let 20. století a souvisel s rozvíjejícími se hospodářskými a sociálními dějinami.¹⁵ Speciálně sirotčími knihami se zabýval např. František Matějek, který se ve svém krátkém příspěvku zaměřil na jejich výpovědní hodnotu a naznačil řadu otázek a problémů, k jejichž řešení mohou tyto knihy přispět.¹⁶ Sirotčí knihy využil ve zvýšené míře také

10 Roku 1651 ve městě Pardubicích žilo 872 obyvatel bez dětí předz povědního věku, v městečkách Bohdanči 463, v Dašicích 344, ve městě Přelouči 329, v Sezemicích 255 a Holicích 223 a Týnci nad Labem 175; srov. Lenka MATUŠÍKOVÁ – Alena PAZDEROVÁ (edd.), *Soupis poddaných podle věry z roku 1651 (Chrudimsko)*, Praha 2001, s. 690–732.

11 Tereza SIGLOVÁ, *Soudové zisku nenesou. Spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století*, Brno 2011, s. 55 an.

12 Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále SOA Zámorsk), f. Velkostatek Pardubice (dále Vs Pce), kn. 315–338.

13 T. SIGLOVÁ, *Dluhy domácností v městečku Dašicích v letech 1550–1700*, Východočeský sborník historický 25, 2014, s. 3–45, zde s. 8.

14 Josef PEKAŘ, *Knihy o Kostí. Kus české historie I–II*, Praha 1909, 1911; Kamil KROFTA, *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě*, Praha 1919.

15 Josef PETRÁŇ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964.

16 František MATĚJEK, *Význam sirotčích knih pro poznání života poddaných v předbělohorském období*, in: Rudolf Fukal – Milan Kopecký (edd.), *Rodné zemi. Sborník prací k 70. výročí trvání*

Alois Míka.¹⁷ Stejně jako pro pozemkové je i pro sirotčí knihy zásadní práce Vladimíra Procházky *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, která je výsledkem dlouholetého studia pozemkových knih především z českého prostředí a pojednává o majetkovém, dědickém a manželském právu vztahujícím se k poddanské nemovitosti.¹⁸ Kromě sirotčích knih autor využil i další typy pramenů jako urbáře a normativní prameny jako hospodářské instrukce a selské řády. V 70. a 80. letech 20. století zájem o sirotčí knihy značně poklesl. Přesto v této době vznikla práce Františka Matějka zaměřující se právě na sirotky, jež vycházela z několika moravských sirotčích knih.¹⁹ Současně bylo také publikováno několik významných studií z pera Josefa Křivky k ekonomice sirotčích hospodářství, které vznikly na základě analýzy výkazů poručníků ze sirotčích knih.²⁰ V posledních letech je studium těchto pramenů ovlivněno moderními směry bádání jako historickou či přímo ekonomickou antropologií nebo mikrohistorií. Tyto práce se zaměřují zpravidla na konkrétní lokalitu či menší území.²¹

* * *

Při zpracovávání sirotčích knih narážíme na otázku reprezentativnosti tohoto vzorku. Nacházíme zde především ty osoby, které byly v době smrti majiteli usedlosti; nejčastěji se jednalo o muže, ale setkáváme se i s inventáři vdov, které hospodařily samostatně po smrti manžela. Ze srovnání jmen zemřelých hospodářů v sirotčích knihách se jmény usedlých v urbářích vyplývá, že se mohlo jednat pro celé sledované období v průměru přibližně o 50 % hospodářů. Objevují se zde ale i osoby, které žádnou usedlost nevlastnily. Sociální skladba této skupiny zemřelých byla dosti pestrá. Častěji byly zachyceny ženy, a to buď osamělé či ještě s nezletilými dětmi. Jednalo se pravděpodobně hlavně o podruhně či výměnkářky. Mezi muži zde byli nejčastěji zastoupeni opět podruzi či výměnkáři, méně často nájemci některých vrchnostenských podniků a muži

---

Musejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy doc. Dr. Aloise Gregora, Brno 1958, s. 64–72.

17 Alois MÍKA, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960, s. 352–405.

18 V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, c. d.

19 F. MATĚJEK, *Péče o venkovské sirotky na Moravě před Bílou horou*, Sborník historický 36, 1989, s. 65–98.

20 Josef KŘIVKA, *Příspěvek k dějinám poddanského hospodaření v první polovině 18. století*, Historie a musejnitví 2, 1957, s. 79–94, 301–320; TÝŽ, *Výrobní a peněžní výsledky měšťanských hospodářství v Ústěku v 18. století*, Vědecké práce Zemědělského muzea 13, 1973, s. 141–162; TÝŽ, *Výrobní a peněžní výsledky rostlinné výroby sirotčích hospodářství v Mostě v druhém desetiletí 18. století*, Vědecké práce Zemědělského muzea 18, 1979, s. 69–76; TÝŽ, *Výsledky měšťanského zemědělství v Břežně a v Postoloprtech v letech 1686–1695 a 1720–1721*, Vědecké práce Zemědělského muzea 19, 1980, s. 13–20.

21 Martin ŠTINDL, *Bítešští a novoměstští sirotci na přelomu 17. a 18. století*, Západní Morava 8, 2004, s. 44–67; T. SIGLOVÁ, *Sirotci a vdovy v městečku Dašicích v letech 1563–1618*, Východočeský sborník historický 11, 2002, s. 3–40.

v „zaměstnaneckém“ poměru. Obecně se v sirotčích knihách objevují zápisy týkající se pouze těch zemřelých, kteří v době úmrtí vlastnili nějaký majetek, i když někdy velice skromný, a po nichž bylo co dědit.

Další otázkou je, zda je zachyceno celé jmění zemřelých, včetně všech jejich pohledávek a dluhů v době smrti, a zda absence těchto záznamů znamená, že opravdu dluhy a pohledávky neexistovaly. Kromě toho také narážíme na fakt, že některé dluhy mohly být uhrazeny vdovou bezprostředně po smrti hospodáře a do seznamů pasiv pak již zahrnuty nebyly. Stejně tak mohly být pohledávky ponechány vdově s tím, aby je od dlužníků sama získávala a využila je pro sebe a pro potřeby sirotků. Lze proto předpokládat, že výše dluhů i pohledávek zachycených v sirotčích knihách byla spíše nižší než ve skutečnosti.

Dalším problémem při zpracování zápisů sirotčích knih je někdy neurčitá datace samotných zápisů a obtížné zjišťování data vzniku dluhu či pohledávky. Pokud se datace objevuje, vztahuje se buď k době pořízení kšaftu, sepsání inventáře po zemřelém, případně k zanesení sirotčího zápisu do knihy. Seznamy pohledávek a dluhů mohly být zachyceny velmi rychle po smrti zůstavitele, jindy naopak k sepsání majetku a zanesení zápisu do sirotčí knihy došlo až o několik let později. V této době pravděpodobně hospodařila na usedlosti sama vdova a zůstávaly zde zachovány stávající majetkové poměry. Majetek byl sepsán a zápis vložen do sirotčích knih až po její smrti nebo po předání, resp. prodeji, usedlosti synu či jiné osobě. Z knih se tudíž zpravidla nedozvídáme, kdy daný dluh opravdu vznikl.

V sirotčích knihách bylo v letech 1550–1700 zaznamenáno 8 231 dluhů či pohledávek. Do tohoto počtu nebyly zahrnuty dvě skupiny zápisů, jež se mezi dluhy běžně objevovaly, protože byly placeny také ze zádavku. Jednalo se o srážky za nepřidané svršky, tzn. neúplné vybavení usedlosti ve chvíli prodeje novému majiteli, a zhoršený hospodářský stav. Dále šlo o odkazy. Poměrně dlouhý časový úsek je pro sledování určitých vývojových trendů rozdělen na šest pětadvacetiletých období: 1550–1575, 1576–1600, 1601–1625, 1626–1650, 1651–1675 a 1676–1700. Položky jsou roztříděny na pohledávky, tzn. aktiva, a dluhy, tzn. pasiva. Dluhů bylo za celé období více než 5 500 položek, tj. 68 % všech zachycených položek, a aktivních pohledávek více než 2 600 položek, tj. 32 % položek. Zemřelých, kteří měli aktiva, pasiva nebo obojí, bylo v sirotčích knihách zachyceno celkem 870. Nejméně častou možností bylo, že měl zemřelý pouze aktiva (62), častěji měl aktiva a zároveň pasiva (238) a nejběžněji pouze pasiva (566). Zarážející je, že jsou aktiva v sirotčích knihách zachycena pouze do roku 1680. Zdá se nepravděpodobné, že by zemřelí po roce 1680 měli pouze dluhy. Změnu snad přivodil posun ve významu sirotčích knih, které mohly v poslední čtvrtině 17. století sloužit hlavně potřebám vrchnosti, jež v nich chtěla především zachytit vlastní pohledávky a pohledávky jiných institucí. Zájem poddaných o zachycení aktiv v knihách už pro ně nemusel být tak důležitý a při vymáhání dluhů se spoléhali spíše na sebe než na pomoc vrchnosti.

Tab. 1: *Výskyt pohledávek a dluhů u zemřelých*

	s pohledávkami	%	s dluhy	%	celkem
1550/1575	109	46,8	150	64,4	233
1576/1600	86	44,3	144	74,2	194
1601/1625	55	29,6	134	72,0	186
1626/1650	34	21,0	133	82,1	162
1651/1675	13	9,7	96	71,6	134
1676/1700	3	1,9	147	91,9	160
CELKEM	300	28,1	804	75,2	1 069

Intenzita úvěrových vztahů a účel dluhů

Nejvíce položek bylo v sirotčích knihách zachyceno pro období 1550–1625, přičemž největší objem tvořily dlužné sumy v období 1601–1625. Na nárůstu objemu dluhů mohla mít podíl také inflace. K poklesu počtu úvěrových vztahů došlo hlavně za třicetileté války a v následujícím období, kdy se zároveň snížila průměrná dlužná suma na osobu, která byla zachycena v sirotčích knihách a byla dlužníkem či věřitelem. Důvodem snížení počtu úvěrových vztahů a také částky mohlo být vyčerpání rezerv, zchudnutí po třicetileté válce, depopulace či nedobytnost některých pohledávek po emigrantech.

Tab. 2: *Počet úvěrových vztahů a průměrný počet pohledávek na zemřelého dlužníka nebo věřitele*

	1550/75	1576/00	1601/25	1626/50	1651/75	1676/1700
celková suma	14 949,6	11 436,2	21 430,2	12 993,9	6 348,7	8 217,5
počet pohledávek	2 136	1 915	1 613	912	492	1 063
počet pozůstalostí s aktivy nebo pasivy	171	159	170	140	100	147
částka na osobu	87,4	71,9	126,1	92,8	63,5	55,9
počet dluhů na osobu	12,5	12,0	9,5	6,5	4,9	7,2
prům. dluh	7,00	5,97	13,29	14,25	12,90	7,73

Dalším důvodem vzniku úvěrových vztahů byl nedostatek hotovosti a případně nemožnost proměnit rychle majek v jiné formě do hotovosti.²² S tím souvisí způsob splácení dluhů, který se často děl nepeněžním způsobem. V pramenech se tak často setkáváme s úhradou dluhů nepeněžní formou, např. prací, dalšími protislužbami, či naturáliemi. Kromě toho se používalo vzájemné vyrušení pohledávek, kdy se v penězích uhradil pouze rozdíl. U aktivních pohledávek se poměrně běžně setkáváme s postoupením, odkázáním či odprodejem jiné osobě. Mezi lidmi existovala síť závazků, která vytvářela ekonomiku, v níž bylo téměř všechno měřeno peněžními jednotkami, ale kde peníze nebyly jediným prostředkem směny.²³

Sledování účelu, za kterým dluhy vznikaly, západní historiografie spojuje hlavně s výzkumem proměňující se výroby a spotřeby domácností a se zkoumáním důvodů ekonomického rozvoje a zejména role spotřeby v něm. To úzce souviselo s hledáním odpovědi na otázku, jak a kdy se ekonomicky soběstačné domácnosti měnily do jednotek závislých na trhu.

Jednotlivé dluhy byly poměrně malé a nejčastěji se jednalo o částky v rozmezí od 1 do 5 kop gr. míš. (necelých 40 % položek). Téměř tři pětiny položek nepřesáhly 10 kop. Bohužel účel jejich vzniku se podařilo zjistit pouze u 20 % jejich hodnoty a tento podíl se navíc různí v jednotlivých obdobích. Dluhy byly rozděleny do tří skupin na spotřební, výrobní a smíšené. Smíšená skupina obsahuje položky, jež nebylo možné přiřadit k prvním dvěma. Jednalo se zejména o částky za dobytek a dluhy související s bydlením, které zahrnovaly také poplatky vrchnosti, daně apod. Ve zkoumaném období byly nejčastější právě položky se smíšeným účelem, které tvořily přibližně 50 % celkové hodnoty dluhů se zjištěným účelem. Skupiny spotřebních a výrobních dluhů se na hodnotě podílely přibližně stejně, a to po 25 %.

Tab. 3: Složení dluhů podle účelu

	1550–1700			
	Počet položek	%	Suma (kopy gr. míš.)	%
obilí	298	13,93	1 145,39	7,65
potraviny	323	15,09	2 004,74	13,40
pohřební výdaje	68	3,18	394,71	2,64
předměty	18	0,84	62,18	0,42
SPOTŘEBA	707	33,04	3 607,02	24,10

22 Historici a politikové občas nacházejí paralely mezi raně novověkými úvěrovými vztahy a úvěrovými vztahy, které vznikají v prostředí moderních méně rozvinutých zemí; více srov. Kaushik BASU, *Analytical Development Economics. The Less Developed Economy Revisited*, Cambridge (Ma) 1997, s. 271; S. OGILVIE, *Household debt*, s. 136, 160.

23 C. MULDREW, *The Economy of Obligation*, s. 98 an; Thijs LAMBRECHT, *Reciprocal exchange, credit and cash: agricultural labour markets and local economies in the southern Low Countries during the eighteenth century*, *Continuity and Change* 18, 2003, s. 237–261.

	1550–1700			
	Počet položek	%	Suma (kopy gr. míš.)	%
nájmy dobytka, pozemků	141	6,59	746,34	4,99
práce	212	9,91	862,01	5,76
pozemky	60	2,80	839,3	5,61
produkce-neurč.	46	2,15	260,337	1,74
polotovary (látky, vlna, slad)	118	5,51	866,551	5,79
VÝROBA	577	26,96	3 574,538	23,88
dobytek	232	10,84	1 696,27	11,33
grunt-dědické	256	11,96	4 073,98	27,22
grunt-poplatky	104	4,86	716,95	4,79
kontribuce	131	6,12	610,77	4,08
opravy	41	1,92	202,91	1,36
jiné	16	0,75	312,83	2,09
dřevo	76	3,55	170,56	1,14
SMÍŠENÉ	856	40,00	7 784,27	52,01
s účelem	2 140	38,89	14 965,83	26,83
neurčené	3 363	61,11	40 812,82	73,17
CELKEM	5 503	100	55 778,65	100

Lidé si půjčovali, aby nakoupili potraviny (obilí, potraviny, pivo, víno, sůl), uhradili některé nezbytné věci (nejčastěji obuv), či jiné mimořádné výdaje (náklady na pohřby a ojediněle svatby). Zejména dluhy za obilí vznikaly v souvislosti s nedostatkem hotovosti a s problémy s peněžním tokem.

Ve výrobní oblasti poskytování kreditu lidem usnadňovalo placení zaměstnanců (čeledi a námezdních pracovníků). Úvěr umožňoval provádění investic, které byly spojeny nejvíce s výrobou piva či plátna a s provozováním „obchodní činnosti“, např. prodejem ryb. Úvěr ale lidem pomáhal hradit hlavně výdaje spojené s držbou nemovitosti, jejím splácením, poplatky vrchnosti a také rostoucí daňové požadavky „státu“. Jednalo se tedy především o položky zahrnuté do skupiny tzv. smíšených dluhů.

Ze složení dluhů není zřejmé, že by v tomto prostředí probíhala tzv. předindustriální revoluce, která je v zásadě charakterizována posunem výroby domácností do výroby pro trh, popřípadě konzumní revoluce financovaná úvěrem.²⁴ To je patrné i z inventářů domácností zemřelých, kde se prakticky neobjevují žádné luxusní předměty nebo nějaké výjimečné položky.

Je zřejmé, že rozvoj těchto poddanských městeček byl ovlivněn jejich úzkým vztahem k velkostatku.²⁵ Bohdanečtí sousedé byli zjevně omezováni ve velmi

24 Jan de VRIES, *The Industrious Revolution*, s. 9 an; S. OGILVIE, *Household debt*, s. 163.

25 Markus CERMAN, *Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300–1800*, Basingstoke 2012.

výnosném vaření piva. Jejich výroba byla nahrazována na počátku 17. století produkcí vrchnostenského piva. Omezování výrobního potenciálu poddanských městeček a jejich obyvatel bylo součástí vrchnostenských snah o zvýšení hospodářských výnosů velkostatku. To se dělo také prostřednictvím oklešťování práv těchto městeček a jejich obyvatel ve prospěch majitele panství. Vrchnosti vadily zejména nízké výnosy pro ekonomiku panství a jejich relativně nezávislá pozice, která byla zaručena privilegií udělovanými na konci 15. století a v první polovině 16. století. V průběhu 17. a 18. století musela městečka stále více a více zápasit o svá stará práva a bránit se proti narůstajícím povinnostem.²⁶

Dlužníci a věřitelé podle bydliště

Na základě rozmístění pohledávek a dluhů sousedů městeček se lze pokusit zjistit, jak daleko sahaly jejich kontakty. Osoby odjinud figurovaly nejméně v 1/5 zachycených položek; naprostá většina úvěrových vztahů tak vznikala v rámci dané lokality. Věřitelé z jiných míst se objevili u necelých 13 % dlužných položek obyvatel tří sledovaných městeček pardubického panství (727 z 5 524); dlužníci pocházející z jiného místa figurovali téměř ve 2/5 pohledávek (1 296 z 2 603).

Mezi věřiteli a dlužníky odjinud figurovaly z necelé poloviny osoby z lokalit do vzdálenosti do 5 km a další třetina do 10 km vzdálenou čarou. Ze vzdálenosti od 10 do 15 km to bylo dalších 10 %. Patrné jsou rozdíly mezi skupinou věřitelů a dlužníků, neboť věřitelé byli v průměru častěji ze vzdálenějších lokalit než dlužníci; dlužníci pocházeli z více než 50 % z lokalit do 5 kilometrů vzdálenou čarou (srov. Tab. 4).

Až na městečko Týnec nad Labem byli obyvatelé městeček častěji věřiteli osob odjinud, než že by se stávali jejich dlužníky. Lidé z měst či městeček se častěji objevovali mezi věřiteli než mezi dlužníky – mezi věřiteli tvořili více než 1/3 a mezi dlužníky jen necelých 5 %. Jsou přitom patrné také rozdíly mezi jednotlivými městečky, které souvisí s jejich polohou na panství a se vzdáleností od významných měst. Mezi věřiteli týneckých sousedů tak tvořily osoby z měst či městeček necelých 70 %, což bylo dáno blízkostí Kutné Hory a také Kolína. V případě věřitelů z Kolína se objevují více Židé, kteří ale jsou jako věřitelé obecně zmiňováni zcela ojediněle a pro celé sledované období jejich podíl na celkovém objemu dluhů nepřesáhl 1 %. V dalších dvou sledovaných městečkách mezi věřiteli převažovali obyvatelé z vesnic.

Osoby odjinud dlužily sousedům z městeček nejčastěji za pivo (132) a obilí (119). U dluhů za pivo se v naprosté většině jednalo o produkci bohदानeckých sousedů, kteří do začátku 17. století zásobovali vesnice na sever od Labe. Dále tyto osoby dlužily za potraviny (18) a sůl (5), výrobky, nejčastěji za obuv (7), či za dobytek (21).²⁷ Sousedé z Dašic a Týnce byli častěji věřiteli dluhů za plátno (9) a nezaplacenou činnost spojenou s výrobou plátna (3). Dlužníci přitom

²⁶ Srov. T. SIGLOVÁ, *Soudové zisku nenesou*, s. 84 an.

²⁷ Jednalo se vlastně jen o dva věřitele, a to Ondřeje Svobodu z Dašic (srov. SOA Zámorsk, Vs Pce, kn. č. 327, fol. 29v (Dašice, 1637)) a Martina Černého z Týnce (srov. SOA Zámorsk, Vs Pce, kn. č. 315, fol. 1094v (Týnec, 1552)).

pocházeli především z nepřilíh vzdálených venkovských lokalit. S textilní výrobou souviselo také pěstování konopí – jeden bohdonečský věřitel dodal konopí do Chlumce.²⁸ Do vzdálenějších míst dodali bohdonečští sousedé ryby a olej.²⁹ Jedná se sice pouze o ojedinělé zmínky, ale u ryb se dá předpokládat, že sousedé na tomto obchodu více participovali.

Cizí věřitelé poskytovali obyvatelům městeček na dluh opět nejvíce obilí (59), méně pivo a víno (8) a potraviny (8). Dluhy za pivo a víno se trochu častěji objevily v Týnci nad Labem a věřiteli těchto částek byly i osoby z Kolína či z poměrně vzdálené Mladé Boleslavi.³⁰ U bohdonečských a dašických sousedů vidíme, že častěji dlužili za sukno (14, nejčastěji do Pardubic) a za kůže (5, Solnice, Hořice, Chrušim, Přelouč, Hradec). Devatenácti věřitelům odjinud byli sousedé dlužni za dobytek. Bohdonečtí dlužníci přitom nezaplatili pardubickým věřitelům častěji za koně (3). V souvislosti s produkcí piva sousedé z Bohdanče častěji neuhradili slady, a to především výrobcům z vesnic, např. Semína (7), Starých Ždánic a Dolan.

Částečně zemědělskému charakteru městeček odpovídají časté obousměrné pohledávky za obilí. V případě Bohdanče je patrné, že místní sousedé zásobovali do začátku 17. století pivem vesnické krčmy na panství až do vzdálenosti 15 km. Výrazněji se zde projevuje i plátenická výroba, která byla ale charakteristická i pro venkovské lokality.

Zadluženost usedlostí zemřelých hospodářů

Někteří historici zabývající se hospodařením domácností a jejich zadlužením, ale i řada ekonomů zkoumajících současné trendy v hospodářském vývoji, se snaží zodpovědět otázku, zda vyšší zadlužení bylo či je spíše příznakem hospodářské krize nebo naopak hrálo či může hrát pozitivní roli.³¹ Kromě toho se můžeme v historické produkci opakovaně setkat s názorem, že předlužení bylo běžným znakem hlavně ve venkovském prostředí, a to zejména z toho důvodu, že prostí lidé nepoužívali takové koncepty jako riziko či zisk.³²

Alespoň částečně mohou k hledání odpovědí na tyto otázky přispět zápisy sirotčích knih, jež umožňují sledovat, jak hodně byly prodávané usedlosti zadluženy běžnými dluhy a zda a jak se toto zadlužení v období 2. poloviny 16. a v 17. století proměňovalo. Pro zjištění míry zadlužení usedlostí byl od součtu

28 SOA Zámrsrk, Vs Pce, kn. č. 316, fol. 54v (Bohdaneč, 1570).

29 Martinu Káňovi dlužila Lidmila Zahradková z Prahy blíže nespecifikovanou částku „za všechny ryby, což sem jí od sv. Víta posílal kromě 30 kop, kteréž sou odvedeny a dány Matyášovi písaři důchodnímu pardubskému na Pardubicích,“ a dále Anna Vrtálková 50 kop. Srov. SOA Zámrsrk, Vs Pce, kn. č. 315, fol. 74r (Bohdaneč, 1562); Matouši Vaňkovi dlužil Jan Hrozen ze Starého Města pražského za olej 4,5 kopy. Srov. SOA Zámrsrk, Vs Pce, kn. č. 315, fol. 58v (1553).

30 Jiřík Doležal z Týnce dlužil formanovi Šepsovi z Mladé Boleslavi; srov. SOA Zámrsrk, Vs Pce, kn. č. 336, fol. 705r (Týnec, 1686); Sokol Petr z Bohdanče dlužil zase rycháři Václavovi z Krouny; srov. SOA Zámrsrk, Vs Pce, kn. č. 336, fol. 86v (Bohdaneč, 1666).

31 S. OGILVIE, *Household debt*, s. 163.

32 S. OGILVIE, *The economic world of the Bohemian serf: economic concepts, preferences, and constraints on the estate of Friedland, 1583–1692*, *Economic History Review* 54, 2001, s. 430–453.

Tab. 4: Dlužníci a věřitelé podle bydliště (počty položek)

vzdálenost	věřitelé	kumul. %	%	dlužníci	kumul. %	%	celkem	kumul. %	%
do 5 km	245	34,4	33,7	678	53,2	52,3	923	46,45	45,63
do 10 km	215	64,6	29,6	437	87,5	33,7	652	79,27	32,23
do 15 km	130	82,9	17,9	81	93,8	6,3	211	89,88	10,43
do 20 km	76	93,5	10,5	52	97,9	4,0	128	96,33	6,33
do 50 km	30	97,8	4,1	18	99,3	1,4	48	98,74	2,37
nad 50 km	16	100	2,2	9	100	0,7	25	100	1,24
neurč.	15		2,1	21		1,6	36		1,78
	727		100	1 296		100	2 023		100

Tab. 5: Zadlužení z ceny usedlosti

	1550/1575		1576/1600		1601/1625		1626/1650		1651/1675		1676/1700		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
v plusu	35	25,5	21	16,8	15	10,9	13	9,9	6	5,3	0	0,0	69	10,3
bez dluhů	20	14,6	10	8,0	11	8,0	7	5,3	20	17,7	11	7,2	69	10,3
do 25 %	56	40,9	61	48,8	49	35,5	75	57,3	70	61,9	111	72,5	361	53,7
do 50 %	17	12,4	26	20,8	43	31,2	28	21,4	14	12,4	22	14,4	124	18,5
do 75 %	5	3,6	3	2,4	16	11,6	5	3,8	2	1,8	8	5,2	36	5,4
do 100 %	0	0,0	3	2,4	3	2,2	2	1,5	0	0,0	1	0,7	6	0,9
nad 100 %	4	2,9	1	0,8	1	0,7	1	0,8	1	0,9	0	0,0	7	1,0
celkem	137	100	125	100	138	100	131	100	113	100	153	100	672	100
prům. zadl. (jen zadl. usedl.)	25,6%		23,0%		31,9%		22,5%		15,2%		17,6%		22,2%	
prům. zadl. (vč. nezadl. usedl.)	9,5%		12,3%		19,8%		14,6%		10,0%		16,3%		15,6%	
prům. za svršky	4,1%		6%		7,3%		14,6%		18,5%		16,6%		15,2%	
celkem	29,7%		29,2%		39,2%		37,1%		33,6%		34,2%		33,6%	

pasivních dluhů odečten součet aktivních pohledávek a rozdíl vydělen cenou usedlosti. Do výpočtu míry zadlužení nejsou zahrnuta aktiva, která zůstala sirotkům na jiných gruntech, např. skoupené peníze, odkazy či dědické podíly po rodičích. I když není cena usedlosti ideálním údajem, jednalo se o hodnotu, která se příliš neměnila. Ceny usedlostí se odvozovaly z předchozích prodejů a minimálně musely tvořit součet nároků jednotlivých skupin dědiců (splacených sum, které jim měly z usedlosti připadnout). Ke snížení ceny usedlosti docházelo na úkor dědiců zemřelého hospodáře a snižovalo částku, která jim měla připadnout. Nárůst a pokles ceny měl být vždy odůvodněný a mohl odrážet významnější přestavbu či dostavbu, nebo naopak.³³ Stanovená cena usedlosti mohla být v případě nějakých pochybností změněna vrchnostenskou správou, tzn. hejtmanem. Na pardubickém panství v prostředí městeček a vesnic se tedy jeví spíš jako fixní suma, která uspokojovala nároky předchozích majitelů a jejich dědiců.³⁴

Míra zadlužení pouze „pasivních“ usedlostí v průměru jen výjimečně přesáhla 25 % ceny celé usedlosti. Zadlužení mohlo být reálně ještě nižší, protože hospodáři drželi další aktiva – např. odkazy, skoupené gruntovní peníze vázající na jiných usedlostech a neproplacené dědické podíly. Průměrné zadlužení běžnými dluhy bylo nejvyšší v 1. čtvrtině 17. století. V tomto období byly téměř shodně zastoupeny skupiny usedlostí zadlužených od 25 % do 50 % a od 50 % do 75 % jejich ceny. Zadlužení bylo dokonce nižší i během třicetileté války a po ní. V poválečném období se objevily v sirotčích knihách častěji usedlosti bez dluhů, což ale může být dáno tím, že běžné dluhy, které sice teoreticky vážly na prodávané usedlosti, nebylo komu proplatit, např. z důvodu úmrtí věřitele, jeho dědiců, zběhnutí apod. Na vyšším výskytu nezadlužených usedlostí v poválečném období se snad projevovalo vyčerpání finančních rezerv a horší dostupnost úvěru. Tomu by např. odpovídalo i to, že věřiteli většího objemu sum se stávají instituce (záduší, vrchnost, stát). Zhoršování ekonomické situace hospodářů se patrně odráží též v postupném snižování podílu zemřelých hospodářů, kteří měli v době úmrtí pouze aktiva, nebo u nich aktiva převyšovala pasiva.

V průběhu 17. století se postupně zvyšoval podíl usedlostí zadlužených do 25 % z ceny, který z přibližně 2/5 v letech 1601–1619 narostl v poslední čtvrtině na téměř 4/5 usedlostí. V poslední čtvrtině 17. století se usedlosti zcela bez dluhů objevují nejméně ze všech období, ale zato více než 70 % prodávaných usedlostí bylo zadluženo do 25 %.³⁵

33 K tvorbě ceny poddanských usedlostí srov. B. CHOCHOLÁČ, *Selské peníze*, s. 72 an; V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 310 an.

34 T. SIGLOVÁ, *Spor dlužníka Jiřka Rožce z Bohdanče a Mikuláše Haltýřníka o platnost prodeje usedlosti (1584–1594)*, *Východočeský sborník historický* 21, 2012, s. 97–116.

35 V obci Luh na panství Frýdlant byly usedlosti zadluženy častěji v obdobích 1558–1600 a 1601–1650 než poté; autorka nižší zadlužení po válce dává do souvislosti s nižšími cenami. Srov. Dana ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft (Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen, 1558–1750)*, Wien-Köln-Weimar 2009, s. 112.

Předlužené usedlosti byly po celé sledované období výjimkou. Vyšší půjčky tedy podporovalo spíše vlastnictví dalšího majetku. Relativně nízká míra zadlužení dokládá, že se majitelé usedlostí chovali při zadlužování racionálně a až na výjimky se nepředlužovali. Ve shodě s výzkumy pro jiné oblasti (např. pro panství Württemberg) se ukazuje, že půjčování si lze jen zřídka spojovat s chudnutím a chudobou. Velké dluhy zpravidla měly osoby disponující zároveň i značným majetkem.³⁶

Proti přílišnému zadlužení majitelů usedlostí zasahovala vrchnost, např. nucenými prodeji. Usilovala o to, aby byli na usedlostech schopní hospodáři, kteří budou vůči vrchnosti plnit své povinnosti, platit pravidelně poplatky a budou schopni splácet usedlosti. Měla na zřeteli především své ekonomické zájmy a zajištění vlastního společlivého příjmu.

Půjčování si usnadňovalo lidem spotřebu, pomáhalo financovat investice, ale největší část dluhů vznikala v tomto prostředí v souvislosti s držbou usedlosti, tzn. jejím splácením a hrazením různých poplatků – státu, vrchnosti a církvi.

Typickým znakem byl „osobní vztah“ mezi věřitelem a dlužníkem a skutečnost, že věřitel půjčoval především osobám, jež znal a nad nimiž měl nějakou kontrolu. Dlužník a věřitel pocházeli většinou ze stejného místa nebo z lokalit, které od sebe nebyly příliš vzdálené. Vzájemné dluhy byly snáze vymahatelné, a to i přesto, že vznikaly velmi často bez nějakého písemného ujednání.³⁷ Jen zřídka se setkáme s tím, že si nebyl umírající zcela jistý jménem dlužníka nebo věřitele. Častěji měl pochybnosti o výši dluhu či pohledávky. Výši částky a totožnost zpravidla dlužníka měly v těchto případech doložit osoby, které byly zřejmě přítomné vzniku dluhu, případně o něm věděly. Vrchnost a vrchnostenská úředníci řešili případné spory mezi sousedy, a tak přispívali k vyjasňování úvěrových vztahů. K tomu docházelo i během dědických řízení.

Na vrchnostenské úředníky se mohli věřitelé obracet také v případech, kdy byli ve vymáhání dluhu neúspěšní. V literatuře se uvádí, že v zaostalých oblastech je obtížné přimět i soudní cestou k zaplacení dlužníka, s nímž nás nepojí nějaké předchozí vazby.³⁸ Některá soudní řízení týkající se sporů o dluhy zmiňují neformální způsoby vymáhání dluhů (např. nezvané návštěvy a křik).³⁹ Pokud selhaly tyto praktiky, bylo možné obrátit se s žalobou na soud a v extrémním případě po splnění všech procesních pravidel mohl být dlužník uvržen do dlužnické vazby a k plnění závazků následně došlo obstaráním jeho majetku (nemovitosti).

Na vrchnost se mohli obracet také dlužníci jako na ochránce před skutečnými nebo domnělými lichváři.⁴⁰ Ze strany státu a vrchnosti docházelo v českém prostředí, podobně jako v jiných oblastech, k omezování lichvy a stanovení

36 S. OGILVIE, *Household debt*, s. 159.

37 K. BASU, *Analytical Development*, s. 269.

38 TÝŽ, *Analytical Development*, s. 274, 283.

39 T. SIGLOVÁ, *Soudové zisku nenesou*, s. 206 an.

40 *Tamtéž*, s. 204 an.

nejvyššího možného úrokového limitu (5 %).⁴¹ Na vyšší úrok mohli půjčovat příslušníci některých skupin obyvatel – v českém prostředí zejména Židé. Je zajímavé, že v soupisech dluhů se s věřiteli označenými jako „Žid“ setkáváme pouze zřídka, a pokud se objevili, dlužníci jim nedlužili vysoké sumy. Samozřejmě zde nemusely být zachyceny všechny úvěrové vztahy, zvláště ne ty problematické.⁴² Zmínka o úroku se v pramenech objevuje jen velmi zřídka a spíše ke konci sledovaného období a u úvěrů poskytovaných zejména institucionálními věřiteli. U drobnějších dluhů mezi osobami, jež se dlouho a dobře znaly a které pojily často další vzájemné vztahy, se zřejmě s úrokem nepracovalo.⁴³

* * *

Na úrovni malých společenských skupin mohly četné vztahy mezi věřiteli a dlužníky přispívat k prohlubování vzájemné důvěry a upevňování sociálních vazeb. Ojedinele docházelo ze strany věřitele k odpuštění dluhu dlužníkovi. Věřitelům tyto vztahy přinášely kromě finančního užitku též „zisky“ v oblasti sociální, neboť se zvyšovala jejich důvěryhodnost a upevňovaly vazby v rámci komunity. V případě nejasností a problémů sehrávaly pozitivní roli vrchnost i městská smospráva, které řešily případné spory sousedů. Úvěr tedy můžeme sledovat nejen v jeho ekonomických intencích, ale lze vnímat i jeho společenskou úlohu.

Ve shodě s jinými badateli lze i pro obyvatele městeček pardubického panství potvrdit, že úvěr usnadňoval lidem spotřebu, pomáhal finacovat jejich investice a umožňoval jim plnit vzrůstající požadavky ze strany státu. Půjčování a zadlužování se bylo ve větší míře spojeno s vlastnictvím dalších aktiv a majetku. Zadlužování tak nemusíme vždy nutně vnímat jako příznak krize, ale rozšíření úvěru přispívalo k prospěritě obyvatel těchto malých lokalit. V prvních desetiletích 17. století byl ze strany vrchnosti završen proces omezování výrobních aktivit sousedů především v oblasti vaření piva. Došlo tak k omezení jejich výdělečných možností a podvázání jejich výrobního a finančního potenciálu. Přesto zároveň téměř nenacházíme mezi majiteli usedlostí předlužené osoby a lze se domnívat, že se lidé při zadlužování chovali racionálně.

41 Výše úroku srov. V PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 329, 334 an; B. CHOCHOLÁČ, *Poddanský úvěr*, s. 73.

42 S. OGILVIE – J. EDWARDS, *Contract enforcement, institutions, and social capital: the Maghribi traders reappraised*, *The Economic History Review* 65, 2012, s. 421–444; K. BASU, *Analytical Development*, s. 278 an.

43 K sociálnímu kapitálu srov. C. MULDREW, *The Economy of Obligation*, s. 148 an; T. LAMBRECHT, *Reciprocal exchange*, s. 244 an; S. OGILVIE, *How Does Social Capital Affect Women? Guilds and Communities in Early Modern Germany*, *The American Historical Review* 109, 2004, s. 325–359; Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 22 an; Markéta SEDLÁČKOVÁ – Jiří ŠAFR, *Koncept sociální koheze, důvěry a sociálního kapitálu v sociologii*, in: J. ŠUBRT a kol., *Soudobá sociologie II. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*, Praha 2008, s. 309–353.

Autorka | Author

Tereza Siglová

Státní okresní archiv Pardubice
Bělobranské nám. 1
Pardubice 530 02
tereza.siglova@seznam.cz

Mgr. Tereza Siglová, Ph.D., (* 1978), vystudovala obor historie a pomocné vědy historické na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Pracuje ve Státním okresním archivu v Pardubicích a externě vyučuje na Univerzitě Pardubice. Věnuje se hospodářským a sociálním dějinám raného novověku a zaměřuje se především na městečka pardubického panství.

Summary

Debts and debt levels of the peasant population on the example of small towns of the Pardubice Manor in the 16th and 17th Centuries

The study deals with the phenomenon of debts and claims of residents of three small towns in Pardubice Manor, that were recorded in the orphan books from the late 16th and 17th centuries. The author describes the intensity of credit relations, the purpose of acquiring debt and further pursued the creditors and debtors by the place of their residence. The text attempts to determine the changes of the load of the homesteads by the ordinary debts. The author focused on three small towns in the Pardubice Manor – Týnec nad Labem, Bohdaneč and Dašice. These towns were significant by its position on the border between urban and rural area. These towns were typical for their small-craft specialization and limited volume of production. In addition, they played an important role in agriculture as well. In the first decades of the 17th Century the part of the nobility completed the process of reducing of the production activities of the citizens, especially in the field of brewing beer. This led to restrictions on their earning opportunities and limitation of their production and financial potential. Yet at the same time we can almost not find the owners of insolvent estates and we can assume that people behave rationally when they were indebted.

Vývoj půdní rozlohy zemědělských závodů na Jihlavsku v období kolektivizace 1949–1959¹

JAROMÍR KARPÍŠEK

Abstrakt | Abstract

Studie sleduje postup kolektivizace zemědělské půdy v okrese Jihlava v letech 1949–1959. Výzkum se soustřeďuje na vývoj kolektivizace prostřednictvím zakládání JZD a na rozkrytí jednotlivých fází procesu přechodu od samostatného hospodaření po plně kolektivizované.

The study monitors the progress of the collectivization of farmland in the district of Jihlava (Czechoslovakia) in the years 1949–1959. The research focuses on the development of collectivization through the establishment of so-called collective farms and uncovers the various stages of the process of transition – from independent operations to fully collectivized farms.

Klíčová slova | Key Words

zemědělství, Jihlavsko, kolektivizace, jednotné zemědělské družstvo (JZD), komparace agriculture, Jihlava region, collectivization, collective farms, comparison

Pohled na regionální problematiku agrárních dějin v období kolektivizace zemědělské půdy a výrobních prostředků přináší tato studie na příkladu vývoje okresu Jihlava mezi lety 1949–1959. Na desetiletí postupu kolektivizačního procesu od jeho úplných počátků po dovršení je možno nahlížet prizmatem okresu jako celku nebo jako na soubor 58 obcí.² Realizaci kolektivizace na československém

1 Tato studie vychází za podpory finančních prostředků Specifického výzkumu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové (FF UHK) za rok 2014.

2 Prostorové vymezení regionu dle: SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, JZD dle typů 1952 - mapa okresu Jihlava, územní organizace k 1. 2. 1949, měřítko 1:200 000, Počet obcí okresu Jihlava kosíval z důvodů jejich slučování. Nejvíce se slučování týkalo obcí v okolí Jihlavy, která do roku 1954 definitivně pohltila 3 samostatné obce, jedno katastrální území a jedno sídlo k ní přešlo od sousední obce. K 1. lednu 1951 se s Jihlavou sloučily obce Bedřichov (součástí i osada Bukovno), Helenín, Hruškové Dvory, Staré Hory a k. ú. Pančava. V roce 1954 se od Jihlavy odtrhla obec Hruškové Dvory a naopak se připojil Sasov, který do té doby byl součástí obce Kosova. Nadále bylo roku 1954 potvrzeno setrvání Bedřichova a Starých Hor. Z původního počtu 61 obcí v roce 1949 se počet samostatných obcí v okrese snížil na 58 obcí v roce 1954. Podrobnosti srov. Renata PISKOVÁ, *Jihlava*, Praha 2009, s. 642–643.

venkově můžeme vyjádřit množstvím združstevněné³ plochy zemědělské půdy, nebo počtem výrobních jednotek, které byly postupně združstevňovány, a to bez ohledu na různou velikostní strukturu jednotlivých závodů. Proměnami počtu soukromých závodů a závodů v nominálním vlastnictví členů jednotlivých zemědělských družstev (dále jen JZD) lze poukázat na rychlost procesu kolektivizace a její případný vzestup nebo pokles v průběhu sledovaného období. Dalším z ukazatelů je samotné zakládání JZD a růst nebo pokles jimi obhospodařované hektarové výměry zemědělské půdy.

Heuristicky se studie zaměřuje převážně na archivní prameny, byť k tématu kolektivizace zemědělství existuje velké množství literatury.⁴ V archivech máme pro kolektivizační vlny poměrně bohaté prameny. Naopak z období krize a stagnace kolektivizačního procesu mezi lety 1953–1955 se dochovala podstatně slabší pramenná základna. Struktura členstva JZD podle velikosti vnesených závodů a průřezové sondy o rozložení zemědělské půdy mezi soukromým sektorem a jednotlivými složkami socialistického sektoru tak pokrývají pouze roky 1951–1952 a 1956–1958. Z dostupných dat pro jednotlivé obce (soukromý i socialistický sektor) se dala částečně sestavit pouze sonda k přelomovému roku 1956. Tato sonda ve svém kartografickém znázornění (mapa č. 1) ovšem údaje ke kolektivizaci zemědělství v okrese Jihlava názorně dokresluje.

***

Okres Jihlava je regionem se specifickými podmínkami. V první řadě v poválečných letech zde došlo k odsunu zemědělců německé národnosti a k dosídlování poloviny obcí novým obyvatelstvem. Další rovinou bylo rozbití tradičního modelu správy zrušením zemského uspořádání. Novelizací národních výborů

- 3 Kolektivizace zemědělství byla v letech 1949–1959 procesem, který sloučil majetek dříve soukromých malovýrobních zemědělských závodů do socialistické velkovýroby. Ta mohla mít několik forem rámci tzv. socialistického sektoru – státní centralizovaný podnik (Československé státní statky), nebo podniky tzv. socialistických organizací (vojenské statky, komunální statky MNV, školní, plemenářské aj.) a jednotná zemědělská družstva. JZD byla rovněž samostatnými podniky, ale řízená podle pokynů centrálního řízení ze strany státní správy. Formálně však bylo zachováno vnitřní družstevní uspořádání, byť s postupujícím procesem kolektivizace se de iure členové JZD fakticky stávali jeho zaměstnanci odměňovaní mzdou za práci bez ohledu na podíl vloženého majetku. Srov. stanovy JZD – IV. funkční typ. V tomto dobovém kontextu je tak nutno chápat význam slova družstevní po roce 1949 oproti tradičnímu pojetí družstevní myšlenky, kde soukromí vlastníci podílů mohou libovolně nakládat se svým majetkem.
- 4 Srov. Jana BUREŠOVÁ, *Kolektivizace zemědělství v české historiografii*, *Východočeské listy historické* (dále VLH) 32, 2014, s. 97–108; v číslech pro některé celostátní souhrny se studie opírá o díla Karla KAPLANA a Lubomíra SLEZÁKA (srov. níže), aby zároveň mohlo dojít k využití předrevoluční i současné literatury. Mezinárodní souvislost v číslech pro postup kolektivizačního procesu v krizovém roce 1953 se pro bývalou NDR uplatňuje dílo Anderase DIXE (srov. níže), které je však většinou zaměřeno na problematiku pozemkových reforem a osídlení. Pro Jihlavsko a počátky a průběh zdejšího kolektivizačního procesu je nutno zmínit SOKA Jihlava, f. KSČ-OV, inv. č. 1, V. okresní konference KSČ v Jihlavě 9.–10. dubna 1949, s. 20.; Jaroslav ONDROUŠEK, *Zemský družstevní adresář*, Brno 1947, 227 s.; Z dobového pohledu proces kolektivizace v letech 1949–1960 přibližuje okresní (SOKA Jihlava, *Vpřed v budování zemědělství, Družstevní vesnice, Vesnické noviny Jihlavska a Okresní noviny Jihlavska*) a krajský tisk (SOKA Jihlava, *Jiskra*).

platnou od 1. 1. 1949⁵ byly místo zemí zavedeny kraje. Touto správní reformou vznikl sloučením částí území dosavadních zemí Čech a Moravy Jihlavský kraj a své hranice měnily i dosavadní okresy.⁶ Jihlavský okres⁷ byl tak z jedné třetiny tvořen obcemi z Čech a ze dvou třetin moravskými obcemi. V době, kdy bylo nutno takto nesourodé území začlenit do fungujícího správního celku a dovést dosídlení obcí po odsunutých Němcích, se přistoupilo k realizaci zákona o jednotných zemědělských družstvech.⁸ Tento zákon v § 5 a § 6 nařizoval dosavadní tradiční zemědělská a strojní družstva⁹ sloučit pod JZD. Tím mělo být dosaženo centralizace veškerého družstevnictví na vesnici, řízeného *de facto* shora správními reformami silně centralizovanými národními výbory (dále NV) pod vedením KSČ. JZD měla v očích vládnoucí KSČ převzít patronaci nad veškerým životem na venkově. Hlavním cílem však byla likvidace dosavadních společenských struktur venkova a na ně navázaného soukromého vlastnictví politickými a hlavně ekonomickými prostředky. Nejdůležitější se stalo úsilí o koncentraci zemědělské půdy pod hlavičkou tzv. socialistického sektoru, který z většiny mělo tvořit družstevní nebo státní vlastnictví půdy. Samotný zákon o JZD řešil hlavně vznik těchto družstev. Půda se tak měla stát součástí centrálně řízeného socialistického sektoru vstupem členů do JZD. Právně je vstup členů i s veškerým majetkem, nutným k zemědělskému hospodaření, řešen v § 7 uvedného zákona na zásadě dobrovolnosti. Hlavním dokumentem struktury a způsobu fungování JZD jsou stanovy JZD.¹⁰

Zákon o JZD se o nich pouze zmiňuje v § 9. Důležitou pro fungování JZD je možnost přijetí tzv. provozního řádu na základě stanov. Stanovy JZD zveřejněné dne 27. 3. 1949¹¹ určují, že provozní řád „vydává Ústřední rada družstev se schvále-

5 Zákon o krajském zřízení č. 280/1948 Sb ze dne 21. prosince 1948.

6 Změna hranic okresů byla na základě vládního nařízení č. 3 ze dne 18. ledna 1949 provedena k 1. únoru 1949.

7 Státní okresní archiv Jihlava (dále jen SOkA Jihlava), f. Jednotný národní výbor Jihlava (dále jen JNV Jihlava), kart. 306, inv.č. 1727, mapa okresu Jihlava, územní organizace k 1. 2. 1949, měřítko 1:200 000; *Mapový lexikon obcí ČSSR*, Praha 1967, mapový list 6 Kraj jihomoravský, 7 – Jihlava.

8 Sbíрка zákonů republiky Československé, zákon č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech ze dne 23. února 1949 [dostupné online <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=412>; 5. 3. 2014]. Podrobnosti k přijetí zákona o JZD srov. Martin ŠIKULA, *Severní Horácko v prvním roce kolektivizace na pozadí územně správní reformy a politických změn (Novoměstsko, Bystřicko a Žďársko). K otázce podmínek a průběhu nástupu kolektivizace části západomoravského venkova*, *Vlastivědný věstník moravský* LXIII, 1/2011, s. 21–26.

9 Zemědělská strojní družstva vznikala na v okrese Jihlava v letech 1945–1948 na bázi tradičního družstevnictví za účelem sdíleného nákupu zemědělských strojů, které mohli využívat jednotliví podílníci, aby sdílením nákladů na pořízení strojů byla mechanizace snáze dostupnou i pro malá hospodářství. Na tehdejší okrese Jihlava je doloženo fungování 11 ZSD, jejichž majetek i agenda přešla po r. 1949 na nově vzniklá JZD. Srov SOkA Jihlava, fondy JZD Čížov, Hosov, Hruškovy Dvory, Jamné, Janovice, Jiřín, Měšín, Smrčná, Vílanec, Vyskytná; *tamtéž*, fond Zemědělské strojní družstvo Kozlov.

10 Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), f. Ministerstvo zemědělství – Jednotná zemědělská družstva (dále jen MZ – JZD), kart. 65, inv. č. 230–231, Stanovy JZD 1949.

11 Zemědělské noviny, roč. 5, č. 73, 27. března 1949.

ním Ministerstva zemědělství“.¹² Provozní řád určuje funkční typy JZD (I.–IV. typ) a často je též označován za provozní řád I.–IV. typu.¹³ Na provozní řád je dále vázán vztah člena JZD k jeho majetku, kdy platí, že čím je číslo provozního řádu vyšší, tím menší má člen JZD možnost s majetkem disponovat – hlavně s půdou a hospodářskými zvířaty. Členství v JZD s provozním řádem I. typu, „*znamená pro zemědělce společné hospodaření a vzájemná pomoc při obhospodařování zemědělské půdy. II. typ půdu všech členů sceluje do tzv. honů – rozorávají se meze, péče o hospodářská zvířata zůstává v individuální režii členů. III. typ provozního řádu znamená společné obhospodařování půdy i společných chov hospodářských zvířat ve velkochovech. IV. typ již pouze fakticky upravuje odměňování členů rovným dílem bez ohledu na množství vnesené půdy či živého či mrtvého inventáře*“.¹⁴ Zemědělská půda nadále zůstávala majetkem členů, byť po přijetí stanov s provozním řádem IV. typu pouze formálně, což zcela popírá původní družstevní myšlenku. První dva funkční typy JZD představují v pramenech dobře patrný přechod mezi soukromou malovýrobou a socialistickou družstevní velkovýrobou. Třetí a čtvrtý typ JZD představují již velkovýrobu v režii JZD jako výsledek kolektivizované formy zemědělského hospodaření na československé vesnici.

***

Na počátku roku 1949 byla zemědělská půda v okrese Jihlava z valné většiny v rukou soukromého sektoru. V 61 obcích okresu zemědělci hospodařili na 40 262,54 ha zemědělské půdy, která byla součástí 4 033 závodů. Vlastníci 2 062 závodů ve velikostní skupině do 5 ha, což bylo 51,62% všech závodů na okrese, tvořili početnou skupinu. Ta však hospodařila na pouhých 8,91% veškeré zemědělské půdy. Do skupiny mezi 5–20 ha spadalo 1 087 závodů, což tvořilo 26,95% z celkového množství závodů, jejichž majitelé hospodařili na 39,44% veškeré zemědělské půdy. Skupina nad 20 ha se skládala ze 433 závodů, čímž tvořila 10,73% ze všech závodů, které disponovaly 51,64% zemědělské půdy. Vzhledem ke stále probíhajícímu dosidlování obcí bývalého jihlavského německého jazykového ostrova zůstává otázkou, kolik z 56 závodů ve velikostní skupině nad 50 ha tvořila soukromá hospodářství? Neexistuje totiž přesná statistika, kolik z 56 závodů byly nově vznikajícími Československými státními statky (dále jen ČSSS), které obhospodařovaly většinu velkostatků po odsunutých německých majitelích, jelikož podle zásad ústavy z jara 1948 měla být veškerá zemědělská půda nad 50 ha zestátněna. Nakolik byla litera

12 NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 65, inv. č. 230–231, Stanovy JZD 1949.

13 Podrobnosti k typům JZD k dispozici na stránkách Ústavu pro studium totalitních režimů: [dostupné online: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/citanka-kolektivizace/typy-jzd.pdf>]; 5. 3. 2014];

NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 66, inv. č. 232–233, Provozní řády JZD – připomínky, doplňky 1949–1952.

14 Jaromír KARPÍŠEK, *Prameny ke vzniku a fungování JZD v okrese Jihlava v letech 1949–1959*, in: Tomáš, HRADECKÝ – Pavel HORÁK – Pavel BOŠTÍK a kol. (edd.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století IX., Hradec Králové 2014*, s. 535–548.

Ústavy 9. května dodržena, o tom můžeme pouze spekulovat, a proto nelze přesně určit procentuální zastoupení státního sektoru na obhospodařování zemědělské půdy na počátku kolektivizace. Jistotou zůstává, že velikostní skupina závodů nad 50 ha obhospodařovala na 9 732,54 ha zemědělské půdy, tj. necelou ¼ zemědělské půdy celého jihlavského okresu.

Tab.1: Struktura členění zemědělské půdy v lednu 1949¹⁵

	do 0,5 ha	0,51–1 ha	1,01–2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–20 ha	20,01–50 ha	50 a více ha	Celkem
Závodů celkem 1949	622	372	336	752	808	710	377	56	4 033
Závodů v % 1949	15,42	9,22	8,33	18,65	20,03	17,60	9,35	1,39	100,00
Zemědělská půda závodů celkem 1949 (ha)	161,67	269,19	479,34	2 678,29	5 695,58	10 185,22	11 060,31	9 732,94	40 262,54
Zemědělská půda závodů 1949 v %	0,40	0,67	1,19	6,65	14,15	25,30	27,47	24,17	100,00

Že na realizaci kolektivizovaného zemědělství na jihlavském venkově vládnoucí KSČ spěchala, o tom svědčí fakt, že první Přípravný výbor (dále PV) JZD byl ustanoven již 6. dubna 1949¹⁶ a první JZD I. typu vzniklo 11. dubna 1949 ve Starých Horách.¹⁷ K 20. dubnu 1949 je v okrese Jihlava doloženo 22 PV a 3 JZD I. typu a na konci měsíce dubna již 5 JZD I. typu. Hlášení z 18. 5. 1949¹⁸ hovoří již o 22 PV a 8 JZD I. typu, z čehož pouze 3 JZD byla schválena. Do konce roku 1949 se počet JZD I. typu zvýšil na 22.¹⁹ Počet členů družstev

15 NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 242, inv. č. 363, Kraj Jihlava, okres Jihlava.

16 NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 25, inv. č. 181, Schválené přípravné výbory JZD kraj Jihlava 1949–1951, okres Jihlava 0901.

17 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV; SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD ministerstvu zemědělství; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 25, inv. č. 181, Schválené přípravné výbory JZD kraj Jihlava 1949–1951, okres Jihlava 0901.

18 NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 18, inv. č. 18, Hlášení Okresní družstevní rady v Jihlavě Ministerstvu zemědělství, č. j. 486/49 ze dne 18. května 1949.

19 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 172, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV; SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD ministerstvu zemědělství; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 25, inv. č. 181, Schválené přípravné výbory JZD kraj Jihlava 1949–1951, okres Jihlava 0901; *tamtéž*, kart. 16, inv. č. 177, Přehled osad se schválenými PV JZD pro české země bez povolení výjimky podle zákona o JZD 1949 z 25. 7. 1949 (upraveno k 11. 8. 1949); *tamtéž*, kart. 16, inv. č. 178, Přehledy ustavených JZD a schválených PV – podle krajů 1950–1951, kraj Jihlava; *tamtéž*, kart. 25, inv. č. 181 Schválené přípravné výbory JZD – 1949–1951, kraj Jihlava.

dosáhl v prosinci hodnoty 568 a na konci roku 1949 stoupl založením dvou nových družstev o na 621. Zároveň byly oficiálně vyčísleny počty družstev na 22 v prosinci roku 1949 a 24 družstev na konci roku, která ovšem nejsou uvedena jmenovitě.²⁰ Vznik JZD I. typu a rychlý nárůst jejich počtu se vůbec nedotkl tradičního způsobu hospodaření. Doloženy jsou první společné sklizně stále ještě jako vzájemná pomoc členů při práci na svém majetku nebo vzájemná výpomoc při provedení podzimních prací.

Rok 1950 byl pro proces kolektivizace zemědělství v okrese Jihlava klíčový. Tento region v centru Jihlavského kraje patřil mezi okresy, kde KV KSČ vyvíjel největší tlak na uskutečnění kolektivizační myšlenky.²¹ První měsíce roku 1950 přinesly do zemědělství novinku ve formě plánování zemědělských prací ve všech obcích okresu pod vedením okresní družstevní rady. Do 22. dubna 1950 bylo založeno dalších 5 PV.²² První JZD II. typu v okrese ustanovili 19. 5. 1950 v Jiříně.²³ Členská základna všech JZD měla 812 (817) členů, z čehož bylo 601 mužů a 216 žen.²⁴ Mezi 17. červnem a 4. zářím 1950 došlo k založení dalších 7 PV JZD.²⁵ Žně v létě 1950 přinesly zlom v utváření struktury kolektivizované velkovýroby. „Během žňových prací se zemědělci sami nejlépe přesvědčili o výhodách nastoupení společné práce. 21 JZD podepsalo provozní řád II. typu, a sice Jiřín, Popice, Panská Lhota, Zhoř, Henčov, Kosov, Heroltice, Hybrálec, Vysoké Studnice, Zborná, Cerekvička, Vyskytná, Pístov, Čížov, Hlávkov, Brtnice, Vilánek, Ločky, Hruškové Dvory. Dvě družstva přešla na provozní řád III. typu, a sice Staré Hory a Rančičřov. Členská základna k 1. září byla 1451 členů.“²⁶ V následujících letech 1950–1951 tak

20 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese.

21 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv.č. 1712, Usnesení rady a zprávy do rady JNV týkající se zemědělství 1951–1954; *tamtéž*, inv.č. 1713, Zápisy organizací KSČ při JNV týkající se zemědělství 1953–1954.

22 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 25, inv. č. 181, Schválené přípravné výbory JZD kraj Jihlava 1949–1951, okres Jihlava 0901, Databáze schválených PV obsahuje jiná data z důvodu prodlevy mezi založením a schválením PV. V tomto případě jsou PV schváleny během měsíce června 1950.

23 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD – Okres Jihlava hlášení změn JZD (jmenný seznam JZD s daty přechodu na typ provozního řádu, provedení HTÚP a společného ustájení hospodářského zvířectva); *tamtéž*, Pokyny a příkazy KNV – Přehled ustavených JZD a schválených přípravných výborů ze dne 13. listopadu 1950; *tamtéž*, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 17, inv. č. 179, Přehledy ustavených JZD a schválených PV – podle krajů 1950–1951, kraj Jihlava – Přehled ustavených JZD a schválených přípravných výborů ze dne 15. listopadu 1950.

24 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 299, inv. č. 417, Výroční zprávy JZD za rok 1950 – řazeno podle okresů. 1950.

25 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese.

26 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese; přesná data změn provozního řádu srov. *tamtéž*, Zprávy o JZD – Okres Jihlava hlášení změn JZD (jmenný seznam JZD s daty přechodu

většina JZD, založených v roce 1949, přešla na provozní řád II. typu, kdy došlo k provedení hospodářsko-technických úprav půdy (dále HTÚP).

Tab. 2: Struktura členění zemědělské půdy a členů JZD k 31. 8. 1950²⁷

Zemědělská půda (ha)		Členové JZD	
výměra zemědělské půdy v obcích, kde jsou JZD	13 936,64	zemědělci	740
půda v ČSSS v těchto obcích	1 013,45	nezemědělci	488
půda členů JZD	7 196,25	dělníci	238
půda patřící přímo JZD	824,06	Celkem členů	1 466

Tab. 3: Složení členů dle výměry jejich zemědělské půdy k 31. 8. 1950²⁸

	do 2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–15 ha	15,01–20 ha	20 a více ha	Celkem
Členové JZD	236	156	147	252	34	21	846

Provozní řád II. a vyššího typu právně umožňoval zahájit scelování půdy členů JZD v rámci HTÚP do tzv. honů, při kterém se přikročilo k rozorání mezí.²⁹ Při provádění podzimních prací, které se zavázala provést Strojní traktorová stanice (dále STS) Jihlava,³⁰ došlo již 7. září 1950 v Rančířově k prvnímu rozorá-

na typ provozního řádu, provedení HTÚP a společného ustájení hospodářského zvířectva); *tamtéž*, Pokyny a příkazy KNV – Přehled ustavených JZD a schválených přípravných výborů ze dne 13. listopadu 1950 (jmenný seznam s daty ustavení PV JZD, JZD a přijetím typu provozního řádu); NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 17, inv. č. 179, Přehledy ustavených JZD a schválených PV – podle krajů 1950–1951, kraj Jihlava; *tamtéž*, Přehled ustavených JZD a schválených přípravných výborů ze dne 15. listopadu 1950.

27 SOKa Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese. Metodika ohledně půdy členů JZD byla v případě záhumenek zvolena na dobovém podkladě, kdy teprve záhumenky členů JZD III. typu jsou evidovány samostatně mimo půdu JZD. U přechodných forem JZD I. a II. typu jsou záhumenky zahrnuty do půdy členů JZD.

28 *Tamtéž*, Data ke struktuře závodů v JZD pro roky 1950–1951 se nedochovala, odvodit strukturu závodů v JZD můžeme částečně od složení členů JZD dle výměry jejich vnesené zemědělské půdy.

29 SOKa Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 172, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Přehled JZD, která přešla nebo přicházejí na společné obdělávání půdy k 31. 10. 1950.

30 SOKa Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 411, kartony týkající se veškeré činnosti STS Jihlava byly v minulosti ztraceny nebo prošly skartací. O činnosti STS Jihlava se tak dozvídáme pouze

vání mezí v jihlavském okrese.³¹ Tím začaly postupně mizet tradiční viditelné hranice mezi soukromými zemědělskými pozemky a charakter krajiny se začal nevratně měnit od dosavadních malých polí s četnými mezemi a remízky na intenzivně využívanou zemědělskou krajinu velkých lánů. Dokumenty z prosince roku 1950³² hovoří o provedení HTÚP a posilování JZD v okrese Jihlava. Počet JZD se rozrostl na 9 PV a 33 JZD, z toho 10 JZD I. typu, 21 JZD II. typu a 2 JZD III. typu. Celková výměra zemědělské půdy, pojaté do HTÚP, činila 8 881,49 ha a patřila k 772 závodům, z nichž 741 závodů bylo členů JZD a pouhých 31 závodů patřilo dosud soukromým zemědělcům. Tyto soukromé závody byly do HTÚP začleněny, aby bylo možno půdu efektivně scelit, a půda jim byla vyměřena při okrajích nově vzniklých lánů.³³ K počtu veškeré zemědělské půdy, čítající v roce 1949 celkem 40 262,54 ha, proběhlo HTÚP na 22,05 % zemědělské půdy. Rozorání mezí bylo uskutečněno ve 22 JZD ve všech honech, kde byly zasety ozimé plodiny. U 23 JZD došlo k částečnému rozorání mezí, jako příprava na vytvoření honů pro zasetí jarních plodin. Členská základna JZD se na konci roku 1950 činila na 1 249 členů. Jiný přehled³⁴ nicméně uvádí číslo 1 523 členů.

Roky 1951–1952 znamenaly upevnění stávajících JZD a jejich postupný přechod na provozní řád III. typu. Již od jara roku 1951 evidujeme četná hlášení pro zemědělský odbor JNV a zpětné pokyny s prohlášením o nutnosti adaptací společných kravínů, vepřinů, drůbežáren a koníren pro společné ustájení hospodářského zvířectva.³⁵ V prvním čtvrtletí roku 1951 se počet JZD zvýšil na 35. Jejich struktura podle přijatého provozního řádu se zásadně proměnila. Počet PV a JZD I. typu poklesl na celkem 8 PV a 9 JZD I. typu, ostatní družstva přecházela na vyšší typ. Tento trend v průběhu celého roku nabýval na důležitosti. Typová struktura se tak změnila na 15 JZD II. typu a 10 JZD III. typu, ze kterých 1 JZD přešlo na IV. typ. Družstva dosáhla počtu 1 608 členů.³⁶ Také HTÚP v roce 1951 probíhaly. Na jaře byly na zemědělské půdě 26 JZD II.

---

z částečných indicií v jiných částech neseřazeného fondu JNV.

- 31 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese.
- 32 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Přehled č. 43 z 15. prosince 1950, Přehled č. 44 z 22. prosince 1950, Přehled č. 45 z 29. prosince 1950; *tamtéž*, Zpráva o Jednotných zemědělských družstvech ku dni 25. 11. 1950.
- 33 Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 255–257.
- 34 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD min. zemědělství – Přehled č. 48 z 19. ledna 1951; MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1780, inv.č. 3947, sign. Zem/3, Budování JZD, seznamy JZD podle typů 1950–1953.
- 35 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD min. zemědělství – Hlášení o JZD 26. ledna 1951 pro ONV oddělení IX/1 (zemědělský odbor), Zn: 172-IX/1. „III. typy JZD = provedená HTUP, rozorané meze, přijat provozní řád, společné stáje a ustájený dobytek, nebo stavby stájí a usnesení, že ustájení bude provedeno po ukončení staveb. III. typ JZD bez společné živočišné výroby nesmí III. být.“
- 36 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD min. zemědělství – Seznam JZD, která přijala některý z provozních řádů vyšších typů ze dne 23. 3. 1951; *tamtéž*, Přehled č. 58 z 30. března 1951.

a vyšších typů, která obhospodařovala k 16. březnu 1951 7 248 ha,³⁷ rozorány zbývající meze.³⁸ Ve druhém čtvrtletí se počet JZD nezměnil, jen došlo k 29. 6. 1951 k proměně jejich struktury. Jedno z družstev I. typu přešlo na II. typ a šest družstev II. typu přijalo stanovy III. typu. Finální výčet družstev před žněmi 1951 činil: 8 PV JZD, 8 JZD I. typu, 10 JZD II. typu, 16 JZD III. typu a 1 JZD IV. typu (počet členů 1 644), která hospodařila na 8 484 ha zemědělské půdy.³⁹

Ve třetím čtvrtletí se počet JZD mírně zvýšil na 37. Proces přechodu na vyšší stupně provozních řádů pokračoval a členstvo JZD vzrostlo pouze nepatrně. Postup mezi provozními řády se dá nazvat určitým posunem. Přibyl jeden přípravný výbor a vznikla 3 družstva I. typu. Zároveň se tři transformovala ve II. typ a též tři přešla na III. typ. K 26. září 1951 se struktura družstev na okrese mírně proměnila na 6 PV JZD, 8 JZD I. typu, 13 JZD II. typu, 16 JZD III. typu a 1 JZD IV. typu. Počet členů stoupl o 30 na výsledných 1 674 členů.⁴⁰ Přelom mezi roky neznamenal ve struktuře JZD žádnou zásadní změnu. Pouze jedno JZD změnilo svůj provozní řád z II. na III. typ.⁴¹ K 31. prosinci 1951 JZD II. a vyššího typu hospodařila na 8 212 ha zemědělské půdy, což bylo 28 % veškeré půdy okresu Jihlava. Počet členů v průběhu roku 1951 vzrostl o 66 a struktura JZD se proměnila, jak družstva přecházela na vyšší provozní řád a nově vznikající družstva již početní stav u družstev nižších typů nedokázala doplnit. Přechodná forma hospodaření ve II. typu za rok 1951 poklesla o 7 JZD z 21 na 13. Počet družstev III. typu z pouhých 2 JZD stoupl o 14 a přibýlo jedno družstvo IV. typu. Celkový počet JZD tak narostl o 5 z 33 na 38, ale v průběhu roku 1951 se výrazně proměnila jejich struktura, kdy 17 z nich vytvořilo počátky plně kolektivizované velkovýroby.

---

37 *Tamtéž*, Přehled č. 56 z 16. března 1951.

38 NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 217, inv. č. 323, HTÚP - týdenní hlášení 1951, kraj Jihlava; *tamtéž*, HTÚP - týdenní hlášení 1953, kraj Jihlava.

39 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD min. zemědělství – Přehled č. 71 z 29. června 1951.

40 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Zpráva o zakládání JZD v jihlavském okrese z 26. září 1951 za celý rok 1951; *tamtéž*, Zprávy o JZD min. zemědělství – Přehled č. 84 z 28. září 1951.

41 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv.č. 1712, Usnesení rady JNV 1951–1954 – Zpráva k úkolu č. 7 zimní kampaň upevňování JZD a příprava jarních zemědělských prací ze dne 16. ledna 1952.

Tab. 4: Struktura členů JZD podle zemědělských závodů k 31. 12. 1951⁴²

31. 12. 1951	0,51–2 ha	0,51–2 ha	2,01–3,5 ha	3,51–5 ha	5,01–10 ha	10,01–15 ha	15,01–20 ha	20 a více ha	celkem
závodů JZD	6	44	56	74	121	56	18	4	379
členů JZD	2	21	83	115	227	115	38	8	609

V první polovině roku 1952 se rozsáhlá a rychle zbudovaná síť převážně menšinových JZD začala dostávat do hospodářských potíží. Na 28 JZD dostalo od JNV pobídka ve snížení dodávek někdy i o více jak polovinu, a to na dobu tří let. Dodávky zemědělských produktů tak dopadly hlavně na soukromý sektor. Rozsáhlé oblasti z 5 414 ha orné půdy nově scelených honů po rozorání mezí bylo nutno prohnout (382,4 ha) a odplevelit (2 996,7 ha). Obzvláště v osídlenec-kých obcích, kde okrajová půda po odsunu Němců z Jihlavska ležela i několik let neudržována. Některé z těchto oblastí byly naopak určeny k zatravnění (257,58 ha).⁴³ Rok 1952 byl na Jihlavsku jedním z hlavních vrcholů celého kolektivizačního procesu. Na konci druhého čtvrtletí 30. 6. 1952⁴⁴ tak vzrostl počet JZD o 2 PV a 2 JZD I. typu a 9 JZD II. typu přešlo na III. typ. Počet JZD se ustálil na 38, ale zimní kampaň organizovaná KSČ nepřinesla z výše zmíněných důvodů žádné výsledky.⁴⁵

V polovině roku 1952 je doloženo 38 JZD strukturovaných na 6 PV JZD, 6 JZD I. typu, 7 JZD II. typu, 25 JZD III. typu. Družstva II. a III. typů se skládala z 548 závodů, 2 237 členů a disponovala 7 134 ha zemědělské půdy. JZD II. typu měla k 30. 6. 1952 celkem 134 zemědělských závodů a se 632 členy hospodařila na 1 491 ha zemědělské půdy, ovšem JZD III. typu zahrnovala 414 závodů s počtem 1 605 členů a 5 643 ha zemědělské půdy.⁴⁶ Do konce září a od období

42 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1779, inv.č. 3945, sign. Zem/3, Okresní rozpisový sumář JZD 1951.

43 SOKa Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, JZD dle typů 1952 – Přehled nápravných opatření podle obcí okresu Jihlava.

44 SOKa Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1729, Osobní a materiálová základna 1951–1954 – Okres Jihlava hlášení změn JZD (jmenný seznam JZD s daty přechodu na typ provozního řádu, provedení HTÚP a společného ustájení hospodářského zvířectva). Zde se ve statistických datech odráží změna metodiky. O JZD II. typu můžeme hodořit jako o přechodném typu mezi soukromou malovýrobou a družstevní velkovýrobou. Družstva I. typů jsou sice zahrnována do celkových statistik, ale vládnoucí moc v tomto roce začíná operovat s pojmem družstev tzv. vyšších typů (pro rok 1952 se jedná o družstva II. a III. typů později budou reflektovány pouze III. a vyšší typy).

45 Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960, Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 197–198.

46 SOKa Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1729, Přehled o počtu závodů, členů pracujících a půdy v JZD koncem roku 1951 až do IV. čtvrtletí 1952; MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1780, inv.č. 3947, sign. Zem/3, Budování JZD, seznamy JZD podle typů 1950–1953 – Porovnání

po žních pouze 2 JZD přijala provozní řád II. typu a 2 JZD III. typu.⁴⁷ Žňové práce byly ukončeny v rekordním čase, což úřady více upevnilo v přesvědčení prosazovat, aby stávající JZD přešla co nejdříve na provozní řády vyšších typů. Podmínky velkovýroby umožnily, aby bylo o žních 593,69 ha posečeno poprvé v masové míře nasazenými kombajny.⁴⁸ V posledním čtvrtletí proběhla doslova skoková vlna v zakládání JZD a jejich povyšování v typech provozního řádu, čemuž předcházela masivní nábor členů a jejich majetků ve druhém čtvrtletí. Nově založená družstva přijala provozní řád II. typu až po provedení žní, aby bylo možno rozorát meze již na podzim, a ta stávající přešla na vyšší typ se svodem dobytka. Ve výsledku se ovšem stávalo, že vyšší typy byly poprvé zakládány překotně ihned po založení družstva. Ukazuje se to na počtu JZD, který vzrostl o 14 a struktura podle provozního řádu se proměnila nárůstem o 7 JZD II. typu a 12 JZD III. typu.

Tab. 5: *Struktura zemědělské a orné půdy VI–IX/1952⁴⁹*

	Zemědělská půda (ha)	Zemědělská půda (%)	Orná půda (ha)	Orná půda (%)
půda v JZD 30. 6. 1952	7 368,85	100,00	5 477,09	100,00
půda v JZD 30. 9. 1952	12 163,67	165,07	9 241,64	168,73

Na konci roku 1952 je v okrese Jihlava doloženo 53 JZD vyšších typů členících se na 14 JZD II. typu a 39 JZD III. typu.⁵⁰ Masivní, mnohdy nucený, nábor členů i s jejich majetky znamenal ve druhém pololetí nárůst členské základny

růstu JZD II. až IV. typů podle zemědělských závodů a jejich procentuelní zapojení k celkovému počtu závodů v okresech; *tamtéž*, Rozvrstvení zemědělských závodů ke 30. 6. Podle skupin ve III. a IV. typech; *tamtéž*, Jmenný seznam JZD dle typů, stav k 1. srpnu 1952.

- 47 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1729, Přehled o počtu závodů, členů pracujících a půdy v JZD koncem roku 1951 až do IV. čtvrtletí 1952. Na konci třetího čtvrtletí měla k 30. 9. 1952 JZD vyšších typů 3 183 členů (1 511 v JZD II. typů a 1 672 v JZD III. typů), 1 159 závodů (616 v JZD II. typů a 543 v JZD III. typů) a hospodařila na 12 014 ha zemědělské půdy (z toho 4 723 ha sloučených v JZD II. typů a 7 291 v JZD III. typů. Srov. SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv.č. 1712, Usnesení rady JNV 1951–1954. Tabulky usnesení rady JNV naopak hovoří o 4 121 členech (1 016 ve II. typech a 3 105 ve III. typech) a 1 271 závodech (411 ve II. typech a 860 ve III. typech).
- 48 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, JZD dle typů 1952 – Přehled nápravných opatření podle obcí okresu Jihlava; SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv.č. 1712, Usnesení rady JNV 1951–1954 – Zpráva pro radu KNV ke schůzi dne 2. září 1952.
- 49 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1780, inv.č. 3947, sign. Zem/3, Budování JZD, seznamy JZD podle typů 1950–1953 – Přírůstek zemědělské a orné půdy v JZD II. a III. typů. Čísla se mohou lišit, jelikož v metodikách sčítání půdy některé zdroje zahrnují i výměru záhumenic členů JZD, jiné je naopak opomíjejí.
- 50 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv.č. 1712, Usnesení rady JNV 1951–1954 – Přehled a rozbor dosavadní výstavby JZD.

o 1 884 a počtu členských závodů JZD o 723, čímž do JZD přibýlo na 5 953 ha zemědělské půdy. Na konci roku 1952 měla JZD II. a III. typu 4 121 členů z 1 271 členských závodů a hospodařila na 13 087 ha zemědělské půdy (srov. tab. 6) nebo 13 424 ha zemědělské půdy.⁵¹ Metody a rychlost, jakou byla JZD zakládána, s sebou však nesly zárodek budoucích obtíží jejich následující existence.⁵²

Tab. 6: Struktura zemědělské a orné půdy 1951–1952⁵³

okres Jihlava	31. 12. 1951				23. 11. 1952			
	zemědělská půda (ha)	%	orná půda (ha)	%	zemědělská půda (ha)	%	orná půda (ha)	%
ČSSS	2 147	7,2	1 747	7,7	2 147	7,2	1 747	7,7
JZD II. typu	3 319	11,7	2 550	11,3	3 155	10,5	2 448	10,7
JZD III. typu	4 893	16,3	3 540	15,3	9 932	33	7 420	32,6
soukromý sektor	18 453	51,4	14 265	62,5	13 578	45,2	10 487	46
ostatní závody	1 273	4,1	663	3	1 273	4,1	663	3
celkem	30 085		22 765		30 085		22 765	

V prvním čtvrtletí roku 1953 již v okrese Jihlava fungovalo 43 JZD III. typu. Avšak jejich ekonomický výkon nebyl uspokojivý. Krátký ekonomický exkurz může tehdejší situaci JZD alespoň částečně přiblížit na některých ukazatelích. Pracovní jednotka se pohybovala u 15 JZD pod 5 Kčs, u 14 JZD do 10 Kčs, a u celkem 14 JZD do 15 Kčs. JZD narážela na zoufalý nedostatek pracovních sil v rostlinné výrobě, vysokou zadluženost a závislost na státních subvencích, které na počátku roku 1953 činily v návrhu JNV 1 063 700 Kčs pro 18 JZD, která by jinak čekal neodvratný krach.⁵⁴ Další situaci v JZD podrobněji rozepisují četná nápravná opatření.⁵⁵ Do 15. května 1953 se stav JZD ustálil na 9 JZD II. typu

51 MZA Brno, B126 – KNV Jihlava, kart. 1780, inv.č. 3947, sign. Zem/3, Budování JZD, seznamy JZD podle typů 1950–1953. Čísla daná z různých fondů se zde nepatrně odlišují. Zapisování statistik probíhalo po týdnech, ovšem proces vzniku JZD byl v tomto období natolik rychlý, že v některých statistických přehledech nová JZD zapsána dosud nebyla, v jiných např. týdenních hlášeníh zanesena byla. Dodatečné zapisování na konci roku se tak dá považovat za běžnou praxi. Obzvláště, když se čísla z různých fondů na konci roku shodují řádově do jedné desítky hektarů.

52 K ekonomickému rozměru a fungování JZD v letech 1950–1952 srov. Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 191–203.

53 SOKa Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1729, Rozdělení půdy v okrese dle sektorů; SOKa Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv.č. 1712, Usnesení rady JNV 1951–1954 – Přehled a rozbor dosavadní výstavby JZD.

54 SOKa Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Průzkum JZD 1953 – Nápravná opatření 1953.

55 *Tamtéž*, Prověra hospodaření JZD.

a 46 JZD III. typu.⁵⁶ Za pět měsíců přešla na III. typ pouze 3 JZD a některá zbylá JZD II. typu měla značné ekonomické problémy. Nátlakové aktivity byly značné a proces kolektivizace se z mnoha důvodů zdrhnul.⁵⁷ Nové JZD tak na jaře nevzniklo žádné. Samotná zpráva radě JNV ke kontrole průběhu žní ze 7. srpna 1953 odůvodňuje neúspěchy v otázce zakládání nových JZD konstatováním: „Zakládání nových JZD zatím zůstalo na mrtvém bodě. V soukromých obcích jeví se zatím odpor následkem zahraničně-politických událostí“.⁵⁸ Důsledek povstání v NDR⁵⁹ a počátky uvolňování poměrů v Maďarsku mohly v mnohých rolnících vzbuzovat naděje, že i v Československu dojde k úpravě stávajícího kurzu, a že se poměr k soukromým rolníkům zlepší.⁶⁰ První polovina roku 1953 může být charakterizována jako zpomalení první velké kolektivizační vlny. Pouze jedno JZD přešlo na II. typ a tak 7 JZD tohoto typu, která přijala provozní řád III. typu, nebyla nahrazena. Počet JZD se k 30. 6. 1953 ustálil na 5 JZD I. typu nebo PV, 9 JZD II. typu a 46 JZD III. typu. V prvních třech měsících docházelo k odlivu více než jednoho tisíce členů z již existujících družstev a za první půlrok opustilo JZD II. a III. typů celkem 1 528 členů a jejich počet tím poklesl na 2593, z čehož většina změn spadá na období mezi březnem a dubnem. Zde je možno souhlasit s oficiálním vyjádřením o zahraničně politických událostech, které se vztahují ke smrti J. V. Stalina a Klementa Gottwalda. Lze se také domnívat, že důvod tohoto poklesu může být dán odchodem členů do průmyslu a ze zemědělství vůbec kvůli kombinaci s dalšími faktory – jako např. špatnými platovými podmínkami v družstvech. Tento závěr lze též vyvodit z faktu, že v první polovině roku počet členských závodů naopak o 211 vzrostl na 1 482 a do JZD tak přibylo na 1 005 ha zemědělské půdy, aby na konci pololetí roku 1953 hospodařila JZD na 14 092 ha.⁶¹

Do podzimu nepřibylo žádné nové JZD a žádné nepřijalo provozní řád vyššího typu. K 15. říjnu 1953⁶² bylo evidováno 7 JZD II. typu, 46 JZD III. typu

56 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv.č. 1712, Usnesení rady JNV 1951–1954 – Plán pomoci JZD jak po politické, tak po odborné stránce podle usnesení rady KNV z 15. května 1953; *tamtéž*, Zpráva pro radu KNV o plnění usnesení strany a vlády o dalším rozvoji JZD z května 1953.

57 Karel JECH, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, Praha 2008, s. 207.

58 SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv.č. 1712, Usnesení rady JNV 1951–1954 – Zpráva pro radu JNV ze 7. srpna 1953.

59 K rozvoji tzv. LPG (ekvivalent východoněmeckého označení JZD) v NDR v průběhu první poloviny roku 1953 srov. Andreas DIX, „Freies Land“. *Siedlungsplanung im ländlichen Raum der SBZ und frühen DDR 1945–1955*, Böhlau-Köln-Weimar-Wien 2002, s. 323–325.

60 Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 255–257.

61 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem /5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Zdroj uvádí 8 JZD II. typu, 45 III. typu, kdy JZD bez společného ustájení dobytka je podle tohoto znaku a odlišné metodice sčítání evidováno jako JZD II. typu. U počtu zemědělských závodů v JZD se též může jednat o dodatečně zaevidované závody z předchozího roku. Důvod změn je z povahy pramenů nezjistitelný, a proto jej lze interpretovat pouze jako domněnku.

62 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1780, inv.č. 3947, sign. Zem /3, Budování JZD, seznamy JZD podle typů 1950–1953 – Přehled o stavu JZD v kraji Jihlava k 15. říjnu 1953. Statistika uvádí 7 JZD II. typu, 45 III. typu, 1 III. typu bez společného ustájení dobytka v Hojkově a dvě rozpadlá JZD II. typu ve Strážově a Zborné; MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192,

a dvě rozpadlá JZD II. typu ve Střížově a Zborné. Od konce června navíc JZD III. typu postihl další odliv členů. Ve druhé polovině roku 1953 vyčerpaly metody nátlakové agitace své možnosti. Nesplněná očekávání mnoha družstevníků, odrážející jejich zhoršené životní podmínky dané špatným hospodařením družstev, vedla mnohé zemědělce k vystoupení z družstva. Svůj vliv měl též známý projev prezidenta Antonína Zápotockého na Klíčavské přehradě ze srpna 1953.⁶³ Druhá polovina roku 1953 znamenala v procesu kolektivizace počátek stagnace. Na konci roku 1953 počet JZD klesl o jedno rozpadlé JZD II. typu. Stále formálně vyvíjelo činnost 5 JZD I. typu nebo PV. Doloženo je 8 JZD II. typu a 45 JZD III. typu.⁶⁴ Počet závodů sdružených v JZD se skládal ze 79 závodů sdružených v JZD I. typu, 273 závodů ve II. typu a 1 019 závodů ve III. typu. Za půl roku do prosince 1953 tak z družstev II. typu a III. typu vystoupilo 111 závodů. Členská základna tím byla oslabena o 251 členů (10,71%, kdy celostátní průměr činil pokles o 15,6 % a v českých zemích 11,8 %⁶⁵) na počet 2 342 členů (498 ve II. typech JZD a 1 844 ve III. typech). Z družstev tak za šest měsíců odcházející členové odebrali na 1 527 ha zemědělské půdy (12,15 %). JZD dále obhospodařovala 12 565 ha (z toho 2 019 ha v JZD II. typů a 10 546 ha v JZD III. typů). Záhumenky nutné pro existenční přežití členů měly v JZD II. typu výměru 121,72 ha a v JZD III. typů hospodařili členové na 480 ha záhumenek.⁶⁶

Od začátku roku 1954 do konce září se v procesu kolektivizace na jihlavském okrese promítla stagnace v částečném poklesu počtu JZD, členstva i počtu závodů. Jednalo se o důsledek ukončení činnosti nefunkčních družstev I. typu a úpadku 1 JZD III. typu. Počet JZD poklesl v tomto období roku 1954 z 8 JZD II. typu a 44 JZD III. a IV. typu o 2 JZD III. a IV. typu, z čehož jedno JZD převzaly ČSSS. Počet závodů v II. typech JZD se ustálil na 273 a členů na 498 a ve III. typech JZD počet závodů mírně poklesl z 924 na 905 a počet členů z 1 639 na 1 615.⁶⁷ Celkem se jednalo o nepatrný pokles členstva o 24 a 19 závodů. Množství zemědělské půdy v JZD II. typů zůstávalo stejné na 2 019 ha. Odliv

sign. Zem /5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Zdroj uvádí 8 JZD II. typu, 45 III. typu, kdy JZD bez společného ustájení dobytka je podle tohoto znaku a odlišné metodice sčítání evidováno jako JZD II. typu.

63 NA Praha, f. Archiv ÚV KSČ, Stranické informace 1951–1961, a. j. 261, Ohlas na projev Antonína Zápotockého na Klíčavské přehradě z 5. 8. 1953; Rudé právo, roč. 33, 2. 8. 1953, s. 1 [dostupné online: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1953/8/2/1.png>; 20. 3. 2014].

64 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 345, Plány, plánování odboru zemědělství 1954–1957 – Akční program ONV v Jihlavě z 31. března 1954.

65 Podrobnosti k poklesu členstva k celostátnímu měřítku a sousednímu Brněnskému kraji srov. Lubomír SLEZÁK, *Združstevnělá vesnice. K historii socialistické přestavby zemědělství Brněnského kraje v letech 1949–1959*, Brno 1981, s. 67; Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá*. Venkov, Praha 2012, s. 267.

66 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1928, inv.č. 4185, sign. Zem/5, Statistické výkazy JZD 1953 – Měsíční výkaz JZD II. typu o živočišné výrobě; MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1928, inv.č. 4185, sign. Zem/5, Statistické výkazy JZD 1953 – Měsíční výkaz JZD III. typu o živočišné výrobě; MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

67 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

členstva z JZD III. a IV. typů se odrazil i v poklesu počtu jimi obhospodařované zemědělské půdy, jejíž množství z 10 545 ha v lednu pokleslo na 9 029 ha na konci září, což byla ztráta 1 516 ha u všech JZD (14,37%).⁶⁸

Nejdrastičtější odlivová vlna zasáhla JZD v měsíci říjnu před zahájením podzimních prací.⁶⁹ Počet JZD III. a vyššího typu se nezměnil a zůstal na 42, ale 7 JZD II. typu se definitivně rozpadlo. JZD od října do konce roku opustilo 385 členských závodů s 893 členy, kteří s sebou odnesli 2 290 ha zemědělské půdy. Celkové ztráty JZD proti stavu v lednu 1954 činily 917 členů (42,91%) ve 404 vystoupivších závodech (33,75%) s 3 806 ha zemědělské půdy (30,39%). Členů zůstalo koncem roku 1954 v 1 JZD II. typu 51 (proti 498 členům k 1. 1. 1954) z 23 členských závodů. Ve 42 JZD III. typu bylo sdruženo 1 169 členů (proti 1 639 členům k 1. 1. 1954) v 770 členských závodech.⁷⁰ Ve 44 JZD,⁷¹ započteme-li i jedno JZD I. typu, poklesl počet zemědělských závodů v JZD proti počátku roku v JZD II. typů o 250 a v JZD III. typu o 154. Zemědělská půda obhospodařovaná JZD II. typů se proti počátku roku zmenšila na pouhých 97 ha z 2 019. V JZD III. typů byl úbytek zemědělské půdy stejně markantní a družstva v prosinci 1954 hospodařila na 8 661 ha zemědělské půdy, byť na začátku roku disponovala 10 545 ha.⁷²

První polovina roku 1955 se pro další existenci JZD ukázala jako klíčová. I přes mírný úbytek členů a členských závodů JZD se situace v odcházení čle-

68 *Tamtéž.*

69 SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o provedené kontrole hospodaření JZD, za dobu od 1. ledna do 30. září 1955 z 13. října 1955, Hospodářská situace JZD. Podle této zprávy byl počet JZD 39, jejich členů 1 160, členských závodů 746 a výměra zemědělské půdy 8 540 ha.

70 SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o vývoji družstevního hnutí v okrese Jihlava a stavu JZD III. typu a jejich členské a půdní základny ku dni 30. 6. 1955; *tamtéž*, Zpráva o politicko-hospodářské základně JZD okresu Jihlava v letech 1951–1955, Zdroj obsahuje rozbor členstva podle jednotlivých velikostních skupin závodů; SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o politicko-hospodářské základně JZD okresu Jihlava v letech 1951–1955; MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

71 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959; SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o vývoji družstevního hnutí v okrese Jihlava a stavu JZD III. typu a jejich členské a půdní základny ku dni 30. 6. 1955. Zpráva ke konci roku 1954 uvádí 44 JZD z toho 1 JZD I. typu, 1 JZD II. typu a 42 JZD III. a IV. typu; MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 05 Jmenné výkazy JZD – Jmenný seznam JZD III. typů a IV. typu v kraji Jihlava stav k 1. lednu 1955, Jmenný seznam hovoří pouze o 44 JZD III. a IV. typu.

72 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959; SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o politicko-hospodářské základně JZD okresu Jihlava v letech 1951–1955. Zpráva uvádí trochu odlišné číslo 8 634 ha zemědělské půdy; SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o politicko-hospodářské základně JZD okresu Jihlava v letech 1951–1955.

nů stabilizovala. Na konci dubna 1955 mizí z pramenů zmínky o JZD II. typů. Přechnodné formy hospodaření mezi soukromým a socialistickým sektorem tak definitivně ztrácejí své zastoupení. Ústřední orgány budou v následujících letech z PV zakládat už jen pouze JZD III. a IV. typů, kterých od ledna do konce července 1955 existovalo v okrese Jihlava 41. Poslední JZD II. typu mělo v dubnu 1955 51 členů a 23 členských závodů a hospodařilo na 97 ha zemědělské půdy a počet JZD III. typu se od ledna do července 1955 ustálil na 41. Toto období v průběhu krize kolektivizace v okrese Jihlava můžeme označit jako stagnaci na jejím konci. Právě v tomto období stagnace režim zmobilizoval své síly, aby všemi prostředky pokles členské základny zastavil.⁷³ Mezi lednem až červnem tak JZD sice ztratila 167 členů a jejich počet se propadl k alarmujícímu počtu 1053⁷⁴ v 41 JZD, ale v tomto období byly položeny základy stabilizace členské základny. Během červencové náborové kampaně se však podařilo pro JZD 233 členů získat. Celkově tak oproti počátku roku přibýlo 66 členů. Tito noví členové pocházeli většinou z řad nezemědělců, jelikož počet členských závodů za 7 měsíců poklesl o 102 k nejzazší hranici 691, byť se po celé předchozí čtvrtletí ustálil na 715.⁷⁵ Rovněž úbytek zemědělské půdy se v tomto období podařilo výrazně omezit a za prvních sedm měsíců roku 1955 jí ubylo pouze 338 ha. V červenci JZD hospodařila s 8 420 ha zemědělské půdy.⁷⁶ Pro členskou základnu bylo klíčové, že se podařilo zvrátit hromadný odliv členstva a navíc JZD získala do užívání 626,89 ha⁷⁷ neobdělané půdy.

73 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 10, inv. č. 414, III. okresní konference JZD – průběh, referáty atd. 1955.

74 Vezmeme-li v úvahu, že v prosinci 1950 ve všech JZD II. a vyšších typů na okrese (23) tvořilo členskou základnu 1249 členů, byl stav členstva (1053) v červnu 1955 ve všech 41 JZD na okrese na hranici únosnosti, kdy se dostával pod hranici ze žní 1950 z počátku kolektivizační vlny (k 17. květnu 1950 – 812 členů před žňovou náborovou akcí); SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Přehled č. 43 z 15. prosince 1950, Přehled č. 44 z 22; *tamtéž*, Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese.

75 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o vývoji družstevního hnutí v okrese Jihlava a stavu JZD III. typu a jejich členské a půdní základny ku dni 30. 6. 1955. Zpráva udává počet členů na 1 200 a závodů 693, čímž udává čísla evidovaná u ostatních zdrojů až v červenci 1955.

76 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959; SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o politicko-hospodářské základně JZD okresu Jihlava v letech 1951–1955; SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o politicko-hospodářské základně JZD okresu Jihlava v letech 1951–1955; *tamtéž*, Zpráva o provedené kontrole hospodaření JZD, za dobu od 1. ledna do 30. září 1955 z 19. října 1955, hospodářská situace JZD. Číslo ve zprávě se proti jiným zdrojům pohybuje v procentuelně nižších číslech, jelikož zpráva pracuje s čísly 38 JZD na počátku roku a 41 JZD na konci roku. Data za nově vzniklá JZD nezahrnuje do číselných statistik. Zpráva rovněž obsahuje bilanci počtu členů, zemědělských závodů i půdy JZD.

77 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o umístění neobdělané půdy STS z 5. dubna 1955 (z celkového množství neobdělané půdy 1 188,13 ha bylo umístěno 142,33 ha do ČSSS, 626,89 ha získala

Krise kolektivizace, která v okrese Jihlava proběhla od července roku 1953 do července 1955, byla v zemědělství odrazem nedůvěry v to, že socialistická velkovýroba dokáže zvednout životní úroveň zaměstnanců ČSSS a členů JZD, která naopak kvůli přestavbě celého sektoru spíše poklesla. Důvodem byla špatná organizace práce a nesprávné odměňování za práci, což vyústilo ve velký odliv členů mezi lety 1953–1955.⁷⁸ Od června 1953 do července 1955 JZD na okrese ztratila z původního stavu 2 593 celkem 1 307 členů (50,79%). Z 1 482 členských závodů JZD v tomto období vystoupilo 791 (53,37%), což mělo za následek ztrátu 5 672 ha zemědělské půdy (40,24%) z původního množství 14 092 ha.⁷⁹ Krize kolektivizace měla na Jihlavsku vrchol na podzim roku 1954. Oproti celostátnímu průběhu bylo její vyvrcholení o rok opožděno. V číslech pro české země pokles půdy v JZD od září 1953 do června 1955 činil 333 582 ha (tedy 22,29 %) a pokles závodů 42 282 (tedy 25,58 %).⁸⁰ Srovnáme-li čísla za české země, bylo Jihlavsko krizí kolektivizace zasaženo v téměř dvojnásobné míře a roční zpoždění hlavního odlivu členstva (od října 1954) zasáhlo zdejší JZD mnohem drastičtěji.

V srpnu a září 1955 se během žní projevila stabilizační snaha orgánů státní moci, která byla věnovaná nápravě situace v JZD. „*Jednotná zemědělská družstva, díky usilovné pomoci strany a vlády docilují stále lepších hospodářských výsledků. Na základě této pomoci zaznamenala JZD našeho okresu rozšíření členské a půdní základny a bylo docíleno založení 3 JZD a s výměrou zeměd.půdy 548 ha a s 84 členy. ...Toto nám pomůže přesvědčit další zemědělce ke vstupu do JZD a budeme stále blíže k cíli převedení vesnice na socialistickou velkovýrobu.*“⁸¹ Za vystoupení členy mnohá JZD začala získávat náhradu z řad dělníků v průmyslu, mezi zemědělci i ženami v domácnosti. Od srpna do prosince 1955 přibýlo v JZD dalších 83 členů. Vezmeme-li v potaz, že do června počet členů klesal, jak se postupně vyřizovaly nahromaděné odhlášky z JZD podané během podzimu 1954, bylo výsledné kladné saldo členské základny od počátku roku 149 nových členů pro JZD (12,21%), s nárůstem v období od července do prosince 1955. Počet členů se tak do konce roku navýšil na 1 369.⁸² Množství členských závodů se podařilo

JZD, 242,15 ha dostal přidělen soukromý sektor, 10,56 ha získaly útvary Kulturně výchovné práce (KVP) a o zbylých 165,2 ha se postarala STS).

- 78 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 10, inv. č. 415, IV. okresní konference JZD – průběh, referáty atd. 1956 – Zápis IV. okresní družstevní konference JZD jihlavského okresu, dne 22. února 1956. Zápis z okresní konference úbytek členů bagatelizuje očištěním JZD od rušivých živlů, rovněž zpráva o úbytku 1 100 ha zemědělské půdy JZD mezi 1. 1. 1953 – 31. 12. 1955 je bagatelizována o více než 350 ha; MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.
- 79 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.
- 80 Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 269.
- 81 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o provedené kontrole hospodaření JZD, za dobu od 1. ledna do 30. září 1955 z 19. října 1955, Hospodářská situace JZD.
- 82 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

navýšit o 26, což vzhledem k poklesu počtu závodů v první polovině roku znamenalo výsledný úbytek 76 závodů v průběhu celého roku (9,58%), aby jejich konečný počet činil 717 závodů.⁸³ Zemědělská půda JZD byla od podzimu hlavně zásluhou ONV navýšena o na jaře přidělených 626 ha. Vzhledem k úbytku zemědělské půdy v první polovině roku činil roční přírůstek půdy v JZD 288 ha (3,28%) na konečných 9 046 ha zemědělské půdy.⁸⁴ Ke konci roku 1955 počet JZD III. typu činil v jihlavském okrese 44,⁸⁵ což znamenalo přírůstek 3 nových JZD⁸⁶ proti stavu v polovině roku.⁸⁷

Díky rozsáhlé mechanizační kampani, zvýšení kvality hnojení a větší kontrole plnění nápravných opatření ze strany ONV se průběhu roku 1955 podařilo dosáhnout vyšší produktivity práce, a tím i vyšších výnosů. Objem zemědělské výroby tak za rok 1955 vzrostl o 11,5%. Z celkem 63 obcí okresu chybělo JZD jen v 11 z nich a k 20. únoru 1956 socialistický sektor hospodařil již na 53,73 % zemědělské půdy okresu.⁸⁸ V lednu 1956 v důsledku náborové kampaně z předchozího roku přibýly 2 PV a 4 JZD III. typu. Počet JZD vzrostl na 48 a s přírůstkem 5 dalších JZD v únoru měl jihlavský okres již 53 JZD III. typu.⁸⁹ Hodnocení zakládání JZD v zimní kampani 1955–1956 tak vyznívá ve velmi pozitivním duchu. Socialistický sektor měl hospodařit na 55,5% zemědělské půdy. Z toho na JZD připadalo 44,2 %, na ČSSS 10,8 % a na ostatní závody 0,5 % zemědělské

83 *Tamtéž.*

84 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959; SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o umístění neobdělávané půdy STS z 5. dubna 1955. Tato zpráva uvádí 626,89 ha neobdělávané půdy pro JZD. Z pramenů bohužel nelze ověřit, zda přírůstek zemědělské půdy pro JZD nebyl právě jenom z tohoto přidělu, nebo se na něm výrazněji podílelo oněch 26 nově přijatých závodů. Samotná shoda čísel ovšem k této interpretaci více než svádí. Jistě ovšem zůstává, že tento přiděl tvořil valnou většinu přírůstku zemědělské půdy do JZD.

85 Seznam JZD jmenovitě podle obcí okresu srov. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 05 Jmenné výkazy JZD 1955–1957.

86 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o provedené kontrole hospodaření JZD, za dobu od 1. ledna do 31. prosince 1955. „V plánu bylo 10 obcí pro založení JZD a byla založena 3 JZD. Byli získáni v dalších obcích někteří drobní a střední zemědělci a byla všude provedena agitace pro založení JZD. Toto se projeвило v roce 1956, kdy je již založeno 6 JZD a z dalších 2 obcí jsou získáni zemědělci a další nábor se provádí.“

87 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958, Zpráva o hospodářsko-finanční situaci JZD koncem roku 1955. Zpráva podrobně hovoří o jmenovitě o přírůstcích JZD III. typu, o JZD, která přestala vyvíjet činnost a rozpadla se a JZD II. typu, která definitivně přešla na provozní řád III. typu.

88 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 10, inv.č. 415, IV. okresní konference JZD – průběh, referáty atd. 1956 – Zápis IV. okresní družstevní konference JZD jihlavského okresu, dne 22. února 1956. Poměr mezi socialistickým a soukromým sektorem může být na počátku roku podle čísel ze statistiky za jednotlivé obce zhruba vyrovnaný, vezmeme-li v úvahu rozšíření půdní základny JZD v roce 1956 o 2 271 ha zemědělské půdy. Navíc statistiky z různých zdrojů se mohou v rámci několika procentních bodů lišit.

89 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

půdy. Soukromý sektor obhospodařoval 44,5 % zemědělské půdy.⁹⁰ Ke konci února tak JZD chybělo pouze v 8 obcích okresu.⁹¹

Do konce března přibýlo dohromady 11 nových JZD a počet JZD dosáhl 55 JZD III. typu a 1 PV. Za tři měsíce kampaně přibýlo do JZD od začátku roku 483 členů (35,28%), aby v JZD pracovalo celkem 1 852 družstevníků. Členských závodů přibýlo 228 (31,79%) na konečných 945 závodů, což je největší přírůstek, jakého bylo v kolektivizačním procesu za pouhé tři měsíce dosaženo. Překotně též narostla i výměra zemědělské půdy JZD o 2 963 ha (32,75%), aby JZD hospodařila na 12 009 ha. Již na jaře mohly být rozorány meze u polí nových členských závodů.⁹² Okresní orgány se snažily častými kontrolami podchytit problémy v hospodaření a hledaly cestu k jejich řešení, aby se stávající JZD co nejvíce upevnila.⁹³ K 30. 6. 1956 počet JZD stoupl na 56 JZD III. typu a 1 PV. Za kvartál přibýlo 68 členů (počet vzrostl na 1 920) a počet závodů se zvýšil o 37 na celkových 970. Také družstevní půdy přibýlo o 540 ha na stav 12 549 ha zemědělské půdy.⁹⁴ První polovina roku 1956 znamená novou vlnu překotně zaváděné kolektivizace.⁹⁵ Hlavním problémem v nových JZD byl nedostatek vhodných prostor pro společné ustájení hospodářského zvířectva a bylo nutno udělat pořádek v odměňování členů.⁹⁶ Zemědělské odbory KNV i ONV se všemi prostředky snažily pomoci JZD tyto problémy řešit a družstva upevnit trvale v provozním řádu III. typu. Upevnění družstev měly pomoci rozsáhlé státní investice, hlavně pro nově vzniklých 12 družstev. Aby tato družstva mohla jako III. typy vůbec fungovat, bylo nutné vybudovat rozsáhlou síť kravinů, vepřinů, drůbežáren a koníren. Stát měl v plánu v příštích pěti letech uvolnit do JZD na Jihlavsku 108 mil. Kčs a zvýšit jimi obhospodařovanou výměru zemědělské půdy na 19 000 ha v roce 1957, 21 500 ha v r. 1958 a 21 938 ha v r. 1959.⁹⁷ Žně roku 1956 znamenaly přímý opak proti dosavadní praxi a žádné nové JZD v tomto

90 SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva pro zasedání pléna ONV k zimní kampani r. 1955–56.

91 *Tamtéž*, Jmenovitě se jedná o: „*Beranovec, Bílý Kámen, Bítovčice, Boršov, Hojkov, Hutě, Komárovice, Mirošov, kde doposud probíhají akce pro založení JZD.*“ Toto číslo se jeví nízké, ale vzhledem k datům z hlášení v následujících letech JZD vznikala i v částech obcí jako byly osady nebo městské části Jihlavy. Již na přelomu let 1957–1958 bylo v okrese Jihlava prokazatelně více JZD než obcí. Dobová metodika však tento rozdíl nereflexuje.

92 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

93 SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o upevňování stávajících JZD, nových JZD a kontrola hospodaření stávajících JZD za I. čtvrtletí 1956 z 2. května 1956.

94 *Tamtéž*.

95 NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 15, inv. č. 173, Zprávy o budování JZD a plnění stranických a vládních usnesení 1952–1959 – Zpráva pro byro ÚV KSČ o zakládání a dalším rozvoji JZD ze září 1955.

96 SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Projednání usnesení byra KV KSČ ze dne 16. 5. 1956, týkající se odstranění závad zjištěných při kontrole hospodaření JZD za 1. čtvrtletí 1956.

97 SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Pětiletý plán rozvoje zemědělské výroby v JZD okresu jihlavského.

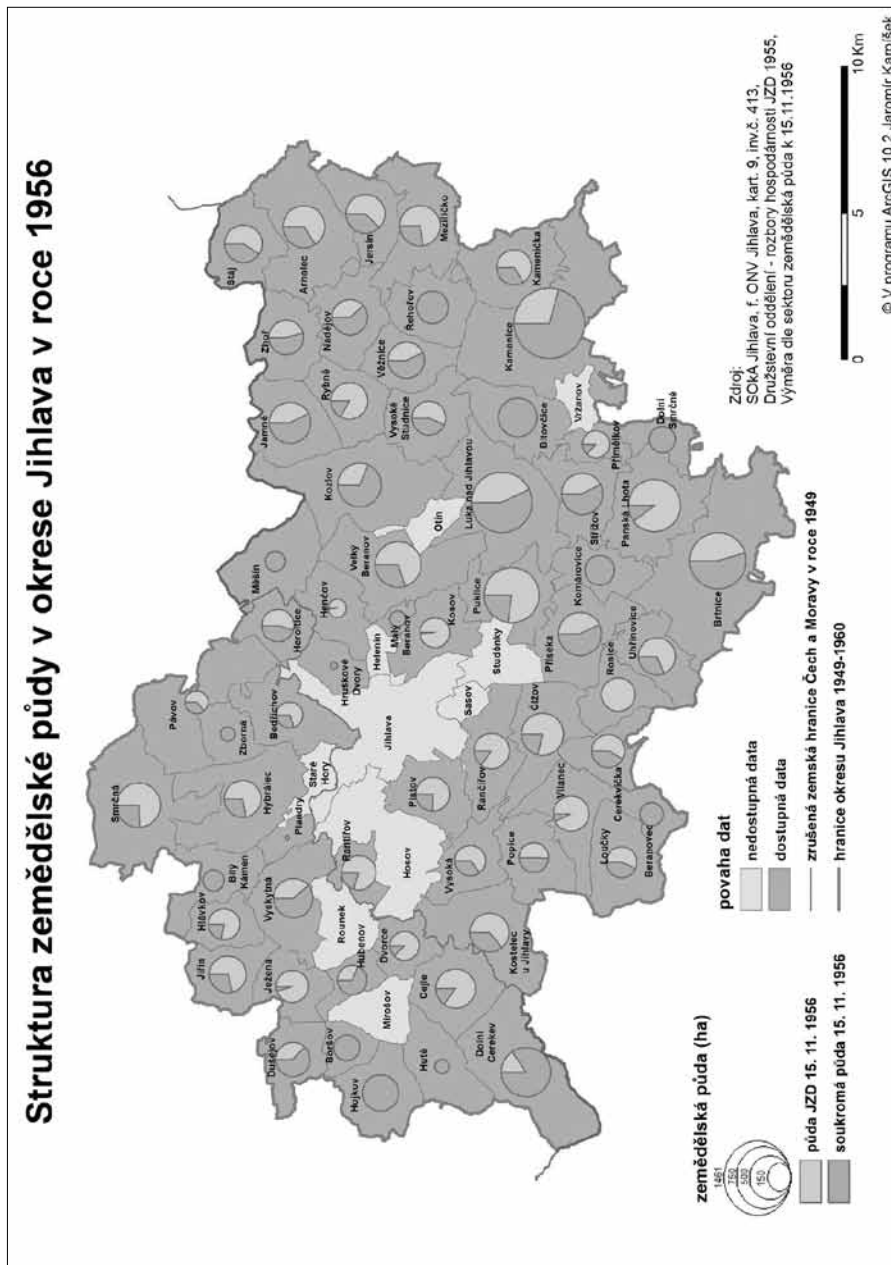
období nevzniklo. Mocenské orgány se snažily stabilizovat stávající družstva a dopřát si čas, aby po prvním úspěšném vrcholu druhé vlny kolektivizačního procesu ze zimní kampaně od ledna do března mohly připravit a naplánovat hlavní vrchol kolektivizační vlny. V období mezi dubnem roku 1956 a červnem roku 1957 byl družstevní sektor pozvolna upevňován a rozšiřován. Toto období můžeme označit za stabilizační fázi před hlavním završením kolektivizačního procesu, jehož cílem byla likvidace dosud silně zastoupeného soukromého sektoru (37,21% veškeré zemědělské půdy).

Tab. 7: *Struktura zemědělské půdy 15. 11. 1956*⁹⁸

Zemědělská půda 15. 11. 1956		
JZD (ha)	13 053	42,71%
soukromý sektor (ha)	11 372	37,21%
úpadkové závody (ha)	1 479	4,84%
ostatní včetně ČSSS (ha)	4 661	15,25%
okres celkem (ha)	30 565	100,00%

⁹⁸ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozborů hospodárnosti JZD 1955 – Výměra dle sektoru zemědělská půda k 15. 11. 1956; SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva pro radu ONV v Jihlavě uvádí pro JZD III. typu bez nově založeného JZD v Uhřetovicích 12 930,03 ha; pro soukromě hospodařící zemědělce 11 076,59 ha; ČSSS 2 968,7 ha; Záhumenky členů JZD 522,74 ha; MNV 302,85 ha; STS 96,34 ha; ZPV/Zahrádkáři 163,23 ha; bez hospodáře 234,81 ha a ostatní 164,5 ha zemědělské půdy.

Mapa 1: Struktura zemědělské půdy v okrese Jihlava 1956⁹⁹

99 SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv.č. 1727, mapa okresu Jihlava, územní organizace k 1. 2. 1949, měřítko 1:200 000; *Mapový lexikon obcí ČSSR*, Praha 1967, mapový list 6 Kraj jiho-moravský, 7 – Jihlava.

V prosinci 1956 se počet JZD snížil na 55.¹⁰⁰ Za rok 1956 tedy celkově přibýlo v okrese Jihlava 11 JZD III. typu. Členskou základnu se podařilo náborovými akcemi rozšířit o 562 členů (41,05%) na konečný počet 1 931. Zemědělských závodů za celý rok vstoupilo do JZD 257 (35,84%), z toho pouhých 29 se začlenilo do JZD mezi dubnem a prosincem 1956. Počet závodů v JZD tak v prosinci roku 1956 stoupl na konečných 974 závodů. S nárůstem počtu závodů a členů přibýlo za rok do půdního fondu JZD 3 973 ha zemědělské půdy (43,91%) a jeho rozloha čítala na konci roku 13 019 ha.¹⁰¹ Rok 1956 přinesl po stabilizaci v druhé polovině roku 1955 první vrchol nové překotné vlny kolektivizace zemědělské půdy a její držby, a to rovnou pod záštitu JZD III. typů. Zastoupení soukromého sektoru ve struktuře vlastnictví zemědělské půdy na okrese kleslo na druhé místo hned za JZD a před ČSSS (srov. tab. 7 a mapa 1). Socialistický sektor (dohromady JZD a ČSSS) dosáhl hranici 55% veškeré zemědělské půdy a stal se v zemědělství okresu Jihlava dominantní složkou.

První polovina roku 1957 byla ze strany okresních a krajských orgánů ve znamení příprav druhého vyvrcholení druhé vlny kolektivizačního procesu. Usnesení z konference JZD jasně prosazovalo neúnavnou agitaci, které by se všichni členové družstev měli věnovat, aby se do konce roku členská základna co nejvíce rozšířila. Rovněž podpora JZD okresu ze strany státu jen za rok 1956 činila ve výstavbě celkem 11,34 milionů Kčs¹⁰² a celkově dosáhla částky přes 17 milionů Kčs.¹⁰³ Vysoké investice si také vyžádalo rozorání mezí v obcích s tzv. novými JZD, a též mezí půdy členů, kteří přistoupili do již fungujících družstev. Od podzimu 1956 byla zahájena nová větší vlna HTÚP.¹⁰⁴

100 Seznam JZD jmenovitě podle obcí okresu srov. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 05 Jmenné výkazy JZD 1955–1957.

101 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959; SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413 – Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva k provádění kontrole hospodaření za rok 1956. Zpráva reaguje na plán výroby z předchozího roku a podle jednotlivých kvartálů roku 1956 uvádí řádově nižší čísla, které vystihují trend růstu počtu členů, členských závodů a zemědělské půdy. Lze se tedy domnívat, že čísla v ní nezahrnují 12 nově ustanovených JZD.

102 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o plnění investiční výstavby JZD k I. čtvrtletí r 1956 uvádí celkové plánované investice na rok 1956 ve výši 11 340 000 Kčs, z čehož 1,7 milionu Kčs připadalo právě na I. čtvrtletí. Nesplněno však zůstalo 505 tisíc Kčs, kdy se z nich však 239 tisíc Kčs podařilo proinvestovat nad plán v následujících měsících. Skluz investic vůči plánu nabral v za první čtvrtletí 15, 64% z plánovaných prostředků. Vezmeme-li v úvahu sezónnost stavebních prací, tak je vysoce pravděpodobné, že celková částka na rok 1956 byla proinvestována. Čísla za zbývající období jsou k dispozici pouze na úrovni plánu financování; Ke konkrétním detailům staveb srov. SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 412, Plány investiční výstavby JZD, kontroly hospodárnosti při výstavbě 1954–1958.

103 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 10, inv.č. 416, V. okresní konference JZD – průběh, referáty atd. 1957 –. Návrh resoluce V. okresní konference JZD okresu jihlavského konané dne 27. února 1957 v Jihlavě.

104 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 6, inv.č. 358, Hospodářsko-technické úpravy pozemků, arondace půdy (Dolní Cerekev, Dušejov, Jersín, Kozlov, Kostelec, Pávov, Předboř, Rounek, Staj, Strážov, Vyskytná nad Jihlavou, Vysoká) 1955–1959; SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9,

Mezi 20. až 24. březnem 1957 vydalo ministerstvo zemědělství a lesního hospodářství směrnici *O urychlení a zlevnění investiční výstavby JZD*.¹⁰⁵ Investice do JZD se následně za rok 1957 v okrese Jihlava vyšplhaly na 13 mil. Kčs.¹⁰⁶ Rozšiřování (a upevňování) JZD mělo velkou podporu ve státní administrativě a jeho plány byly rozpracovány okresními orgány. Jejich plnění podléhalo kontrole KNV.¹⁰⁷ V prvních třech měsících roku 1957 přibýlo jedno JZD a do poloviny roku další 2 JZD. Jejich počet dosáhl 57 a členská základna se rozšířila o 200 na celkových 2 131 členů. Za půl roku přibýlo 48 závodů a s nimi 773 ha zemědělské půdy. JZD sdružovala 1022 závodů a hospodařila na 13 792 ha zemědělské půdy.¹⁰⁸

Etapa pozvolného upevňování a rozšiřování družstevního sektoru od počátku dubna 1956 do června 1957 se vyznačovala konstantním množstvím počtu JZD mezi 55 a 56, kdy množství 56 JZD z jara 1957 bylo až v polovině června rozšířeno založením 1 JZD na počet 57 JZD III. typu. Členská základna se za rok a čtvrt rozšířila o 279 členů (15,06%) na již zmíněných 2131 členů. Množství závodů se pozvolna zvýšilo o 77 (8,14%) na celkových 1022 a do družstev členové za rok a čtvrt vnesli 1 783 ha zemědělské půdy (14,84%).

Žně roku 1957 byly vrcholem druhé vlny kolektivizace zemědělství na Jihlavsku. Vzniklo 7 nových JZD a jejich celkový počet se ustálil na 64 JZD III. typu.¹⁰⁹

---

inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – práva o pomoci novým JZD, Stav provádění HTÚP od 1. 1. do 2. 9. 1957.

105 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Za urychlení a zlevnění investiční výstavby JZD 20. – 24. března 1957. Z materiálu vyplývá, že se ministerstvo normativní směrnici snažilo zefektivnit výstavbu hospodářských budov, aby výstavba probíhala rychleji a hlavně levněji než v průběhu let 1952–1956. Vybírat hospodářsky účelnější stavby a šetřit na projektech pomocí tzv. typových projektů, kdy volba typu stavby s existujícím projektem snižuje náklady na výstavbu hospodářských budov. Těž, aby si družstevníci najímali stavební firmy jen na složitější úkoly, které nejsou schopni zvládnout svépomocí.

106 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Úkol investic na rok 1957.

107 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Postup združstevňování k 1. 7. 1957 JZD III. typu a nutnost zvýšení úkolů združstevňování v letošním roce oproti stanovenému perspektivnímu plánu. Zasláné instrukce Správy zemědělství a lesního hospodářství rady KNV v Jihlavě okresním orgánům ze dne 9. července 1957. Tento plán udává stav zemědělské půdy v JZD na 14 359 ha (cca 48%) a zvyšuje plánovaný stav na konci roku z 15 000 ha na 17 300 ha (z původně plánovaných 51% na 59% veškeré zemědělské půdy).

108 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959; SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 10, inv.č. 416 – V. okresní konference JZD – průběh, referáty atd. 1957 – Zpráva předsedy ONV pro okresní konferenci JZD za rok 1956. Zpráva uvádí množství nových členů za poslední tři měsíce a výměru zemědělské půdy, kterou členové vnesli do již existujících družstev nebo do nově založeného JZD III. typu v Uhřetovicích. Potvrzuje další vývoj rozložení zemědělské půdy dle sektorů (srov. tab. 7: Struktura zemědělské půdy k 15. 11. 1956 a mapa 1: Struktura zemědělské půdy v okrese Jihlava 1956), kdy JZD hospodařila na 46,3% zemědělské půdy okresu. Rovněž uvádí, že se družstva ekonomicky stabilizovala.

109 Seznam JZD jmenovitě podle obcí okresu srov. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 05 Jmenné výkazy JZD 1955–1957.

Od počátku roku se jedná o přírůstek 9 JZD.¹¹⁰ Členská základna se od června do konce září 1957 rozšířila o 536 členů (25,15%) na 2 667 členů v 1 297 členských závodech JZD, jejichž počet vzrostl za tři měsíce o 275 (26,90%). Do JZD během druhého vrcholu druhé vlny kolektivizace noví členové přinesli ke konci září 1957 množství 2 416 ha zemědělské půdy (17,51%).¹¹¹ K 31. prosinci 1957 počet JZD zůstává nezměněn na hodnotě 64. Členská základna se od září navýšila o 27 na 2 694 členů. Počet závodů v JZD během podzimu stoupl o 40 na 1 337 a JZD si polepšila o 368 ha, aby na konci roku 1957 hospodařila na 16 576 ha zemědělské půdy.¹¹² Krajské a okresní orgány se angažovaly, aby byl v těchto JZD proveden společný osev, a tím i HTÚP s rozoráním mezí. Také došlo k uvolnění krajských peněz pro STS, aby tyto práce byly realizovány.¹¹³

Společně s druhou polovinou roku 1956 představuje rok 1957 hlavní vrchol druhé vlny kolektivizačního procesu¹¹⁴ socializace vesnice (průběh srov. tab. č. 8). Za první vrchol ve druhé vlně se dá považovat na jihlavsku období od ledna do března 1956. Třetí závěrečný vrchol překotné druhé vlny kolektivizace proběhl až o žních 1958.¹¹⁵ Druhá vlna kolektivizace se na Jihlavsku navíc vyznačovala tím, že před každým z jejích tří vrcholů proběhlo poměrně dlouhé stabilizační období.

110 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o pomoci novým JZD z 18. září 1957. Zpráva hovoří o nových JZD jmenovitě v 9 obcích: Beranovec, Bílý Kámen, Bítovčice, Boršov, Dolní Smrčné, Hojkov, Komárovice, Předboř a Svatoslav. Udává též počet závodů v JZD na 1 277, počet členstva 2 588 a množství zemědělské půdy 16 157 ha – přírůstek od počátku roku podle zprávy činí 303 závodů, 153 členů a 3 137 ha zemědělské půdy.

111 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

112 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959; *tamtéž*, 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959 – Postup združstevňování k 31. prosinci 1957; *tamtéž*, 01 Výkazy struktury závodů JZD – Jednorázové šetření struktury závodů a půdy v JZD se společným hospodařením (III. a IV. typu, podle stavu k 15. 12. 1957).

113 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv.č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – práva o pomoci novým JZD, Stav provádění HTÚP od 1. 1. do 2. 9. 1957.

114 NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 15, inv. č. 173, Zprávy o budování JZD a plnění stranických a vládních usnesení 1952–1959 – Zpráva pro byro ÚV KSČ o rozvoji JZD z konce roku 1957.

115 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959; SOKA Jihlava, ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Socializace v okrese Jihlava.

Tab. 8: *Struktura zemědělské půdy okresu Jihlava 15. 12. 1956–31. 12. 1957*¹¹⁶

Okres Jihlava	Zemědělská půda 15. 12. 1956 (ha)		Zemědělská půda 1. 8. 1957 (ha)		Zemědělská půda 15. 12. 1957 (ha)	
JZD	12 936	43,02 %	14 740	49,02 %	16 639	55,08 %
ČSSS	4 258	14,15 %	4 696	15,61 %	4 325	14,32 %
ostatní soc. sektor včetně záhumenek	2 033	6,75 %	576	1,91 %	2 155	7,14 %
soukromý sektor	10 849	36,08 %	10 064	33,46 %	7 088	23,46 %
CELKEM	30 076		30 076		30 207	

Pokračování procesu kolektivizace na Jihlavsku se v první polovině roku 1958 projevilo především stabilizací stávajících JZD. Toto již třetí stabilizační období můžeme vymezit od konce září 1957 do konce července 1958. V jeho průběhu počet členů vzrostl celkem o 123 (4,61%), z toho o 96 (3,56%) od stavu na počátku roku 1958 na konečných 2 790 členů. Závodů do JZD přibýlo 88 (6,78%), z čehož bylo od počátku roku 48 závodů (3,59%), aby v červenci 1958 fungovalo v rámci JZD celkem 1 385 členských závodů. Množství obhospodařované zemědělské půdy se v tomto „třetím stabilizačním“ období navýšilo o 701 ha (4,32%), z toho od počátku roku 333 ha (2%). V červenci 1958 se v 64 JZD hospodařilo na 16 909 ha zemědělské půdy.¹¹⁷ Okres Jihlava se tak na konci prvního čtvrtletí blížil do finále kolektivizačních snah před závěrečným završením celého procesu. Podíl jeho přírůstků v Jihlavském kraji tvoří pouze nepatrnou část z 38 696 ha zemědělské půdy, 8 725 členů a 5 123 závodů, které v kraji přibýly do JZD.¹¹⁸ Na počátku roku 1958 přichází do družstevní politiky nový rozměr, kdy, kromě požadavku „rozšíření družstev o všechny dosud soukromě hospodařící usedlosti“, měly být ze zisků družstev vytvořeny okresní zajišťovací

116 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Socializace v okrese Jihlava.

117 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959; *tamtéž*, 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959 – Postup združstevňování k 31. červenci 1958; SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o plnění plánu rozvoje hospodářství okresu Jihlava za I. čtvrtletí 1958; *tamtéž*, Přehled o rozvoji JZD I. pololetí 1958. Přehled pracuje se 64 JZD, 2 790 členy a počtem zemědělských závodů 1 383. Množství obdělávané zemědělské půdy v JZD stanovuje na 17 583 ha, což zahrnuje půdu JZD včetně záhumenek členů, které do půdy JZD III. a vyšších typů nejsou započítávány. V této studii se objevují v případě členů JZD III. a vyšších typů v kategorii ostatní nebo ostatní socialistický sektor.

118 NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 15, inv. č. 173, Zprávy o budování JZD a plnění stranických a vládních usnesení 1952–1959 – Stručný přehled o rozvoji JZD v roce 1957 a v první polovině r. 1958 v porovnání s plněním výhledového plánu o rozvoji JZD do r. 1960.

fondy a řešena mnohá sociální témata. Samotná družstva měla být upevněna dodržováním stanov, aby výroba dokázala pokrýt lepší mzdy družstevníků.¹¹⁹

Tab. 9: Struktura zemědělských závodů v JZD 15. 12. 1956–31. 12. 1958¹²⁰

Zem. záv. ve III. a IV. typech	počet závodů celkem	počet závodů celkem (%)	do 0,5 ha	0,51–2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–15 ha	15,01–20 ha	20 a více ha
stav k 15. 12. 1956	967	100,00	25	79	195	222	252	102	92
stav k 15. 12. 1957	1 353	139,92	45	106	282	343	323	139	115
stav k 31. 12. 1958	2 179	161,05	47	251	585	590	436	155	115

Od července do konce roku 1958 proběhla v okrese Jihlava poslední rozsáhlá kampaň v rámci druhé vlny kolektivizace, na jejímž konci bude téměř většina zemědělských závodů a jejich půdy socializována. Nábor nových členů a zemědělských závodů probíhal tradičně ve žních během srpna a září a pokračoval po provedení podzimních prací v průběhu měsíců listopadu a prosince. V červenci 1958 je krajským národním výborem evidováno stále 64 JZD III. typu. O žních 1958 bylo v červenci založeno 1 JZD a v srpnu také 1 JZD. K 30. září 1958 fungovalo v okrese Jihlava 66 JZD III. typu s 3 055 členy a 1 532 členskými závody. Členská základna JZD od července vzrostla o 265 členů a 147 členských závodů. JZD hospodařila na 17 634 ha zemědělské půdy, jejíž rozsah proti červenci vzrostl o 730 ha, což proti počátku roku znamená nárůst o celkových 1 058 ha. Od počátku roku přibyla 2 JZD a do družstev vstoupilo 361 členů a 195 zemědělských závodů.¹²¹

Na konci roku pak „třetí vrchol“ druhé vlny kolektivizačního procesu dosahuje téměř absolutní socializace zemědělství. Členská základna se tak od července 1958 zvýšila o celých 1 496 členů (59,09%) na 4 286 členů na konci roku. Členové vstupem do JZD odevzdali majetek 794 závodů (62,97%), který

119 SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 10, inv.č. 417, VI. okresní konference JZD – průběh, referáty atd. 1958 – Návrh resoluce VI. okresní konference JZD okresu jihlavského konané dne 20. února 1958 v Jihlavě.

120 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 02 Sumář JZD 15. 12. 1956 – Jednorázové šetření o struktuře sdružených závodů v JZD III.–IV. typu podle stavu k 15. XII. 1956 z 25. 2. 1957; *tamtéž*, 01 Výkazy struktury závodů JZD – Okresní /krajský/ sumář o struktuře sdružených závodů a půdy v JZD se společným hospodařením /III. a IV. typu/ podle stavů k 15. 12. 1957; *tamtéž*, 03 Jednorázové šetření o postupu združstevňování 31. 12. 1958.

121 MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv.č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959 – Postup združstevňování k 30. září 1958.

navíc pro JZD činil přírůstek 3 930 ha zemědělské půdy (25,71%). K 31. 12. 1958 byla JZD tvořena 2 179 závodů. JZD na okrese Jihlava obhospodařovala 20 839 ha zemědělské půdy,¹²² což činilo 72,08% zemědělské půdy okresu. Tato poslední masová a mnohde nátlaková kampaň přinesla likvidaci zbytku několik let rezistujícího soukromého sektoru a zemědělství bylo v absolutní většině socializováno.

Na konci roku, kdy začíná nový fenomén v rámci kolektivizace československého zemědělství, navíc ubývá 1 JZD a počet všech JZD činí tedy 65. Zcela nový rozměr se ukázal v plánu budovat velká JZD na území několika obcí, která se měla začít slučovat z již existujících JZD. Stávající heslo „JZD v každé obci“ bylo tak obohaceno a samostatná JZD budou v budoucnu činná pouze v ekonomických úsecích. Výhledový plán o rozvoji JZD do r. 1960 počítal s úplnou socializací venkova. Ta byla na okrese Jihlava po stránce majetkové struktury v zemědělství na konci roku 1958 v podstatě dokončena (srov. tab. č. 10). „Zůstává nejdůležitější ekonomický úkol a to dokončit socializaci okresu tak, aby státní statky a JZD v roce 1960 hospodařily na 92,9 % celkové výměry v okrese“.¹²³

Tab. 10: Struktura zemědělské půdy okresu Jihlava 31. 3. 1958–31. 12. 1958¹²⁴

Okres Jihlava	Zemědělská půda k 31. 3. 1958 (ha)		Zemědělská půda k 31. 12. 1958 (ha)	
JZD	16 651	56,18 %	20 839	72,08 %
ČSSS	4 351	14,68 %	4 675	16,17 %
ostatní soc. sektor včetně zahumenek	1 605	5,42 %	2 864	9,90 %
soukromý sektor	7 030	23,72 %	533	1,84 %
CELKEM	29 638		28 911	

***

Proces kolektivizace zemědělské půdy v okrese Jihlava v desetiletí 1949–1959 probíhal v několika fázích. Na základě sledování množství zemědělské půdy v JZD, počtu členských závodů vnesených do JZD a počtu členů je možno stanovit vývojovou křivku přechodu ze soukromé zemědělské malovýroby na socialistickou družstevní velkovýrobu. V prvním roce, krátce po vzniku zákona o JZD, byly ustanovovány první přípravné výbory a do konce roku vznikla první JZD provozního řádu I. typu. Po této přípravné fázi došlo k první masivní vlně kolektivizace se dvěma hlavními vrcholy v létě roku 1950 (za první vrchol můžeme označit masivní zakládání JZD II. typu) a na podzim roku 1952 (kdy je

122 *Tamtéž*, Postup združstevňování k 31. prosinci 1958.

123 SOKA Jihlava, ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 345, Plány, plánování odboru zemědělství 1954–1957 – Návrh programového plánu ONV v Jihlavě na volební období 1957–1960 z 29. března 1957.

124 SOKA Jihlava, ONV Jihlava, kart. 2, inv.č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o plnění plánu rozvoje hospodářství okresu Jihlava za I. čtvrtletí 1958.

založeno nejvíce JZD III. typu). Tato první vlna by se dala charakterizovat jako vlna postupná, kdy vznik družstev v jednotlivých obcích na Jihlavsku probíhal vzestupně od nižšího k vyššímu typu. Obecně by se dalo říci, že JZD ustavená v roce 1949 se upevňovala a v následujícím roce přešla na II. typ, aby se rok poté stabilizovala na III. typu. Totéž se dá zobecněně říci o druhém vrcholu, tj. o JZD, která dosáhla provozního řádu III. typu před koncem roku 1952. Tento model fungoval v okrese Jihlava do poloviny roku 1953, kdy se některá družstva kvůli hospodářským potížím začala rozpadat. Takto zaniklá JZD provozního řádu III. typu byla sice nahrazena povýšením některých JZD ze II. typu na III. typ, počet JZD se však za rok 1953 téměř nezměnil a začal stagnovat. Tři hlavní sledované ukazatele (množství zemědělské půdy, počet členských závodů JZD a počet členů) dokládají průběh krize kolektivizačního procesu na jihlavském okrese.

Od poloviny roku 1953 do poloviny roku 1955 docházelo k masivnímu odchodu členů z JZD i s jejich pozemkovým majetkem. Nejvíce byla tímto odlivem postížena JZD II. typů, evidovaná ještě na konci roku 1953. Většina z nich se totiž v roce 1954 rozpadla, nebo již zmíněným povýšením na provozní řád III. typu nahradila rozpadlá JZD v této kategorii. Teprve opatření ze strany krajských a okresních orgánů a nemalé finanční částky umožnily udržet stávající JZD alespoň jako menšinová. Úbytek členstva a zemědělské půdy z družstev se v první polovině roku 1955 podařilo stabilizovat. Rok 1955 je rokem, kdy se situaci v zemědělství okresu Jihlava povedlo zvrátit. Celostátní sjezd vládnoucí KSČ vypracoval strategii, jak postupovat do budoucna. Z jeho usnesení vyplynulo několik nařízení na krajské a okresní úrovni, na základě jejichž realizace byl kolektivizační proces stabilizován. Zlepšení podmínek socialistického sektoru se tak následně stalo odrazovým můstkem pro druhou vlnu kolektivizace. Tato druhá vlna proběhla na okrese Jihlava mezi lety 1956–1958. Charakteristickým znakem druhé vlny kolektivizace byla její překotná forma, kdy byla zakládána rovnou JZD III. a vyššího typu. Druhá vlna kolektivizace zemědělské půdy na Jihlavsku měla charakter tří stupňů-vrcholů, z nichž se každý vyznačuje dlouhou přípravnou fází. První stupeň proběhl v lednu–únoru 1956 (vznik 9 JZD), druhý v době žní 1957 mezi červencem a zářím (vznik 8 JZD) a třetí stupeň netradičně mezi červencem a prosincem 1958. Každý z těchto stupňů znamenal nárůst množství zemědělské půdy v JZD a nárůstem členstva. Poslední netradiční období vstupu do JZD v roce 1958 nevykazuje vznik žádného nového JZD, ale masivní nátlakovou kampaň s cílem nahnat rolníky do již existujících družstev.

Autor | Author

Jaromír Karpíšek
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
jaromir.karpisek@uhk.cz

PhDr. Jaromír Karpíšek (* 1985) je doktorandem Historického ústavu FF UHK se specializací na historickou geografii a dějiny kolektivizace. Ve své publikační činnosti se zabývá především problematikou zemědělství a kolektivizace v 50. letech 20. století v Československu. Je vedoucím správcem Lesákovy fakultní knihovny FF UHK a jedním z pořadatelů každoroční mezinárodní vědecké konference mladých vědeckých pracovníků České, slovenské a československé dějiny 20. století.

Summary

Development of the soil area of the agricultural enterprises in the Jihlava District in the period of collectivization in 1949–1959

The text of the study monitors the progress of the collectivization of soil land in the district of Jihlava (Czechoslovakia) in the years 1949–1959. The research focuses on the development of collectivization through the establishment of so-called collective farms („jednotná zemědělská družstva“ – JZD) and uncovers the various stages of the process – from independent operations to fully collectivized farms. Collectivization process is monitored on the basis of the constitution of the various types of collective farms: from Type I to Type IV. Amount of the soil land in collective farms and the quantity of the agricultural member-cooperative enterprises („členské závody“), which were brought by their members into the system of collective farms, show the extent of the process of collectivization in the district of Jihlava. Monitoring of the structure of the agricultural member cooperative enterprises allows defining the approximate differentiation of the investments of members of collective farms. The partial indicator for the purposes of this comparison is the amount of collectivized acres in various villages of the district (shown in a map output).

materiálové statě

Memorabilienbuch královéhradeckého biskupství. Možnosti jeho badatelského využití, digitalizace a webová prezentace

KRISTÝNA HAVELKOVÁ – LENKA CHADIMOVÁ

Abstrakt | Abstract

Předkládaná stať se zabývá Pamětnicí Karla Hanla Boromejského a možnostmi badatelského využití jakož i jeho digitalizací a webovou prezentací. Pamětnice, rovněž nazývaná Memorabilienbuch, se skládá ze tří dílů a obsah stať se snaží tento badatelům tento poměrně nepřístupný a neznámý pramen přiblížit. Digitalizace a webová prezentace si klade za cíl možnost jeho využití širší badatelskou veřejností.

Memorabilienbuch of the Hradec Králové Diocese. Possibilities of its scholarly usage, digitization and web presentation

The essay deals with the Memorabilia Book of Karl Hanl Borromeo and the possibilities of its research, as well as the digitization and web presentations. Memorabilia Book, also called Memorabilienbuch, consists of three parts and the contents of this essay is trying to present to the researchers this relatively inaccessible and unknown source. Digitalization and Web presentation aims to the possibility of its use by a wider scholarly community.

Klíčová slova | Key Words

Karel Hanl Boromejský, pamětnice královéhradecké diecéze, Memorabilienbuch, digitalizace, webová prezentace historických pramenů, biskupství Hradec Králové Karl Hanl Borromeo, Memorabilia Book of Hradec Králové Diocese, Memorabilienbuch, digitization, web presentation of historical sources, Bishopric of Hradec Králové

V roce 2014 jsme si připomněli 350. výročí založení královéhradecké diecéze. Při této příležitosti bylo možno zaznamenat zvýšený zájem o dějiny biskupství i diecéze. V této souvislosti připomeňme konferenci pořádanou Diecézním teologickým institutem ve dnech 29. 4.–30. 4. 2014.¹ Bližší pohled na dějiny biskupství přineslo i vydání publikace Jany Croy *Královéhradečtí biskupové a jejich rezidence*.²

1 Konference byla pořádána ve spolupráci s Kabinetem regionálních církevních dějin při Katedry pomocných věd historických Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové a Katedrou kulturních a náboženských studií Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové.

2 Jana CROY, *Královéhradečtí biskupové a jejich rezidence*, Hradec Králové 2014.

V těchto souvislostech byl několikrát připomenut i význam *Pamětnice královéhradecké diecéze*, která byla v literatuře citovaná již dříve, k jejímu bližšímu zkoumání a zhodnocení však dosud nedošlo.

Tato stať, která je výstupem ze Specifického výzkumu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové,³ zaměřeného právě na *Memorabilienbuch*, se snaží přinést komplexnější informace o tomto jedinečném prameni svého druhu a možnostech jeho využití pro badatele, které se zvýší i jeho digitalizací a zpřístupněním on-line.⁴ O průběhu a možnostech využití pojednáváme ve druhé části tohoto textu.

***

Memorabilienbuch, rovněž nazýván *Hanlova Pamětnice*, má tři svazky, které jsou uloženy v Biskupské knihovně v Hradci Králové.⁵ Autorem knih je v pořadí sedmnáctý biskup Karel Boromejský Hanl, svobodný pán z Kirchtreu, který byl činný i jako historiograf hradeckého biskupství. Třídílný *Memorabilienbuch* se hlásí do roku 1847. Je pravděpodobné, že práce na rukopisu však začaly dříve, zřejmě ihned po jeho nástupu do funkce.

Karel Boromejský Hanl byl jmenován biskupem roku 1831, následující rok byl intronizován a v úřadu působil do roku 1874, tedy až do své smrti.⁶ Byl mimořádně činný. Nechal zhotovit portréty svých předchůdců, dal podnět k vydání českého kancionálu a chorální knihy. Zasadil se rovněž o založení chlapeckého konviktu Borromeum, které fungovalo s výjimkou let válečných až do roku 1950 a sídlilo nejprve ve Špitálské ulici, od roku 1902 v dnešní budově Biskupského gymnázia Bohuslava Balbína na Orlickém nábřeží.

První díl *Pamětnice* nese titul *Memorabilien-Buch der königgrätzer Bisthums-Herrschaft Chrast und des königgrätzer Bisthums verfasst vor mir, Karl Hanl, siebzehnten königgrätzer Bischof. I. Theil, die Bisthums-Herrschaft Chrast betreffend. 1847*. Kniha tedy nese v názvu „vyhotovený mnou, Karlem Hanlem“. V rukopisu se vyskytují dvě písařské ruce, z čehož jedna patří biskupu Hanlovi. Jeho písmo se objevuje pouze v případě, že považoval za vhodné doplnění informací. Majoritní podíl má na tvorbě knihy písař A. Tento písař je blíže neurčený, podílel se však na tvorbě všech tří svazků. Rukopisy nejsou přímo vyhotoveny biskupem Karlem Hanlem, vedeny byly ale z jeho podnětu a na jejich tvorbě se

3 *Quellen und Urkunden Sammlung zum Königgrätzen Memorabilienbuch jako historický pramen*, SV č. AV 02-2015 a dále SV *Memorabilienbuch biskupa Hanla a možnosti jeho digitalizace a prezentace*.

4 K digitalizaci došlo rovněž v rámci Specifického výzkumu Univerzity Hradec Králové.

5 *Memorabilien-Buch der königgrätzer Bisthums-Herrschaft Chrast und des königgrätzer Bisthums / verfasst von mir Karl Hanl, siebzehnten königgrätzer Bischof. I. Theil, die Bisthums-Herrschaft Chrast betreffend*, Hradec Králové 1847, sign. XI.3A00001; *Memorabilien-Buch der königgrätzer Bisthums-Herrschaft Chrast und des königgrätzer Bisthums / verfasst von mir Karl Hanl, siebzehnten königgrätzer Bischof. II. Theil, Das königgrätzer Bisthum betreffend*, Hradec Králové 1847, sign. XI.3A00002; *Quellen- und Urkundensammlung zum königgrätzer Bisthums- Memorabilienbuch gehörig*, Hradec Králové 1847, sign. XI.3A00003.

6 Papežskou kurií byl potvrzen o rok později.

osobně podílel. Otázkou zůstává, který z písařů činil výběr zanesených map, plánů a jiných dokumentů, tedy kdo dal ráz obsahu díla.

Na přední i zadní straně dřevěných desek potažených kůží nalezneme supralibros ve formě zlaté ražby biskupského znaku Karla Hanla, které označuje vlastníka knihy. Supralibros je k vidění i na hřbetě knihy, kde je raženo na zelený podklad a doprovází jej zkrácený název *Koeniggrätzer Bisthums Memorabilien Buch* a další zlacená vyobrazení drobnějšího charakteru. Podobná vyobrazení nalezneme i na deskách druhého a třetího dílu Hanlovy *Pamětnice*. Svazek je opatřen dvěma funkčními zlacenými sponami.

První díl hradeckého *Memorabilienbuchu* je věnován převážně Chrasteckému panství. V menší míře zde nacházíme informace k dalším pozemkům a stavbám královéhradecké diecéze. Výnosy z panství Chrast tvořily hlavní materiální základnu diecéze, účel je tedy zřejmý: majetkové zabezpečení úřadu i kléru. Obsahem je topografická část předmětného panství. První díl obsahuje velké množství nepopsaných stran,⁷ vynechaných zřejmě pro případné dodatky, jak tomu bývá např. u farních kronik. Celkem čítá 450 stran, z nichž se informace nachází pouze na 394 stranách.

Součástí rukopisu jsou zejména mapy a plány hospodářských budov, ať už ve formě perokreseb, kolorovaných perokreseb nebo akvarelů. Rukopis obsahuje mapy města Chrasti a biskupských pozemků,⁸ mapu celého chrasteckého velkostatku,⁹ situační plán pozemků patřících podlažickému a chrasteckému dvoru.¹⁰ Kniha obsahuje i detailní specifika jednotlivých budov, jako například výkres fasády biskupské rezidence po úpravách v roce 1777,¹¹ či situační plánek vodovodního potrubí mezi biskupskou rezidencí a měšťanským domem u Špuláků. Vložen je i plán na výstavbu dalšího potrubí.¹² Objevuje se několik vlepěných výkresů převážně do nepaginovaných částí knihy, zřejmě proto, že svým rozměrem přesahují rozměr rukopisu. Velikost prvního dílu *Hanlovy Pamětnice* je 41,5 × 26 × 7 centimetrů.¹³

V rukopisu je uvedeno hned několik osobností, které vyhotovovaly plány a následně snad i samotné stavby. Patří mezi ně Josef a František Dvořákové, František Heberle, František Zebisch, Jan Machatý, S. Skopetz a František Dobrkovský, stavitel Starého Borromea. Součástí jsou mapové podklady přílehlých statků, což dokládá například stavební plán obytné budovy pro cihláře

7 Celkem se zde nachází 56 nepopsaných stran.

8 *Memorabilien-Buch der königgrätzer Bisthums-Herrschaft Chrast und des königgrätzer Bisthums / verfasst von mir Karl Hanl, siebzehnten königgrätzer Bischof. I. Theil, die Bisthums-Herrschaft Chrast betreffend*, Hradec Králové 1847, s. 26–27.

9 *Tamtéž*, s. 1.

10 *Tamtéž*, s. 256–257.

11 *Tamtéž*, s. 34–35.

12 *Tamtéž*, s. 46–47.

13 Martina BOLOM-KOTARI – Sixtus BOLOM-KOTARI, *Paměť biskupství slovem a obrazem 19. století. Biskupská pamětní kniha jako komplexní pramen k dějinám diecéze*, in: Petr POLEHLA (ed.), 350 let královéhradecké diecéze (v tisku).

v Chrašticích,¹⁴ plán přestavby kravína v Žilovicích,¹⁵ stavební plán lihovaru v Chlumu a podobné.¹⁶

Ve druhém svazku jsou sepsány vlastní dějiny biskupství, přičemž jsou do něj zahrnuty i informace o založení biskupství v Litomyšli, které je autorem *Pamětnice* považováno za předchůdce biskupství hradeckého. Díl je nazvaný *Memorabilien-Buch der königgrätzer Bisthums-Herrschaft Chrast und des königgrätzer Bisthums / verfasst von mir Karl Hanl, siebzehnten königgrätzer Bischof. II. Theil, Das königgrätzer Bisthum betreffend*. Svazek obsahuje 599 stran, z nichž některé nejsou číslované. Kniha je vázána v dřevěných deskách potažených kůží, na přední i zadní straně se objevuje Hanlovo supralibros a zkrácený název vyvedený v oválu na hřbetu *Koeniggraezter Bisthums Memorabilien Buch, 2 Theil*. Kniha má rozměr 41,5 × 26 × 7 centimetrů a je opatřena dvěma funkčními zlacenými sponami.

Druhý díl obsahuje detailní životopisy královéhradeckých biskupů počínaje biskupem Matyášem Ferdinandem Sobkem z Bilenberka až po Josefa Jana Haise (episkopát 1875–1892). Kromě biografických dat jsou v rukopisu vyvedeny portréty biskupů, které nechal zhotovit Karel Hanl. Pověřil při tom litografy Friedricha Dewehrta, Fausta Herra, Franze Eybla a Adolfa Tilcha. Mimo litografická ztvárnění nalezneme ve svazku daguerrotypii.¹⁷ Tato metoda je použita ke ztvárnění portrétu biskupa Hanla v pokročilém věku.¹⁸

Svazek obsahuje i další uměleckou tvorbu: dvě celostránkové mědiryty zobrazující chrám v Sedleci a nákres jeho půdorysu.¹⁹ Představu o vzezření Hradce Králové v roce 1825 podává vevázaná veduta vytvořená Jiřím Döblerem podle kresby Jana Venuta *Die Kreisstadt und Gränzfestung Königgrätz*.²⁰ Vidět zde můžeme i akvarel zobrazující pohled na Hradec Králové z levého břehu Orlice z roku 1857, jehož autorem je Vincenc Morstadt,²¹ epigrafický nápis datovaný do roku 1406,²² rodný dům biskupa Hanla v Krbicích²³ a kolorovanou kresbu plánu budovy Borromea v Hradci Králové.²⁴

14 *Memorabilien-Buch, I. Theil*, s. 78–79.

15 *Tamtéž*, s. 96–97.

16 *Tamtéž*, s. 108–109.

17 Tj. první úspěšný fotografický proces.

18 http://knihovna.bihk.cz/zaznam.php?detail_num=33049&vers=3&lang=cze [22. 8. 2015]

19 *Memorabilien-Buch der königgrätzer Bisthums-Herrschaft Chrast und des königgrätzer Bisthums / verfasst von mir Karl Hanl, siebzehnten königgrätzer Bischof. II. Theil, Das königgrätzer Bisthum betreffend*, s. 34–35.

20 *Tamtéž*, s. 44.

21 *Tamtéž*, s. 62.

22 *Tamtéž*, s. 51.

23 *Tamtéž*, s. 352–353.

24 *Tamtéž*, s. 541–542.

Svazek dále v příloze obsahuje seznam 108 kanovníků, a to včetně základních biografických údajů o nich. Seznam je doveden do roku 1916 a je chronologicky uspořádán.²⁵

Na knize se podílelo čtvero písařských rukou, ze kterých je blíže určená pouze ruka biskupa Hanla. Práce na rukopisu pokračovaly i po Hanlově smrti. Nejmladší záznam, litografický portrét biskupa Josefa Jana Haise, pochází z roku 1877.²⁶ V knize nalezneme volně vložené rukopisné listy v latinském a německém jazyce.

Třetí svazek je nazvaný *Quellen und Sammlung zum Königgrätzer Memorabilienbuch gehörig*. Je jím kopiář listin a písemností vztahujících se k dějinám biskupství a území pozdější královéhradecké diecéze a chrastického panství z let 1350–1854. Jak je patrné již z výše uvedeného letopočtu, svazek skrývá zároveň písemnosti týkající se území přijatého před založením biskupství.

Poslední díl rukopisu čítá 894 stran a má rozměr 41,5 × 28 × 8 centimetrů. Kniha je vázána do dřevěných desek potažených kůží, přední i zadní strana opět nese Hanlovo zlacené supralibros. Na hřebě jsou k vidění drobná zlacená vyobrazení a zkrácený název *Quellen und Urkundenbuch*. Psací látkou je papír s filigránem ve tvaru šesticípé hvězdy s naznačenou plastičností (třetím rozměrem?) v podobně čar uprostřed každého cípu. Dosud nebyla stanovena papírna, odkud materiál pochází.

Ve svazku je patrné působení dvou písařských rukou, písař A je blíže neurčený, od písemností z roku 1854 a novějších se objevuje ruka biskupa Hanla. Jeho písmo je zběžná, špatně čitelná novogotická kurzíva a objevuje se zpočátku v případech doplňujících poznámek, několik posledních písemností však přímo zanesl do rejstříku sám (srov. níže).

Kniha je rozdělena do dvou částí. První část je index zanesených listin, tj. přehledná tabulka se soupisem registů listin, které jsou v kopiáři zahrnuté. Slouží jako pomůcka pro urychlení vyhledávání a celkový přehled. Ke každé písemnosti je uvedena kolonka pro rok, dataci vydání písemnosti, stručný regist, jehož detailnost se různí od jednořádkového prostého sdělení typu „*Rozhodnutí v případě Auřetic*“ až po registry pokrývající půl strany. Tabulka zároveň odkazuje na písemnost přepsanou *in extenso* ve druhé části třetího dílu, a to jednak pořadovým číslem, zároveň i číslem strany, na které ji lze dohledat. Není vždy důsledně zachována číselná posloupnost, což napovídá, že písař zanašel do tabulky některé písemnosti dodatečně. Je patrné, že písař nestihl celou tabulku resp. kopiář dokončit, neboť na jejích posledních listech je značné množství vynechaného místa.

Ačkoliv se třetí díl *Hanlovy Pamětnice* podobně jako první dvě části hlásí do roku 1847, je pravděpodobné, že práce začaly dříve. Obsahem knihy jsou

25 <http://www.bihk.cz/biskupstvi/kapituly-a-poradni-organy-biskupa/z-historie-katedralni-kapituly> [2. 9. 2014].

26 *Memorabilien-Buch, II. Theil*, s. 590-591. Autorem je Adolf Dauthage.

mimo jiné výpisy z Desk zemských, které byly pořízeny roku 1837,²⁷ a to zřejmě v souvislosti se sběrem pramenů k dějinám hradeckého biskupství a chrastického panství. V knize nalezneme celkem jedenáct výpisů vydaných výše zmíněným úřadem. Povahy jsou jak majetkoprávní, vůbec nejčastěji zastoupené kupními smlouvami, tak povahy osobního projevu vůle (testamenty).

V knize nalezneme materiál použitelný pro studium heraldiky, sfragistiky i genealogie. Písař A zanesl do třetího dílu *Pamětnice* celkem 18 perokreseb i pečeti, z nichž jmenujme například pečeť Jana Josefa hraběte Vratislava z Mitrovic,²⁸ Františka Josefa hraběte Kinského,²⁹ či pečeť litomyšlského biskupa Petra Jelita, která patří vůbec k nejstarším zobrazeným pečetím a jako jediná je vyvedena barevně. Na straně 440 nacházíme další perokresbu, obsahově však zcela odlišnou. Jedná se o perokresbu měny z roku 1750 – 60 krejcar, čili zlatník.

Třetí díl *Memorabilienbuchu* je co do obsahu velmi rozmanitý. Vzhledem k tomuto faktu bylo rozčlenění do skupin zápisů dle obsahu volně inspirováno Kohnovou spisovou normou z roku 1896, podle které se běžně pořádaly archivy farních úřadů.³⁰ V knize se vzhledem k povaze původce rukopisu vyskytují typově jiné druhy zápisů. Základní charakteristiky, podle nichž se písemnosti dělí dle obsahu, lze však na předmětný materiál aplikovat.

V knize se nachází 308 číslovaných písemností, některé z nich však obsahují rovněž odpověď na dříve zanesené psaní a při zpracování této stati tak byly posuzovány jako samostatný zápis. Počet zápisů se tímto navýšil na 317.

Nejčastěji se ve třetím díle rukopisu setkáváme se zápisy, které tzv. pojišťují majetek. Jedná se o zápisy, jež se týkají pozemků, odváděných dávek, dále kvitancí a pronájmů. V souvislosti se zamýšleným založením biskupství v Hradci Králové pochází tyto písemnosti nejčastěji z roku 1663. Celkem 5 pramenů opsaných do knihy pochází přímo z roku 1663, písemností hovořících celkově o majetku při založení biskupství je 14. Nalezneme zde například kupní smlouvu na panství Chrast, Žilovice, Zájezdce, Hroubovice a písemnosti o zamýšleném nákupu panství Úhřetice a Kunčice.

Objevuje se zde rovněž korespondence týkající se odstoupení majetku, velké množství kvitancí a dalších svědectví o úhradách splátek. Dále nacházíme dohody o hranicích mezi farnostmi a separační listiny. Stranami v zanesených separačních listinách jsou nejčastěji biskup královéhradecký a pražský arcibiskup, v pozdější době se objevují separační listiny mezi královéhradeckým

27 Celkem je do rukopisu zaneseno 10 výpisů z Desk zemských. U těchto záznamů se nachází regest, písemnost přepsaná *in extenso*, a následuje úřední dodatek informující o tom, že se jedná o výpis z toho kterého svazku a z jakého roku výpis pochází. První várka výpisů byla pořízena roku 1837, následně jsou evidovány rovněž výpisy z roku 1842.

28 *Quellen und Urkundensammlung zum königrätzer Bisthums Memorabilienbuch gehörig, Hradec Králové 1847*, s. 443.

29 *Tamtéž*, s. 785.

30 Nařízení pro farní úřady bylo publikováno dne 1. září 1896 v arcibiskupské kurendě č. IX/1896. Autorem je olomoucký arcibiskup Theodor Kohn. Jedná se o rozčlenění písemností do 12 hlavních oddělení označených římskými čísly. Každé z nich je dále členěno na několik dalších pododdělení.

biskupstvím a chrudimským krajem. Písař do knihy zanesl celkem 5 separačních listin.

Vydavatelem do rukopisu zanesených písemností pozemkového charakteru je nejčastěji biskup, či jiný církevní hodnostář. Často zde například můžeme nalézt jako vydavatele opata břevnovského kláštera, což koresponduje s mnohaletým sporem královéhradeckého biskupství a břevnovského kláštera o dědictví biskupa Bilenberka.

Kdybychom do této kategorie zahrnuli zároveň nadace, které svým způsobem rovněž pojišťují majetek, obsahovaly by zápisy již více než třetinu veškerých zápisů ve třetím díle Hanlovy *Pamětnice* (38 %, celkem 121 zápisů). Z výše uvedených faktů je patrné, že významným účelem *Memorabilienbuchu* byl doklad o právním počínu, respektive pojištění majetku, doklad o platbách a splátkách apod.

Další početnou skupinu tvoří záznamy nadačního typu a testamenty. Kniha obsahuje závěť biskupa Talenberka,³¹ testament biskupa Jana Josefa hraběte Vratislava z Mitrovic,³² závěť biskupa Jana Adama Vratislava z Mitrovic³³ spolu s vyčíslením jeho pohledávek, testament biskupa Heřmana Hanibala Blümegeny,³⁴ závěť biskupa Jana Ondřeje Kaisera, rytíře z Kaisern,³⁵ závěť královéhradeckého kanovníka Ambrože Tentzera,³⁶ závěť Jana Františka Michálka,³⁷ kanovníka v královéhradecké katedrále, či závěť chrudimského duchovního Jana Švandy.³⁸ Kniha eviduje i testamenty světských osob, a sice závěť Markéty Talenbergové³⁹ a poslední vůli Rudolfa Fierdricha z Vinař,⁴⁰ pána na Kopovících. V rukopise nacházíme písemnosti o studentské nadaci pro syny a vnuky,⁴¹ studentské nadaci pro poddanské syny,⁴² řemeslnickou nadaci,⁴³ nadaci pro služebnictvo panství Chrasti,⁴⁴ nadaci pro chudé z královéhradeckého biskupského semináře pro mladé kněze a další.

Neméně častým obsahem rukopisu jsou písemnosti týkající se staveb kostelů, farních a hospodářských stavení, a to jak o jejich založení, tak jejich popisy. Do této skupiny byly zařazeny rovněž písemnosti týkající se patronátních záležitostí. Objevuje se inventář předmětů v biskupské kapli v Chrasti i objektů

31 *Quellen und Urkundensammlung*, s. 248.

32 *Tamtěž*, s. 513.

33 *Tamtěž*, s. 468.

34 *Tamtěž*, s. 564.

35 *Tamtěž*, s. 758.

36 *Tamtěž*, s. 561.

37 *Tamtěž*, s. 538.

38 *Tamtěž*, s. 86.

39 *Tamtěž*, s. 26.

40 *Tamtěž*, s. 231.

41 *Tamtěž*, s. 859.

42 *Tamtěž*, s. 857.

43 *Tamtěž*, s. 840.

44 *Tamtěž*, s. 845.

v Hradci Králové.⁴⁵ Do rukopisu byl zanesen popis chrastického zámku a zahrad, včetně přilehlého vodovodního potrubí.⁴⁶ Součástí knihy je opis korespondence týkající se nové výstavby radnice v Chrasti,⁴⁷ záznam o školní budově v Chrasti a jejím inventáři⁴⁸ i o královéhradeckém špitálu.⁴⁹

Častým obsahem do rukopisu zanesených písemností jsou personálie. Jedná se o korespondenci i listiny o ustanovení královéhradeckých biskupů na stolec i o jejich ustanovení například císařským tajným radou.⁵⁰ Mezi těmito záznamy nacházíme i personální záležitosti nižších církevních hodnostářů jako je volební instrument kanovníka Jana Vokouna,⁵¹ potvrzení děkana Johana Barthla,⁵² či pověřovací listinu Jana Vojtěcha Švandy,⁵³ chrudimského děkana. Obsahem je i korespondence v personálních věcech.

Zvláštní skupinu do knihy opsaných pramenů tvoří prameny normativní. Do kategorie byly zahrnuty písemnosti, které mají charakter nařízení či instrukcí, a to jak nařízení církevního hodnostáře či církevního úřadu, tak nařízení politického úřadu. Král, či zemský úřad, je vydavatelem celkem 25 záznamů. Nejčastěji se jedná o rozhodnutí zemského soudu, nařízení místodržitelství, císařské rezoluce, reskripty apod. Zahrnuty sem byly i písemnosti vzniklé v návaznosti na nařízení, jako například dokumenty ve vztahu k relucii⁵⁴ nebo úřední legitimace rodin z Chrastického paství.⁵⁵ Biskup či jiný církevní hodnostář byl vydavatelem do knihy zanesených písemností v šesti případech.

Zvlášť byly posuzovány písemnosti čistě církevního charakteru, resp. duchovní správy. Do této kategorie písemností byly zařazeny opisy papežských bul, konsekrace, záležitosti bratrstev, oltářní záležitosti i organizace bohoslužeb. Zařazena sem byla korespondence v záležitostech církevní správy, kterou nebylo možné zařadit do kategorie nařízení. Nacházíme zde tak například opis nařízení biskupa Hanla,⁵⁶ který obsahuje paragrafy na předepsanou organizaci konzistoře, organizaci konzistoriální kanceláře i jí vydávaných písemností. Do záznamu č. 288 byly zaneseny doporučené formuláře i vzhled vydávaných písemností. Záznam zároveň obsahuje seznam jednotlivých kanovníků a seznam jejich povinností. Zmíněna jsou jména Wurda, Müller, Blažej, Valenta, Schlauf, Pelikán, Krejčí a Logdmann, rytíř von Auen. I když není v popisu

45 *Tamtéž*, s. 862.

46 O vodním potrubí srov. s. 790, 435 a 125. Dále je třeba připomenout, že vodovodnímu potrubí se věnovaly záznamy i předchozím svazku *Memorabilienbuchu*, srov. výše.

47 *Tamtéž*, s. 368.

48 Písemnost pochází roku 1780, nemá uvedeno pořadové číslo.

49 *Tamtéž*, s. 512.

50 Císařovna Marie Terezie jmenuje biskupa Jana Josefa hraběte Vratislava tajným radou, s. 504. Císař František I. jmenuje biskupa Jana Josefa hraběte Vratislava svým tajným radou, s. 505.

51 *Tamtéž*, s. 579.

52 *Tamtéž*, s. 286.

53 *Tamtéž*, s. 86.

54 Celkem 5 písemností na s. 744, 888, 889, 890 a 893.

55 *Tamtéž*, s. 189.

56 *Tamtéž*, s. 812.

činností uvedena tvorba *Memorabilienbuchu*, je možné, že právě jedna z těchto osob měla na starosti přepisy písemností do rukopisu. Jednou z nejstarších písemností ve třetím dílu *Memorabilienbuchu* je záznam o vzniku duchovního bratrstva podlažického kláštera z roku 1397. Vůbec nejstarší písemnost pochází z roku 1350 a jedná se o list arcibiskupa Arnošta o odstoupení části pražské diecéze litomyšlskému biskupství.

Patrně nejzajímavější částí rukopisu jsou varia, tedy písemnosti, které není možné zařadit dle obsahu do žádné z výše uvedených kategorií. Součástí knihy jsou totiž i erbovní listiny, rodokmeny biskupů a nachází se zde i další z hlediska pomocných věd historických zajímavý materiál, a sice perokresby pečeti, kolorovaná mapa i kolorované erby.

V knize nacházíme genealogické posloupnosti několika královéhradeckých biskupů. Na straně 207 se nachází vývod Jana Bedřicha hraběte z Valdštejna, v pořadí druhého královéhradeckého biskupa. Vývod až doveden až do páté generace. Na straně 260 se nachází rodokmen čtvrtého biskupa Bohumíra Kapouna svobodného pána ze Svojkova a je vyveden rovněž do páté generace předků z matčiny i otcovy strany. Zajímavým je vývod nacházející se na straně 342, který je společný pro dva církevní hodnostáře, a to šestého biskupa Jana Adama hraběte Vratislava z Mitrovic a jeho bratra, v pořadí devátého biskupa Jana Josefa hraběte Vratislava z Mitrovic. Opět je vyveden do páté generace.

Topografický materiál zanesený do třetího svazku poskytuje informace o hranicích panství v blízkosti rybníka „*Velký černý*“, který se měl dle záznamu č. 207 nacházet na cestě z Chrasti do Chlumu.⁵⁷ Písemnost je dohoda mezi vévodou Františkem Josefem Kinským a biskupem Janem Josefem hrabětem Vratislavem.

Záznamy ve třetím díle rukopisu nám umožní rovněž pohled na poddané obyvatelstvo biskupského statku Chrasti i na řemeslníky zde žijící. Objevují se i záznamy čistě hospodářského charakteru, jako jsou například výnosy polí na chrasteckém panství.

Regest, který nacházíme v indexové části knihy, je zároveň přepsán před samotný text v druhé části rukopisu. Je stejného znění a z drtivé většiny je uveden v německém jazyce. Pouze v 6 % je regest v jazyce latinském a jen dva registry jsou napsány česky. Objevuje se však i několik záznamů, které žádný regest ve druhé části knihy nemají, a za římskou číslicí, pořadovým číslem, je rovnou opsán text pramene.

Při přepisu pramenů do *Quellenbuchu* byl respektován jazyk originálu. U textu přepsaných pramenů ve druhé části knihy je tak poměrně vyrovnaný podíl německých a latinských textů, což je zřejmě dáno vydavateli původních pramenů často z církevního prostředí. Německy psaných pramenů je v knize 46 %, zatímco latinských 40 %. Česky psaných dokumentů je v celém rukopisu 42, z nichž biskup je vydavatelem pouze v 6 případech. Původcem zbývajících česky opsaných je nejčastěji majitel panství z doby, kdy Chrast nebyla biskupským statkem, či se jedná o záznamy z městských knih, chrastecké a hradecké.

---

57 *Tamtéž*, s. 440.

Po bližším zkoumání bylo zjištěno, že není pravidlem používání stejného jazyka pro regest a pro vlastní přepis pramene.

Nejenže byl respektován jazyk originálu, ale i jeho vyhotovení různými druhy písma. Německé prameny byly opsány německou novogotickou kurzívou, latinské písemnosti humanistickou kurzívou a polokurzívou. V případě opisů erbovních listin písař napodoboval písmo originální nobilitační listiny. V rukopisu se nacházejí opisy dvou erbovních listin, obě datované do roku 1775. Na stranách 587–594 se nachází erbovní listina vydaná Janu Ondřejovi Kaise- rovi⁵⁸ a na stranách 595–601 je erbovní listina vydaná Janu Leopoldu Hayovi.⁵⁹

Písař záznamy přepisoval velmi pečlivě. Zpočátku vedení knihy doplňoval do textu vysvětlivky a projevil tak snahu o usnadnění čtení například i tím, že přepisoval římské letopočty rovněž arabskými číslicemi. Výjimku v přístupu ke tvorbě rukopisu tvoří několik posledních stran, kde se vystřídaly písařské ruce a záznamy jsou vyvedeny špatně čitelnou zběžnou novogotickou kurzívou a lze zde pozorovat několik přeškrtných pasáží.

Součástí rukopisu je několik tabulek, které jsou velmi pečlivě provedené. Písař při jejich tvorbě používal pravítko, vpichy jako pomůcka pro linkování tabulky i textu nejsou patrné.

Při tvorbě třetího dílu Hanlovy *Pamětnice* byly použity nejrůznější druhy pramenů. Písař neopisoval záznamy pouze z listů a listin, ale využíval i městské knihy nebo i již sepsané historické publikace, jako jsou Švendovy *Dějiny města Hradec Králové*, či periodika, například *Časopis pro katolické duchovenstvo*. Autor rukopisu při tvorbě třetího dílu *Pamětnice* dále čerpal z Archivu města Chrasti, přičemž využil zejména pozemkovou a pamětní knihu, dále z Archivu města Litomyšle a Archivu města Hradce Králové, kde se zaměřil převážně na prameny listinného charakteru. Z Břevnovského archivu a Vyšehradského archivu byly použity rovněž zejména prameny listinného typu. Autor čerpal i z královéhradeckého biskupského a konzistoriálního archivu a *Pamětní knihy královéhradecké kapituly*. Pramenná základna pro tvorbu byla tedy velmi široká. Písař ve většině případů za vlastním textem přepsaného pramene uvedl, odkud jej čerpal. Pouze v závěru rukopisu již tyto dodatky nenacházíme. Čím jsou přepisované písemnosti mladší, a tedy současné vzhledem k autorovi, tím spíše chybí údaj o zdroji, z něhož bylo čerpáno, což koresponduje s tím, že novější dokumenty se zřejmě ještě nacházely ve spisovně, kde byly „po ruce“ a písaři nepřipadalo nutné uvádět jejich původ.

Z výše uvedeného nástinu obsažených písemností vyplývají mnohé možnosti dalšího zkoumání, jak v oboru pomocných věd historických, tak historie samotné.

Vzhledem k obsaženým perokresbám pečeti se nabízí otázka kvality zpracování a věrohodnosti zachycení v případě, že se dochoval originál pečeti ke komparaci. V opačném případě by byl pak *Quellenbuch* jedinečným prame-

58 *Tamtéž*, vyobrazení erbu se nachází na s. 591.

59 *Tamtéž*, vyobrazení erbu se nachází na s. 599.

nem pro další sfragistický výzkum, neboť nedochované pečeti může pomoci zrekonstruovat.

Vzhledem k velkému množství zanesených testamentů může badatel sledovat, či a případně do jaké míry se měnila testamentární praxe královéhradeckých biskupů. Co zpravidla testamenty obsahovaly, nebo co bylo naopak opomíjeno.

Nabízí se i otázka, jaký vztah má *Pamětnice* vzhledem k době vzniku? Má vztah k národnímu obrození, či k normativním nařízením týkajícím se vedení farních kronik? Zajímavé bude i zjištění, co jaké míry se na rukopise biskup Hanl sám podílel.

Detailnější pozornost by si rovněž zasloužila ediční metoda písaře a její komplexní zhodnocení, včetně komparace mezi originálním pramenem a písařovým opisem. Do jaké míry je možné spolehnout se na přepis zachycený v *Pamětnici*? Co písaře vedlo k výběru zrovna těchto ukázek? Písemnosti obsažené v *Quellen und Urkunden Sammlung* k porovnání s původními prameny je možné hledat zejména ve Státním okresním archivu v Hradci Králové, kde se nachází fond Biskupský archiv Hradec Králové, obsahující listiny, knihy a spisy 17 královéhradeckých biskupů z let 1659–1934. Prameny zejména hospodářského charakteru lze hledat v Státním okresním archivu v Chrudimi ve fondu Archiv města Chrast.⁶⁰ U některých písemností zachycených v kopiáři je předpoklad uložení rovněž v Národním archivu v Praze, případně v *Österreichisches Staatsarchiv* ve Vídni. Dohledání archiválií bude předmětem našeho dalšího bádání.

Pro sledování komplexního vývoje hospodářství není v *Pamětnici* dostatečné množství záznamů. Lze jimi však vhodně doplnit dílčí výzkumy založené na jiném stěžejním pramenném materiálu. *Pamětnice* však může poskytnout dílčí informace k mnoha oblastem, jako například k průběhu robotní reluce, či podá informace o pěstovaných plodinách v různých částech panství.

Zachycené písemnosti badateli umožňují detailně mapovat spor mezi královéhradeckou diecézí a břevnovskými Benediktýny, neboť této problematice je věnována podstatná část záznamů v *Pamětnici*. Jedná se převážně o korespondenci.

Všechny tři svazky nabízejí možnost detailního kodikologického rozboru a kniha může poskytnout informace i historickému geografovi, a to vzhledem k obsaženým mapovým podkladům, či mnohým topografickým názvům dnes již zaniklých lokalit.

Pro další výzkum vyvstává otázka, zda se dochovaly původní prameny, ze kterých autor čerpal. Cílem pro další výzkum je lokalizace originálů listin a zhodnocení přínosu pro historiografii. Pokud by se v kopiáři zachycené písemnosti nedochovaly do dnešního dne, a jednalo by se tak o jediné znění, byl by *Quellen und Sammlung zum Königgrätzen Memorabilienbuch gehörig* zásadním historickým pramenem. Jako takový si zcela jistě zaslouží mnoho pozornosti.

***

---

60 Fond je však nezpracován.

Jedinečný výše popsaný pramen, Hanlova *Pamětnice*, je badatelům poměrně nepřístupný, proto je cílem projektu také jeho digitalizace a prezentace, čímž bude moci být využit širší badatelskou veřejností.

Digitalizací se rozumí proces, při kterém jsou tradiční analogové (nejčastěji papírové) dokumenty převedeny do digitální podoby. Úkolem tohoto procesu je ochrana původních dokumentů před poničením z důvodu používání, kdy může dojít k mechanickému poškození, či před degradací kvůli fyzikálním vlastnostem materiálu, na kterém je dokument vyhotoven. Dalším, neméně podstatným, důvodem digitalizace je zpřístupnění dokumentů širší veřejnosti prostřednictvím moderních technologií – pomocí CD a DVD nosičů, flash disků a v neposlední řadě skrze webové rozhraní. Dostupnost digitální verze původně „papírových“ dokumentů a jejich nosič se odvíjí od záměru pořizovatele.

Digitalizace Hanlovy *Pamětnice* probíhala v dlouhodobém procesu, který lze rozdělit na jednotlivé etapy, jež budou popsány níže: scanning rukopisu, úprava pořízených digitálních kopií rukopisu, tvorba aplikace pro prohlížení digitální verze rukopisné kroniky.

Samotný scanning rukopisné kroniky byl uskutečněn v Centru praktické výuky pro digitální technologie v archivnictví FF UHK a SOA Zámorsk, které se nachází ve Státním okresním archivu v Hradci Králové. Toto pracoviště je plně vybaveno pro digitalizaci archiválií, včetně digitálního fotografického zázemí, knižního scanneru, kterým je model Zeuschel OS 12 000 (A2) a propojení s databází obsahující také archivní pomůcky (jedná se o software Archivář). Technickému vybavení nechybí řídicí počítače s nezbytnými programy. Místnost digitalizační laboratoře má zaslepená všechna okna a používá se pouze umělého osvětlení, čímž jsou eliminovány nežádoucí stíny a zkraslení barev, kdy na vysokých stropích jsou připevněny zářivky. Dostatečně vysoko umístěný umělý světelný zdroj dosahuje efektu rozptýleného světla, tedy nevrhá přímé ostré stíny. Snímací zařízení, jak pracoviště s fotoaparátem, tak knižní scanner, mají vlastní zdroje světla, které jsou instalovány tak, aby nedocházelo k vytváření stínů.

Digitální fotografické zázemí skládající se z digitální zrcadlovky, stativu a dvou světelných zdrojů (podlouhlých reflektorů) má svou kompozicí simulovat knižní scanner. Využívá se v případech, kdy použití knižního scanneru není nejlepším řešením nebo je zcela nemožné. Nejčastěji se toto zařízení používá pro digitalizaci pečeti, ilustrací, velkoformátových předloh a taktéž v případě objemného svazku, který již nemůže být kvůli objemu digitalizován knižním scannerem.

Knižní scannery jsou konstruovány tak, aby nepoškozovaly snímanou předlohu, což je snahou všech scannerů. Pokud se bude ovšem kniha (jakákoli, nejen pouze archiválie) digitalizovat na běžném plochém scanneru, nevyhnutelně dochází k poškození vazby knihy, především hřbetu. Konstrukce těchto speciálních scannerů jsou takové, že předcházejí mechanickému poškození knižní předlohy – snímací zařízení je umístěno v horní části scanneru v optimální výšce, kniha je uložena na snímací plochu, která je rozdělena na dvě poloviny

(plata) s nastavitelnou výškou, výška je volena podle objemu předlohy, a také podle toho, která část knihy (na jaké stránce) je snímána, tak, aby otevřená kniha byla stále v rovině, čímž je zabráněno poničení hřebu knihy. Po nastavení odpovídající výšky plat ve snímací ploše a usazení knihy je předloha „zakryta“ čirým sklem, které vyrovná případné zvlnění či ohnutí stránek a při snímání jsou díky tomuto eliminovány stíny v oblasti připojení stránek do hřbetu. Sklo je možné použít jen do určité výšky (objemu) knihy, neboť při větší výšce knihy se sklo nedovře do roviny a vznikaly by tak nežádoucí odlesky a zkresení obsahu stran, ať už textu nebo obrázků.

Digitalizace rukopisné kroniky *Memorabilien-Buch* byla uskutečněna na knižním scanneru Zeuschel OS 12000 (A2). Jednotlivé snímky byly pořizovány v rozlišení (horizontálním i vertikálním) 300 DPI a v barevné hloubce 24 bitů, což je pro daný typ archiválie (převážně textová) optimální nastavení. Vzhledem k výšce rukopisu bylo možné použít sklo pro vyrovnání stránek. Digitalizované snímky (stránky) byly ukládány do formátu JPG. Přestože se jedná o formát se ztrátovou kompresí (tzn. s každým uložením dochází k mírné degradaci dat), je formát JPG při digitalizaci archiválií hojně využívám, a to především z důvodu nižší velikosti souboru (než je tomu např. u formátu PNG) a rychlému načítání na webových stránkách. Surové snímky byly ukládány na servery Státního okresního archivu Hradec Králové a zároveň na externí úložiště, odkud byly dále zpracovávány.

Úpravy jednotlivých snímků zdigitalizované rukopisné kroniky byly provedeny v softwaru Adobe Photoshop, který má pro tento typ úprav nejvhodnější nástroje. Nejčastěji byly prováděny úpravy rozměrů jednotlivých snímků. Jednalo se o ořez zbytečných okrajových částí snímků, které mnohdy zahrnovaly část podkladu pod jednotlivými stránkami nebo části konců dalších stránek či desek. Provedením ořezu bylo dosaženo stejných rozměrů všech snímaných stránek a desek, desky knihy ovšem mají rozdílné rozměry než stránky.

Další úpravou bylo tzv. vyčištění stránek. Dělo se tak v případech, kdy jedna stránka byla „obtisknuta“ na druhou, nebo se inkoust prosákl skrze papír. K čištění stránek byly použity retušovací nástroje, kterými byly taktéž odstraněny případné nečistoty na stránkách, např. drobné nečistoty od hmyzu apod. V některých případech bylo nutné zvýšit čitelnost textu, to bylo dosaženo změnou kontrastu a jasu v daném snímku.

Nejméně častou úpravou bylo vyrovnání stránek. Zdigitalizované stránky byly srovnávány do roviny v případě, že při snímání došlo k jejich posunu nebo zvlnění. Pro tento druh úprav byly použity nástroje pro perspektivu a rovinu. Vyrovnání stránek bylo provedeno pouze v několika případech.

Obr. 1: Snímek vlevo je „surový“ scan, vpravo pak zdigitalizovaná stránka po úpravách. Zdroj: Archiv autorek

Aplikace pro prohlížení digitální podoby rukopisné kroniky je vyvíjena v programu Adobe Flash, což je graficko-programovací software. Její spuštění nepotřebuje žádné speciální technické zařízení ani instalaci, je programována pro webové rozhraní, tedy je spustitelná v klasickém internetovém prohlížeči, pouze je nutné mít ve webovém prohlížeči instalovaný plug-in (doplňek) Flash Player, který podporuje aplikace s příponou SWF, což je nativní spouštěcí formát software Adobe Flash (Adobe Flash má ještě jeden nativní formát, tzv. pracovní, kterým je FLA, sloužící pro ukládání rozpracovaných projektů. Tento formát nelze spustit jinak než ve vývojovém prostředí softwaru Adobe Flash.). „Prohlížeč“ aplikace je naprogramována v programovacím jazyku ActionScript 3.0, který není nepodobný objektově orientovaným programovacím jazykům Java nebo C#.

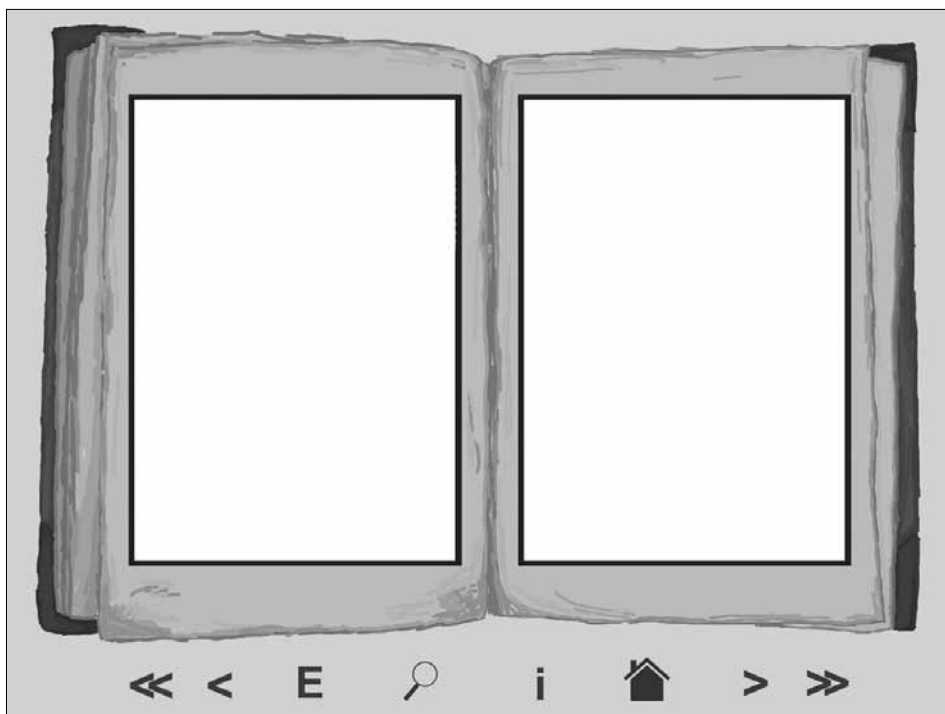
Úvodní strana je tvořena zavřenou *Pamětnicí* (pohled na zdobenou vazbu rukopisu) a dvěma tlačítky pro otevření kroniky a tedy vstoupení do listování rukopisem. První tlačítko slouží k prolístování úvodních stran kroniky, druhé tlačítko přenesení uživatele rovnou na obsah kroniky, který je zároveň i hlavním

rozcestníkem aplikace. Interaktivní obsah je vytvořen z originálního obsahu kroniky. Kliknutím na název kapitoly se uživatel „přemístí“ na vybranou kapitolu. Z hlavního rozcestníku lze také program ukončit – tlačítkem „Konec“ je uživatel přemístěn na „poslední stranu“ aplikace. Ukončení aplikace je možné uzavřením okna webového prohlížeče.

Ve spodní části aplikace se nalézají navigační tlačítka. Tato tlačítka jsou přítomna v celé aplikaci. Jedná se o standardní navigační tlačítka používaná ve většině aplikací, a tudíž všeobecně známá. Pro potřeby prohlížení digitální formy rukopisné kroniky bylo ale potřeba standardní tlačítka doplnit ještě o některá speciální.

Interaktivní aplikace bude přístupná badatelům na domovských stránkách Katedry pomocných věd historických a archivnictví FF UHK.

Obr. 2: Ukázka grafického návrhu vizuální podoby aplikace pro prohlížení digitální verze rukopisné kroniky *Memoriabilien-Buch*. Zdroj: Archiv autorek

Autorky | Authors

Kristýna Havelková

Lenka Chadimová

Katedra pomocných věd historických a archivnictví
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
kristyna.havelkova@uhk.cz
lenka.chadimova.1@uhk.cz

Mgr. Kristýna Havelková je studentkou doktorského studijního programu Archivnictví na Univerzitě Hradec Králové a stážistka v Evropském parlamentu v roce 2015/2016. Ve své magisterské práci se zabývala příčinami úmrtí v Chlumci nad Cidlinou v 18. století. Cílem její dizertační práce je průzkum pramenů Královéhradeckého biskupství, zvláště Memorabilienbuchu Karla Hanla Boromejského.

Mgr. Lenka Chadimová je odborná asistentka pro 3D technologie a počítačovou grafiku na KPVHA FF UHK, studentka doktorského studijního programu Informační a komunikační technologie PdF UHK a ve skupině VORTEX na IRIT UPS (Institut de Recherche en Informatique de Toulouse, Université Toulouse III - Paul Sabatier), Toulouse, Francie. Její disertační práce je zaměřena na 3D technologie, vývoj serious games a jejich implementaci do výuky historicky orientovaných předmětů.

Otázka regionálních funkcí muzeí znovu otevřená?

MICHAL BABÍK

Abstrakt | Abstract

Stať se snaží podnítit diskusi o úloze regionálních muzeí v České republice. Ačkoli mnoho muzeí má slovo „regionální“ ve svém názvu, neexistuje žádná obecná definice toho, co je funkcí regionálního muzea. Dokonce i zákon č. 122/2000 Sb. (pokud jde o ochranu sbírek muzejní povahy) jejich funkci nedefinuje. Poslední diskuse o tomto tématu se v České republice objevila asi před deseti lety v souvislosti s reorganizací nových krajů. Druhá část stati na příkladu Muzea Podkrkonoší v Trutnově ukazuje, jak mohou být tyto funkce regionálních muzeí definovány.

Question of the functions of the regional museums re-opened?

This essay attempts to stimulate the discussion of the role of regional museums in the Czech Republic. Although many museums in the Czech Republic have the word „regional“ in their name, there is no general definition of what the function of a regional museum is. Even law Nr. 122/2000 Sb. (regarding the protection of museum collections) doesn't define their function. The last discussion of this topic in the Czech Republic appeared about ten years ago in connection with the reorganization of new regions in the Czech Republic. The second part of the article uses the Museum of Podkrkonoší in Trutnov as an example to demonstrate how the function of regional museums can be defined.

Klíčová slova | Keywords

*regionální muzeum, Muzeum Podkrkonoší v Trutnově, muzejní legislativa, funkce regionálních muzeí
regional museum, Museum of Podkrkonoší in Trutnov, museum legislation, function of the regional museum*

Cílem tohoto příspěvku není definovat, co jsou regionální funkce muzea, nýbrž – spíše – upozornit na to, že problematikou regionálních funkcí muzea je záhodno se šířeji zabývat. A to z toho důvodu, že může být muzeím prospěšná, především v případě jakékoliv argumentace související se změnou jejich zřizovatele. Jak přeci vysvětlit, například svému krajskému zřizovateli, že případné převedení muzea pod město není vhodné především proto, že instituce svým převodem ztrácí svou regionální funkci? Jak dosáhnout toho, aby muzeum

plnilo svou regionální funkci i po převodu pod jiného zřizovatele? Jak tuto regionální funkci definovat a nebýt přitom abstraktní?

Z posledních let známe několik případů, kdy muzea zřizovaná krajskými úřady byla převedena pod městské úřady. Z poměrně nedávné minulosti lze uvést ne příliš úspěšné slučování muzeí v Karlovarském kraji. V případě, že by existovala jakákoliv měřitelná definice toho, co jsou regionální funkce muzea, lze se domnívat, že by se dalo některým „ze shora“ prosazovaným rozhodnutím, když ne zabránit, tak jím alespoň fundovanější argumentací ztížit jejich prosazení. Samozřejmě definice toho, co jsou regionální funkce muzea, může napomoci i v případě trojstranné vůle (na úrovni kraje, města, muzea), kdy nakonec může být financování městem lepším řešením než financování krajským úřadem, ovšem za předpokladu neznehodnocení funkcí muzea. Konečně, definování základních „regionálních“ parametrů je i k prospěchu některým (z hlediska financování) hybridním modelům, kdy například muzea zřizovaná městskými úřady mohou získávat subvenci vyšších územně-správních celků na plnění regionálních funkcí, jako je tomu v Muzeu Podkrkonoší v Trutnově.

Avšak motivy toho, proč se zabývat regionální funkcí muzeí nejsou jen ryze účelové. Vzhledem k tomu, že zákon č. 122/2000 Sb. o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů,¹ je více než zákonem o muzeích opravdu jen zákonem o ochraně sbírek muzejní povahy, i v tuzemském prostředí sílí hlasy po tom, aby se definice muzea legislativně ošetřila. V takovém případě by ovšem měla panovat shoda i v tom, jaké funkce muzeum má. To znamená, že i v tomto případě je diskuse o regionálních funkcích muzeí přínosem.

Pro inspiraci toho, jak chápat regionální funkce muzeí, není nutné chodit daleko. Stačí se zaměřit na typově blízkou paměťovou instituci, kterou představují knihovny. V zákoně č. 257/2001 Sb., v platném znění, je regionální funkce knihoven dostatečně popsána a praxe jí skutečně dodržuje. V § 2 citovaného zákona se hovoří o regionálních funkcích knihoven jako o funkcích, „v jejichž rámci krajská knihovna a další jí pověřené knihovny poskytují základním knihovnám v kraji především poradenské, vzdělávací a koordinační služby, budují výměnné fondy a zapůjčují výměnné soubory knihovních dokumentů a vykonávají další nezbytné činnosti napomáhající rozvoji knihoven a jejich veřejných knihovnických a informačních služeb“.²

Domnívám se, že inspirací pro tuzemské prostředí by mohl být i v nedávné době přijatý zákon Slovenské republiky o muzeích, galeriích a o ochraně předmětů kulturní povahy a o změně zákona SNR č. 372/1990 Sb., o přestupcích, v platném znění, který muzea rozděluje na celostátní, regionální a místní.³

1 Nej dostupnější publikace obsahující zákon č. 122/2000 Sb. srov. Jiří ŽALMAN, *Příručka muzejníková II*, Praha 2006, s. 100–112.

2 Zákon č. 257/2001 Sb. ze dne 29. června 2001 o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (tzv. knihovný zákon). [dostupné online: <http://archiv.knihovny.cz/co-to-je-knihovna/legislativa-zakony>].

3 Zákon č. 206/2009 Z. z. z 28. apríla 2009 o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Z. z. o priestupkoch

V tomto zákoně jsou i další drobné zmínky, o které je možné se při chápání „regionality“ opřít.

Diskuse o tom, co jsou regionální funkce muzeí, byla živá kolem roku 2000 především v souvislosti s převodem muzeí z bývalých okresních úřadů na nově vzniklé územní jednotky, kterými jsou kraje. Kraje v současné podobě vznikly k 1. lednu 2000. Samotné převody muzeí pak probíhaly na základě zákona č. 290/2002 Sb. od roku 2003.⁴ Od té doby diskuse nad problematikou regionální funkce muzeí celkově utichla. Lze jen konstatovat, že pokud se idea regionálnosti muzeí v poslední době objevuje, děje se tak především s ohledem na unijní ideály tzv. Evropy regionů. Zřejmě nejvýznamnějším produktem diskusí, které se v období kolem roku 2000 uskutečňovaly, je publikace *Regionální muzea v době reformy veřejné správy v ČR*, kterou vydala Asociace muzeí a galerií České republiky.⁵ V kapitole XII – Perspektivy regionálních muzeí v ČR – se autoři pokusili funkce regionálních muzeí shrnout do celkem sedmi bodů. Do dnešní doby pravděpodobně neexistuje aktuálnější verze toho, jak lze regionální funkce muzea obecně definovat. Proto zde uvádím její sedmibodové shrnutí:

- „1. Vytváří, uchovává a zpřístupňuje muzejní sbírky, které dokumentují vývoj přírody a společnosti daného regionu.
2. Vytváří a zpřístupňuje informační soustavy o vývoji přírody a společnosti daného regionu. (Právě v souvislosti se sbírkou jako takovou, navíc v místě, kde je po nich bezprostřední poptávka.)
3. Dokumentuje hmotné i nehmotné projevy tradiční lidové kultury a umění i tradičních řemesel a výrob a zároveň spolupracuje s jednotlivci, sdruženími a institucemi, které tuto tradici uchovávají, šíří a zhodnocují.
4. Je vědeckovýzkumným pracovištěm, které se zaměřuje na poznání vývoje přírody a společnosti regionu.
5. Podílí se na výkonu státní správy (přírodověda, archeologie, atd.).
6. Je článkem soustavy kulturních, osvětových a vzdělávacích institucí v regionu.
7. Podílí se na reprezentaci regionu a podpoře rozvoje cestovního ruchu“.⁶

Je nutné brát ohled na to, že tato definice vznikla před třinácti lety. Přesto je při její revizi možné vycházet právě z ní. Máme-li se pokusit revidovat její obsah, je nezbytně nutné dávat do souvislostí s regionálními funkcemi především obory v konkrétním muzeu zastoupené. Tak například u archeologie lze zcela jednoznačně hovořit o regionální funkci muzea u těch muzeí, která jsou držiteli oprávnění k provádění archeologických výzkumů podle § 21 zákona

v znění neskorších predpisov, §7, odst. 1, Bratislava 2009 [dostupné online: http://www.zms.sk/pravo/kulto/206_2009.pdf; cit. 28. 8. 2013].

- 4 Zákon č. 290/2002 Sb. o přechodu některých dalších věcí, práv a závazků České republiky na kraje a obce, občanská sdružení působící v oblasti tělovýchovy a sportu a o souvisejících změnách a o změně zákona č. 157/2000 Sb., o přechodu některých věcí, práv a závazků z majetku České republiky, ve znění zákona č. 10/2001 Sb., a zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů [dostupné online: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-290>].
- 5 František ŠEBEK a kol., *Regionální muzea v době reformy veřejné správy*, Praha 2000.
- 6 TÝŽ, *Perspektivy regionálních muzeí*, in: *Regionální muzea v době reformy veřejné správy*, Praha 2000, s. 58–60.

č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči, v platném znění.⁷ Z hlediska etnologie pak budou muzei s jasně regionálními funkcemi ta z nich, která jsou zároveň regionálními odbornými pracovišti pro péči o tradiční lidovou kulturu. Zajisté by stálo za to také zvážit roli institucí, které jsou určeny k poskytování odborné pomoci a služeb vlastníkům sbírek (podle jednotlivých oborů jsou uvedeni v příloze 5 vyhlášky č. 275/2000 Sb. Ministerstva kultury ČR ze dne 28. července 2000, kterou se provádí zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů).⁸

Nutné je ovšem zohledňovat také ty skutečnosti, které nejsou kodifikovány žádným seznamem či jiným dokumentem. To znamená, že při definici regionálních funkcí by se mělo vycházet také kupříkladu z toho, jak intenzivně spolupracují muzea se školami (v regionu nebo ve městech), nebo jakou péči věnují kronikářům v regionu. V extrému by se za jednu z regionálních funkcí muzea dal považovat i dopad propagace své vlastní činnosti (ve smyslu, z jakého regionu se muzeum snaží aktivizovat své návštěvníky).

Stranou by neměly zůstat ani samotné expozice muzeí. Vždyť je známo mnoho expozic městských muzeí, které jsou pojednány s ohledem na širší region, a naopak, je mnoho muzeí zřizovaných kraji, jejichž expozice se věnují více danému městu. A samozřejmě s tím vším může souviset i pojmenování muzea. Jsou regionálními muzei jenom ta muzea, která mají v názvu „regionální“? Anebo jsou regionálními všechna muzea, která mají v názvu „vlastivědné“? Může městské muzeum plnit funkci totožnou s muzeem, které je zřizováno krajem? Nakolik je nutné zohledňovat u muzea jeho zřizovatele při posuzování jeho regionálních funkcí?

Jak je vidět, prostor pro diskusi na toto téma je opravdu rozsáhlý. Definování regionálních funkcí muzea pouze na základě jeho sbírkotvorné činnosti v dnešní době již ovšem nestačí. Přitom je vhodné upozornit na samozřejmou skutečnost, že běžný návštěvník často nerozlišuje, pohybuje-li se v městském nebo v regionálním muzeu. Rozdíl vnímá spíše podprahově, s ohledem na expozici, kterou vidí. Stejně tak je běžnému návštěvníkovi jedno, kdo je faktickým zřizovatelem muzea, ve kterém se zrovna nachází.

V době poměrně nedávné došlo ke konkrétnímu smluvnímu vymezení regionální funkce pouze u jednoho muzea v České republice, a to u Muzea Podkrkonoší v Trutnově. Muzeum Podkrkonoší v Trutnově bylo do konce roku 2007 muzeem, jehož zřizovatelem byl Krajský úřad Královéhradeckého kraje. Krajským úřadem bylo muzeum také plně financováno. Dne 1. ledna 2008 došlo ke změně zřizovatele. Novým zřizovatelem Muzea Podkrkonoší v Trutnově se stalo Město Trutnov. Královéhradecký kraj se tímto způsobem

7 Martin ZÍDEK – Martin KLUSOŇ, *Zákon o státní památkové péči a jeho prováděcí předpisy s komentářem*, Praha 2005; srov. také *Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, poslední znění platné od 1. 7. 2012, s vybranou judikaturou*, Praha 2012 [dostupné online: <http://www.npu.cz/ke-stazeni/pro-odborniky/pamatky-a-pamatkova-pece/obecne-zavazne-predpisy/gallery/>; cit. 23. 8. 2013].

8 Jiří ŽALMAN, *Příručka muzejníková II*, Praha 2006, s. 118–121.

„zभावil“ jednoho ze svých muzeí ve prospěch města. Ovšem došlo k poměrně elegantnímu řešení. Krajský úřad Královéhradeckého kraje uzavřel s Městem Trutnov na dobu 20 let speciální smlouvu o zajištění regionální funkce, na které také významným způsobem přispívá. Procedurálně to probíhá tak, že Královéhradecký kraj přispívá na činnost muzea městu Trutnov. Poměrně „pikantní“ je sledovat, jakým způsobem dochází k financování tohoto muzea. Z tabulky je zřetelně vidět, že příspěvek města se rapidním způsobem snižuje, což se zákonitě musí projevovat i na výkonu muzea.

	2008	2009	2010	2011
Příspěvek Městského úřadu Trutnov	2 750 000,-	2 575 000,-	2 200 000,-	1 805 000,-
Příspěvek Královéhradeckého kraje	2 750 000,-	2 925 000,-	2 778 000,-	2 791 250,-

Ovšem z hlediska tohoto příspěvku je důležité spíše to, jakým způsobem je v této smlouvě vymezena regionální funkce muzea. Ve zkrácené podobě se v ní píše: *„Regionální funkcí se rozumí soubor odborných činností v oblasti archeologie, historie, historie umění, etnologie, knihovnictví a odborné správy sbírek, prostřednictvím kterých muzeum zajišťuje správu, ochranu a odborné zpracování sbírkových předmětů v souladu s uváděným zákonem č. 122/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů, jejich doplňování archeologickými a jinými terénními výzkumy a dalšími akvizičními metodami, dále jejich zpřístupnění k badatelským a vědeckým účelům i formou expozic, výstav a publikací široké veřejnosti. Regionální funkce dále zahrnuje poskytování odborných informací, konzultací, zpracování rešerší a poskytování knihovnických služeb. Územní působnost regionální funkce muzea se vymezuje především územím okresu Trutnov. Regionální funkci se město zavazuje zajistit odbornými zaměstnanci muzea“.*

Pokud tuto definici převedeme do „měřitelné“ podoby, znamená to v podstatě, že regionální funkce muzea je zde definována jako soubor činností (které nejsou konkrétně specifikovány) v oblasti pěti konkrétních oborů (archeologie, historie, dějin umění, etnologie, knihovnictví) a správy sbírek. Město zajišťuje výkon této funkce prostřednictvím odborných zaměstnanců muzea. Byť i tato smlouva má svůj smysl, je zde signifikantní, že obě dvě smluvní strany se při definici regionálních funkcí nemohly opřít o pevnější základ. Především z toho důvodu by bylo dobré započít s vážnou diskusí nad předmětem tohoto příspěvku.

Autor | Author**Michal Babík**

Regionální muzeum a galerie v Jičíně – Muzeum hry
Valdštejnovo náměstí 1
506 01 Jičín
babik@muzeumhry.cz

PhDr. Michal Babík (* 1980) vystudoval historii na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 2005 pracoval v Muzeu Českého ráje v Turnově jako historik, později se stal ředitelem Regionálního muzea a galerie v Jičíně – Muzea hry. Zabývá se dějinami Turnova a Českého ráje. Centrem jeho zájmu jsou také dějiny evropské integrace, o kterých publikoval několik studií.

recenze

**Petra MERTOŮVÁ, *Textilní tvorba brněnských firem,*
Národní ústav lidové kultury, Strážnice 2015, 143 s.,
ISBN 978-80-88107-06-4.**

Národní ústav lidové kultury ve Strážnici vydal v roce 2015 práci Petry Mertové nazvanou *Textilní tvorba brněnských firem*, která se především na základě dochovaných vzorníkových knih a katalogů snaží zmapovat produkci brněnských vlnářských firem v letech 1918–1940.

Autorka v úvodních kapitolách čtenáře podrobně seznamuje s historií vlnářské výroby v Brně, s tamní hospodářskou situací, ale také s vlnářskými technologiemi – druhy surovin, technologií předení, tkaní až po konečnou úpravu látek. Další kapitoly nastiňují eleganci pánské módy prvorepublikového období, neboť většina pánských svrchních oděvů byla až na výjimky vlněná. Brněnské firmy se snažily sledovat dobové módní trendy a orientovaly se především na francouzskou a anglickou módu. Místní firmy z větší části svou produkci exportovaly, proto musely znát konkurenční zboží, ale snažily se také přizpůsobit vkusu domácích zákazníků.

Hlavní část knihy se věnuje ve stručnosti historii a produkci čtyřiaadvaceti významných brněnských firem, z nichž většinu vlastnily německé židovské rodiny jako Löw-Beer, Stiassni, Klein, Schoeller, Neumark, Redlich, Bauer, Aupspitz aj., a byly tedy většinou za okupace arizovány. Na základě četných ukázek dochovaných vzorníků tkanin si může čtenář udělat dobrou představu o šíři a kvalitě jejich nabídky, která zahrnovala šatové, oblekové tkaniny, ale i látky určené na oděvy pro sport či lov.

Publikace však není pouhým abecedně řazeným přehledem jednotlivých firem, svou podrobnou a zasvěcenou úvodní částí je, vedle nedávno vydaných knih *Fabrika: příběh textilních baronů moravského Manchesteru*, 2014 (Kateřina Tučková) a *Brno – moravský Manchester*, 2014 (Andrea Březinová – Tomáš Zapletal), zdařilým dokreslením pohledu na nevěšední a již zaniklou éru textilní historie Brna, které patřilo již v 19. století mezi přední evropská centra vlnářství a přezdívalo se mu moravský Manchester. Pro úplnost a celkovou představu chybí knize snad pouze přehled či tabulka všech hlavních vlnářských závodů v Brně, a to i těch, kterým se autorka přímo nevěnuje; totéž platí o podrobnějším celkovém shrnutí situace zmiňovaných židovských podnikatelských rodin za okupace.

Autorka | Author

Mgr. Klára Lukášová

Uměleckoprůmyslové museum v Praze – Muzeum textilu v České Skalici
Maloskalická 123
552 03 Česká Skalice
lukasova@upm.cz

Daniela KRAMEROVÁ (ed.), *Retromuseum Cheb: životní styl a design v ČSSR, Galerie výtvarného umění v Chebu, Cheb 2016, 299 s., ISBN 978-80-87395-22-6.*

Galerie výtvarného umění v Chebu vydala u příležitosti nově vzniklé expozice (slavnostně otevřena 17. února 2016), nazvané *Retromuseum Cheb. Životní styl a design v ČSSR*, stejnojmennou publikaci, jejíž editorkou je Daniela Kramerová. Kniha však není klasickým tištěným průvodcem po exponátech nového muzea, které je jedinou syntetickou prezentací poválečného designu u nás, ale v jednotlivých kapitolách reflektuje hospodářský, společenský a kulturní vývoj socialistické společnosti od „Bruselu“ do „sametu“.

Hned v úvodu knihy uvádí čtenáře do dějinných souvislostí několik dobových fotografií, „typických událostí“ z let 1957–1989 s komentářem. Právě konec padesátých let 20. století je vnímán jako vstupní mezník expozice, s ohledem na výrazné proměny životního stylu a nové pojetí estetických kvalit a designu předmětů. Impulsem byl jistě také úspěch Československa na první poválečné světové výstavě Expo 58 v Bruselu. Druhým milníkem je „sametová revoluce“ roku 1989.

Stejně jako části expozice Retromusea snaží se i jednotlivé kapitoly publikace přiblížit rozmanité oblasti životního stylu a designu, které významně ovlivnily život lidí v socialistickém Československu. Po úvodních textech, přibližujících vznik Retromusea (Marcel Fišer), pojem retro a životní styl v letech 1958–1989 (Daniela Kramerová, Martin Franc), najdeme v titulu oddíly věnované průmyslovému designu (Jiří Hulák), dopravě (Jiří Hulák), spotřební elektronice, architektuře (Martin Strakoš), volné plastice ve veřejném prostoru (Marcel Fišer), bytové kultuře (Daniela Karasová), sklu (Milan Hlaveš), keramice a porcelánu (Lenka Merglová Pánková), produkci příborů (Michal Stříbrný), plastickým hmotám (Jan Mohr), textilní výrobě (Vlastimil Havlík), grafickému designu (Marta Sylvestrová), hračkám (Marie Míčová), domácímu umění (Pablo de Sax) a populární hudbě (Aleš Opekar, Radek Diestler).

Autoři jednotlivých studií se snaží poukázat na rozmanitost uvedeného období, a to s odkazy na vzestupy a stagnace, oficiální ideologii i alternativní kulturu. Pro mnoho odvětví byl typický rozpor mezi schopností vyvíjet nové výrobky a neschopností je hromadně produkovat. Každé z vymezených desetiletí, styl života lidí v něm, je přitom něčím typické a zajímavé. Například na fenoménu tzv. domácího umění je dobře patrná tvořivost, kreativita i nutná dávka improvizace, která byla „socialistickému člověku“ vlastní.

Graficky kvalitně zpracovanou publikaci doplňuje množství obrazové dokumentace. Pouze samotný název *Retromuseum* na přebalu knihy je poněkud matoucí pro čtenáře, který po zběžném prolistování knihy očekává spíše katalog, v němž se seznámí především s vystavenými exponáty. V tomto případě se však jedná spíše o sborník odborných statí k jednotlivým tematickým okruhům, a to především z hlediska vývoje designu.

Autorka / Author

Mgr. Klára Lukášová

Uměleckoprůmyslové museum v Praze – Muzeum textilu v České Skalici

Maloskalická 123

552 03 Česká Skalice

lukasova@upm.cz

zprávy

Mezi Prahou, Vídní a Římem. Arnošt Vojtěch kardinál Harrach (1598–1667)

Výstava pod tímto názvem se uskutečnila od 12. listopadu 2015 do 29. února 2016 v Krkonošském muzeu v Jilemnici pod záštitou arcibiskupa pražského a primase českého, Dominika kardinála Duky. Setkala se s mimořádným zájmem veřejnosti. Expozice nabízela znamenitou kolekci exponátů z Harrachovy éry – knihy s jeho vlastnoručními vpisky, první vydání *České Mariánské muziky* (1647) od Adama Michny z Otradovic s obsáhlou dedikací arcibiskupu Harrachovi, dále pak arcibiskupův vynikající portrét ze sakristie katedrály sv. Víta, Vojtěcha a Prokopa v Praze, rozměrné, v jádru ještě manýristické plátno od Matyáše Mayera *Sv. Václav* z roku 1629, vynikající chebskou práci *Apoteóza* arcibiskupa Harracha (1659), Harrachovo sedes z kaple na arcibiskupství pražském, portréty členů Harrachovy rodiny včetně Isabely Kateřiny a jejího manžela generalissima Albrechta z Valdštejna. Nechyběl ani kolorovaný a krásně rámovaný mědiryt *Vera effigies sv. Václava* s vlastnoručním českým přípisem modlitby Ferdinanda III. (1655), umělecky jedinečná hlava Krista ze 17. století, poškozená při švédském obléhání Starého Města roku 1648, zbraně z obrany Prahy v témže roce, neobyčejně cenné textilie prvního královéhradeckého biskupa Matouše Sobka z Bilenberka a množství dalších jedinečných předmětů.

Osobnost 13. pražského arcibiskupa se v odborné literatuře objevuje velmi často, neboť v církevním a politickém dění Čech hrála nezastupitelnou roli. Přesto o něm byla v českém prostředí vydána pouze jediná monografie. Napsal ji František Krásl a nazval ji *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský*. Kniha vyšla v Dědictví sv. Prokopa v Praze roku 1886. Jakkoli se jedná o materiálově spolehlivé dílo, lze je dnes považovat za zastaralé. Nového silného impulsu se zájmu o Arnošta Vojtěcha hraběte Harracha dostalo roku 2005 vydáním vynikající monografie od italského badatele Alessandra Catalana *La Bohemia e la ricoquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale (1620–1667)*. Do češtiny byla přeložena pod názvem *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách* (vydána byla nakladatelstvím Lidové noviny v roce 2008). České vydání monografie je dnes beznadějně rozebráno. Catalano prokázal nejenom důvěrnou znalost českého prostředí v první polovině 17. století, ale zároveň nebyl vázán starými tradičními českými schémata, jež – byť v oslabené míře – ještě leckde dožívají. Rozpoznal, že na straně bělohorských vítězů se rozvinul složitý vnitřní boj o podobu katolické reformy, vztahu církve a světské moci i vnitřního uspořádání české církevní provincie. Kardinál se v tomto boji ukázal jako bystrý diplomat a silný hráč na církevním i politickém poli. Byl nepochybně přesvědčeným stoupencem katolické reformy (protireformace). České církevní provincii ale naznačil umírněnou cestu, jež mohla při důslednější aplikaci přinést (a často i přinesla) velmi dobré ovoce. Sympatická je nesporně i jeho snaha o mravní očistu církve i o její alespoň částečné odpoutání od závislosti na světské moci. Narazil však mnohdy na tvrdý odpor radikálního křídla – cí-

sařského dvora ve Vídni, části české šlechty i kléru – a byl nucen ze svých pozic nejednou ustoupit (opakovaně proto uvažoval i o odstoupení z arcibiskupského stolce). Mnohý z jeho záměrů se proto nepodařilo uskutečnit. Přesto vytvořil v katolické církvi v Čechách organizační a ideový zárodek, kolem nějž začal krystalizovat proud, který českému prostředí přinesl řadu osobností, cenných podnětů a s jistou nadsázkou i první semínko budoucí názorové plurality.

Arcibiskup se nacházel v průsečíku mnoha mocenských zájmů; svědčí o jeho neobyčejné politické prozíravosti, že se v nich dokázal rychle orientovat. V jeho osobě se dobře zrcadlí neobyčejná složitost vztahů v táboře pobělohorských vítězů. Harrachovi slouží ke cti, že si je nejen uvědomoval, ale snažil se je důsledně a smysluplně řešit. To jej řadí na jedno z nejčelnějších míst mezi pražskými arcibiskupy.

Arnošt Vojtěch hrabě Harrach pocházel ze starého šlechtického rodu doloženého ve středověku na obou stranách česko-rakouské hranice. Arnoštův otec Karel I. z Harrachu (1570–1628) se stal důvěrným přítelem a rádcem císaře Ferdinanda II. Habsburského a u vídeňského dvora se stal jakousi šedou eminencí. Ferdinand II. jej označil za „ztělesnění věrnosti“. V roce 1622 mu Ferdinand II. udělil Řád zlatého rouna, o pět let později získal titul říšského hraběte. Již od roku 1577 měl rod inkolát v českých zemích (právo nabývat zde pozemkový majetek). Je zajímavé, že příliš nevyužil k obohacení konfiskovaných levných „rebelských“ statků. Dvorská kariéra Karlova ovšem stála obrovské peníze a jeho děti se musely, naštěstí úspěšně, vypořádat s mnoha dluhy.

Jak bylo ve vysoce postavených rodech zvykem, Karel I., jako starostlivý otec šesti synů a několika dcer, pečlivě připravoval kariéru svých dětí. Nejstarší syn Leonhard VII. Karel (1594–1645) byl předurčen ke dvorské kariéře a dosáhl zde vynikajícího postavení. Své místo u dvora musel po otcově smrti na čas opustit a věnovat se hospodářství, aby umořil dluhy. Stal se zakladatelem rohravské rodové větve. Druhorozený Arnošt Vojtěch (1598–1667) byl po tehdejšímu zvyku vyslán na duchovní dráhu. Třetí syn, Otto Fridrich (1610–1639), se stal nejprve císařovým pážetem, pak několik let pobýval s rakouským vyslancem ve Španělsku a poté se věnoval vojenské kariéře pod velením Albrechta z Valdštejna. Oženil se s velmi zámožnou a vlivnou Lavinií Teklou Gonzagou, hraběnkou z Novellary a Bagnola (1607–1639). Roku 1632 koupil od svého švagra Albrechta z Valdštejna branské panství a polovinu městečka Jilemnice. Založil tak jilemnickou rodovou větev. Jedna z Karlových dcer Isabela Kateřina (1601–1656) se stala druhou manželkou Albrechta z Valdštejna a po jeho zavraždění musela čelit mnoha problémům.

Arnošt Vojtěch studoval do roku 1616 na jezuitských školách v Jindřichově Hradci a v Českém Krumlově, kde se naučil česky. Podle Františka Krásla byl schopen česky i kázat, ale jazyk nikdy dokonale neovládl. Přesto byl výrazným zemským vlastencem, což se mimo jiné projevovalo také v systematickém prohlubování kultu českých světců. V roce 1616 se vydal v doprovodu preceptora do Říma, aby studoval na římském Collegiu Germanicu. V době pobytu dokonale ovládl italštinu, jež se napříště stala jeho nejmilejším jazykem (pochopitelně

ovládal latinu a němčinu). O pět let později (1621) ho papež Řehoř XV. jmenoval svým komořím, později také tajemníkem (tajným komorníkem). Po opuštění koleje vstoupil Harrach k papežskému dvoru, kde získává velké zkušenosti i cenné kontakty.

Roku 1622 byl zvolen pražskou metropolitní kapitulou 13. pražským arcibiskupem (volba byla potvrzena roku 1623 Řehořem XV.) a stal se 28. velmistrem Řádu křížovníků s červenou hvězdou. Roku 1624 byl papežem Urbanem VIII. v Sixtinské kapli vysvěcen biskupem a o dva roky později (1626) se stal kardinálem. Císař Ferdinand II. daroval arcibiskupství roku 1623 Rožmitál pod Třemšínem a vrátil mu bývalé arcibiskupské statky Nový Rychnov a Červenou Řečici, kde pak arcibiskup často pobýval.

Dejme na závěr slovo A. Catalanovi, který pregnantně zdůvodnil, proč se osobnostmi Harrachova typu musíme znovu, zevrubněji a také objektivněji zabývat: „*Dějiny rády zastírají svou vlastní minulost a přetvářejí ji na základě pozdějších ideologických potřeb, a tak stejně jako myšlení 19. století zavrhl a chtělo zastříť katolickou a habsburskou minulost, zavrhl a zastříla katolická habsburská éra nejen revoltu protestantských stavů, nýbrž také zápas, který vedl k znovuzískání duší obyvatel Českého království pro katolické náboženství. Jelikož se historikové začali ‚dobou temna‘ hlouběji a seriózněji zabývat teprve v době nedávné, panuje doposud značně matná představa o tom, co se v Čechách v dlouhém období barokní éry v rovině sociální, politické a ideologické skutečně odehrálo.*

Katolická historiografie z důvodů, které jsou nasnadě, vždy dávala přednost jistým směrům bádání a věnovala minimální pozornost zápasům, které se odehrávaly uvnitř katolického světa po vítězné bitvě na Bílé hoře. Je přitom zajímavé, že na některé pozitivní stránky české rekatolizace bylo poukazováno spíše zřídka anebo z dosti vyhraněných ideologických pozic. Nejsem si jist, zda může být (do značné míry) ‚měkký přístup‘ kardinála Harracha a jeho spolupracovníků, který měl dozajista podíl na tom, že v Čechách nedošlo k čarodějnickým procesům (právě v době jeho episkopátu zasáhla jedna z nejhrošších vln Slezsko), nazván ‚tolerancí‘, avšak dokladů o jeho skeptickém postoji k podezřelým ‚kultům‘, ‚pověrám‘ a ‚lidovým tradicím‘ je více než dost.

Rozšířená představa o ideologické a doktrínální jednotě panující uvnitř katolického tábora se z velké části zakládá právě na (z části vědomém) potlačení rozporů, které komplikovaly úspěchy protireformace. I když by nemělo smysl význam těchto sporů za každou cenu přeceňovat, je třeba říci, že právě z podobných východisek se rodilo ‚moderní‘ myšlení. Potom také nepřekvapí ani to, že se kolem pražského arcibiskupa pohybovali jedni z nejoriginálnějších vzdělanců 17. století (Schoppe, Magni, Basilius z Aire, Caramuel z Lobkovic), ani pozornost, s níž arcibiskup sledoval aspekty, které se v dlouhodobém horizontu ukázaly být těmi nejživotnějšími z celé protireformace (na prvním místě piaristická výuka)“¹

1 Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008.

Autor | Author**PaedDr. Jan Luštinec**

Krkonošské muzeum v Jilemnici

Zámek 75

514 01 Jilemnice

kmjilemnice@krap.cz

Obsah

Editorial 5

STUDIE

„Buben výstavby socialismu“.
Místní rozhlas v letech 1949–1950 pohledem Osvětové práce 9
ZDENĚK DUDA

Katolický ženský tisk a boj za volební právo žen (přelom 19. a 20. století) 19
JIŘÍ HAVELKA

Dluhy a zadlužení poddanského obyvatelstva na příkladu městeček pardubického panství v 16. a 17. století 35
TEREZA SIGLOVÁ

Vývoj půdní rozlohy zemědělských závodů na Jihlavsku v období kolektivizace 1949–1959 51
JAROMÍR KARPÍŠEK

MATERIÁLOVÉ STATĚ

Memorabilienbuch královéhradeckého biskupství. Možnosti jeho badatelského využití, digitalizace a webová prezentace 83
KRISTÝNA HAVELKOVÁ – LENKA CHADIMOVÁ

Otázka regionálních funkcí muzeí znovu otevřená? 99
MICHAL BABÍK

RECENZE

Petra MERTOVÁ, *Textilní tvorba brněnských firem* 107

Daniela KRAMEROVÁ (ed.), *Retromuseum Cheb: životní styl a design v ČSSR* 108

ZPRÁVY

Mezi Prahou, Vídní a Římem.
Arnošt Vojtěch kardinál Harrach (1598–1667) 113

Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH) 119

Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH)

Časopis vychází dvakrát ročně. Uzávěrka prvního svazku každého roku je stanovena na 15. únor, pro druhý svazek je to 1. září. Redakce přijímá pouze původní práce, které vznikly v badatelské dílně autora. Práce mohou být psány česky, slovensky a polsky. Studie a materiálové stati (včetně edic dokumentů a vzpomínek) mohou mít maximálně do 40 stran, recenze a zprávy v rozsahu 4–10 stran.

Pokyny pro úpravu rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači **zašlete** redakci VLH v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete na adresu redakce (vlh@uhk.cz) elektronicky. **Pište ve Wordu, písmo Times New Roman, velikost 12, řádkování 1,5 – poznámky pod čarou velikost 10, řádkování 1.**

2. K textu studie či materiálové stati **přiložte** resumé (rozsah max. 1 800 znaků – 1 strana), abstrakt (do 600 znaků) a klíčová slova (5–7 slov), to vše v českém jazyce. Ke studii, materiálové stati a recenzi je třeba připojit krátký medailonek autora – max. 400 znaků (odborná specializace, význačné dílo...) **Redakce je POVINNA vytisknout následující údaje o autorovi: plné jméno se všemi tituly, rok narození, afilace** (údaje o zaměstnání; v případě, že autor nepracuje v odborné instituci, je povinen uvést svou privátní kontaktní adresu), **plná kontaktní poštovní** (pracoviště nebo privátní) **a emailová adresa. BEZ TĚCHTO ÚDAJŮ NEMŮŽE BÝT ŽÁDNÝ TEXT OTIŠTĚN.**

3. Pro zvýraznění slov nebo pasáží v textu je možné:

Použít kurzívu pro citáty; tučné písmo pro názvy dílčích částí práce nebo vybrané části textu; případně prostrkání nebo petit (s využitím obvyklých korektorských značek). Zásadně nepoužívejte podtrhávání.

4. Poznámkový aparát připojte na stranách pod čarou, jak umožňuje Word: přes příkazy *vložit, poznámka pod čarou, značení automaticky*. V textu pište horní index za interpunkční znaménka.

5. Literaturu a edice citujte podle následujících zásad:

- **Monografie:** Jméno autora (v pořadí osobní jméno v plném znění, iniciálou až v dalších citacích, PŘÍJMENÍ, jméno příp. spoluautorů oddělit pomlčkou), název knihy (kurzívou), místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách (celkový počet, konkrétní strana nebo rozmezí stran). Srov. Josef ŠUSTA, *Úvahy o všeobecných dějinách*, Praha 1999, s. 134.

- Studie publikovaná v periodiku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, název periodika (v závorce zkratku používanou u dalších odkazů na dané periodikum), údaje o ročníku (svazku), roku vydání a stranách. Srov. Jiří MAREK, *Historie mezi teorií a praxí*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 96, 1998, s. 792.
- Studie publikovaná v příležitostném sborníku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, in: název sborníku, (ed./edd.), jméno editora/editorů sborníku, pokud je uváděno, místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách. Srov. Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Vývoj zbroje a válečného umění – významné bitvy na Moravě*, in: *Středověká Morava*, ed. Z. Měřínský, Brno 1999, zvláště s. 100–102 nebo Josef PETRÁŇ – Eduard MAUR, *František Kutnar a univerzita Karlova*, in: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepiscectví na formování obrazu české minulosti*, Semily 1998, s. 148.
- Edice: Při citaci edice se přihlíží pokud možno k výše uvedeným zásadám. Je-li obvyklé citovat nejprve nebo pouze název edice, uvést při první citaci plný název edice, a to verzálkami. Ve jméně editora za názvem edice použijte u křestního jména pouze první písmeno, příjmení napište normálním písmem, např. CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE V/3, edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1982, č. 1570, s. 363. V opačném případě, je-li uváděno nejprve jméno autora/autorů edice, postupuje se jako u monografie. Za jménem autora/autorů je v závorce uvedeno (ed./edd.). Pro názornost srov. Antonín BENČÍK – Jaromír NAVRÁTIL – Jan PAULÍK (edd.), *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, 6. díl, 1. svazek: *Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*, Praha-Brno, ÚSD – Doplněk 1996.
- Archivní prameny: Oficiální název archivu (v závorce zkrácený název používaný u dalších citací), archivní fond a další nezbytné identifikační údaje. Srov. Státní okresní archiv v Hradci Králové (dále jen SOKA Hradec Králové), f. Archiv města Hradec Králové, inv. č. 1776, č.j. 1708, kart. 361.
- Zkrácené citace se používá při opakování literatury i archivních pramenů. Uvést nejprve citaci nezkrácenou, poté zkracovat osobní jméno autora/autorů na iniciálu a název monografie i studie po první podstatné jméno, ukončit třemi tečkami a čárkou; zachovat kurzívu v názvu. Např. J. PETRÁŇ – E. MAUR, *František Kutnar...*, s. 149.
- V citování je třeba důsledně používat odkaz srov., nikoliv viz.
- Při bezprostředním následném opakování téhož odkazu (na stejnou práci) je použito slovo *tamtéž* (v kurzivě). Při následném citování další práce téhož autora je použito slovo TÝŽ (kapitálkami).

6. Záznam literatury pro recenzi, anotaci apod. dle následujících příkladů:

- Monografie nebo celý neperiodický sborník. Jitka GRUNTOVÁ, *Oskar Schindler: legenda a fakta*, Brno, Barrister a Principal 1997, 158 s.; Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. *Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha, Památník národního písemnictví 1992, 302 s. + obrazové přílohy.
- Celé periodikum: *Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*, sv. I, 1997, vyd. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 276 s.

7. V případě připojených obrazových příloh je třeba předat obrazovou dokumentaci redakci v jednom výtisku společně s verzí naskenovanou na označeném elektronickém médiu (ne disketa). Přílohy je nutné opatřit seznamem popisek s uvedením zdroje.

8. Příspěvek zasílejte na adresu: Historický ústav Filozofické fakulty, redakce Východočeských listů historických, Univerzita Hradec Králové, Rokitsanského 62, Hradec Králové 500 03. Obálku označte vlevo dole výraznou zkratkou **Příspěvek pro VLH**. V průvodním dopise uveďte bydliště autora, telefonní číslo a e-mailovou adresu.

Pokyny pro dodání obrazových podkladů:

- Obrázky (fotografie, plány apod.) v elektronické podobě dodávat v souborech jpg nebo tiff. Velikost dodaného obrázku musí být stejná (nebo větší) jako výsledná reprodukce v brožuře při rozlišení 300 dpi (šířka sazebního obrazce sborníku je 125 mm, výška 186 mm). Digitální fotografie dodat v originálních souborech bez úprav.

Pokyny pro psaní textu:

- **První řádek odstavce** neodsazovat mezerníkem ani tabelátorem – pokud je třeba odsadit, pak toto nastavit v programu (Word): FORMÁT – ODSTAVEC – ODSAZENÍ – SPECIÁLNÍ
- **Pozor na psaní a použití SPOJOVNÍKŮ (-) a POMLČEK (-)!**
Spojovník je podstatně kratší než pomlčka.
 Okolo spojovníku se **mezery nedělají nikdy** a používá se při:
  - připojení spojky -li (např. můžeš-li)
  - spojení jmen (např. Rakousko-Uhersko)
  - slučovacím spojení (např. propan-butan)
  - upřesnění místa (např. Praha-Vysočany)
  - adjektivních složeninách (např. modro-bílý)
  - rozdělování slov

Pomlčka

- klávesová zkratka Alt + 0150
- můžeme-li dosadit místo pomlčky jakékoli slovo (až, do, versus, apod.), **nejsou okolo ní mezery** (např. 1950–1960, 7–9 dní, otevřeno 8–12 h)
- v ostatních případech okolo pomlčky mezery jsou

Texty zaslané redakci se autorům nevrací, ani v případě odmítnutí otištění textu podle rozhodnutí redakční rady. Redakční rada vlh nakládá s osobními daty autorů podle zákona o ochraně osobních údajů ČR.

Průběh recenzního řízení**I.**

Autor doručí redakci VLH text (podrobnosti v pokynech pro autory).

Termíny pro přijetí odborných textů redakcí VLH jsou:

15. února každého roku – uzavírka přijímání textů pro **první svazek** daného roku

1. září každého roku – uzavírka přijímání textů pro **druhý svazek** daného roku

II.

Redakce seznámí autora s časovým plánem a průběhem recenzního řízení. Recenzní řízení je anonymní.

Na základě návrhů redakční rady VLH jsou vybráni a osloveni dva nezávislí recenzenti na každý doručенý text. Kritériem výběru je především odbornost a vědecké zaměření recenzentů. Každý recenzent po dohodě vypracuje jeden posudek na obdržенý text. Formulář pro vytváření odborných posudků je na této stránce zveřejněn.

III.

Redakce seznámí redakční radu s podobou odborných recenzí.

IV.

Na pravidelném zasedání redakční rady VLH dojde k výběru textů, které budou ve VLH uveřejněny. Kritériem výběru jsou doručené odborné recenzní posudky. Dále redakční rada přihlíží k tematickému vymezení každého čísla a k vhodné skladbě článků a studií v něm. Autorům je výsledek hlasování redakční rady ihned oznámen, stejně jako případný návrh na dopracování doručených textů podle návrhů recenzních posudků. Autorům jsou recenzní posudky (v anonymní podobě) poskytnuty k nahlédnutí.

V.

Redakční rada VLH na svém pravidelném zasedání sestaví a odhlasuje podobu každého svazku VLH. K provádění redakčních prací mezi jednotlivými zasedáními redakční rady VLH je utvořena stálá redakce časopisu, jejíž činnost je kontrolována redakční radou.

Výsledek recenzního řízení má čtyři možné výstupy:

1. doručení textu je na základě recenzního řízení schválen redakční radou k vytištění v připravovaném svazku,
2. doručení textu není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou, autorovi (autorům) příslušného textu je doporučeno text přepracovat (podle návrhů recenzentů) a podat jej v dalším kole recenzního řízení k novému posouzení,
3. doručení textu je přijat k otištění, není však schválen redakční radou k zařazení do aktuálního připravovaného svazku z důvodu odlišné tematické orientace svazku nebo témat dílčích studií. Autorovi (autorům) je v takovém případě nabídnuta možnost otištění textu v dalším svazku.
4. doručení textu není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou pro jeho nedostačující formu.

Každý autor může znovu podat (např. při přepracování) k recenznímu řízení jeden text **pouze dvakrát**. Poté jej již redakční rada nezařadí do dalších kol recenzních řízení.

Ondřej FELCMAN: Československý parlament na prahu Pražského jara.

Nakladatelství Lidové Noviny, Praha 2015, 344 s., ISBN 978-80-7422-449-2

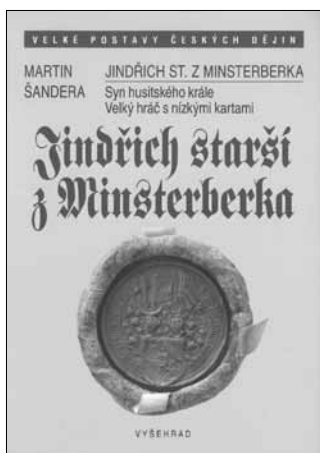
Kniha je věnována tématu, které se zatím nestalo předmětem nijak horlivé pozornosti české historiografie. Zabývá se totiž činností zákonodárního sboru v komunistickém Československu, a to v časové fázi vymezené tzv. liberalizačním obdobím poloviny šedesátých let a na ně navazujícím pokusem o reformu sovětského byrokratického socialismu v roce 1968.

Tzv. „socialistická ústava“ z roku 1960 vrátila Národnímu shromáždění aspoň formálně statut nejvyššího orgánu státní moci a právě v jeho čtvrtém volebním období (začalo v červnu 1964 a mělo trvat čtyři roky) došlo spolu proměnami politické scény i společenské atmosféry k posunům, naznačujícím, že i komunistický parlament může za určitých podmínek usilovat o obnovu svěřených ústavních pravomocí a tomu odpovídající postavení v systému politicko-mocenského monopolu komunistické strany. Právě tento vývoj Národního shromáždění od jeho bezbřehé pasivity, jak se znovu projevila ještě v prvních dvou měsících roku 1968, až po přeměnu v sebevědomé těleso, které si dokonce „dovolilo“ odvolat ministra vnitra, autor představuje. Zvláště si všímá některých uzlových momentů, jako byly Šejnova aféra, celonárodní úsilí o rezignaci ještě nedávno všemocného prezidenta Novotného, volba Ludvíka Svobody prezidentem, či nástup Josefa Smrkovského do čela parlamentu. Práce je doplněna dokumentárními fotografiemi, přehledy, tabulkami a 17 biografickými medailony vedoucích postav parlamentního sboru v období do dubna 1968. Autor připravuje navazující svazek mapující osudy Národního shromáždění do srpnové okupace a jeho metamorfózu do Federálního shromáždění.

KNIHU LZE OBJEDNAT NA <http://eshop.uhk.cz>

Martin ŠANDERA:
Jindřich starší z Minsterberka.
Syn husitského krále.
Velký hráč s nízkými kartami.

Nakladatelství Vyšehrad, Praha 2016, 276 s., ISBN 978-80-7429-687-1

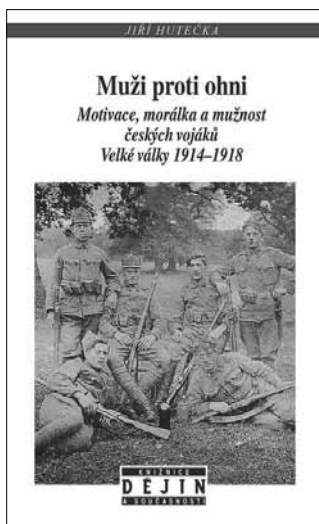
Jindřich starší z Minsterberka, třetí syn krále Jiřího z Poděbrad, zažil vzestup i úpadek českého státu, ztroskotání otcových plánů a nástup nové vládnoucí dynastie. Kniha Martina Šandery přibližuje knížete Jindřicha jako zajímavou a poněkud opomíjenou osobnost českých dějin. Horlivější kališníci Jindřichovi zazlívali opuštění víry předků, otce i děda. Přesto právě Jindřich zdědil nejvíce z povahy krále Jiřího, svými vlastnostmi, stylem života, uvažováním i chováním se mu nejvíce podobal. Nikdy nebyl fanatikem, a i když se nebál tasit meč a vést vojsko do bitvy, dával přednost diplomacii. Byla to vysoká a nebezpečná hra, v níž dominovali Jagellonci, Matyáš Korvín, Habsburkové, římská kurie i kurfiřtské rody a Jindřich měl většinou v ruce jen nízké karty,

navzdory tomu se v ní však dokázal uplatnit. I když jeho velké mocenské ambice a plány ochromoval vleklý, úporný a ponižující zápas s dluhy, dokázal zachránit prestiž rodu a nalézt mu nové postavení i budoucnost.

KNIHU LZE OBJEDNAT NA <http://eshop.uhk.cz>

Jiří HUTEČKA:
Muži proti ohni.
*Motivace, morálka a mužnost českých
vojáků Velké války 1914–18.*

Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016, 274 s., ISBN 978-80-7422-371-6

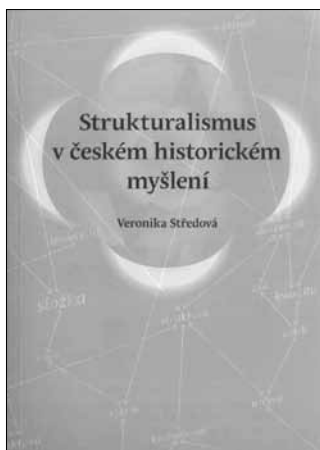
Jak čeští muži vnímali v roce 1914 svoji vojenskou povinnost? Proč většina z nich věrně sloužila monarchii až do posledních dnů války? Jak válečná zkušenost v uniformách c. a k. armády ovlivnila jejich vnímání vlastní mužnosti? Jak toto vnímání souviselo s jejich morálkou?

Autor se v textu pokouší nalézt odpovědi na tyto i mnohé další související otázky, přičemž s českými vojáky v c. a k. uniformách prochází všemi frontami války i jejich poválečným zápasem s interpretací válečných let prožitých bojem za „nesprávnou“ stranu konfliktu.

KNIHU LZE OBJEDNAT NA <http://eshop.uhk.cz>

Veronika STŘEDOVÁ:
***Strukturalismus v českém historickém
myšlení.***

Nakladatelství Veduta, České Budějovice 2015, 176 s.,
ISBN 978-80-88030-10-2

Kniha představuje české historické myšlení ovlivněné strukturalismem, a to nejen v kontextu historické vědy. Autorka se zabývá výraznými osobnostmi českého meziválečného vědeckého kontextu a představuje, místy s přesahem do druhé poloviny 20. století, jejich osobité přístupy k výkladu historické skutečnosti, jež nesou stopy strukturalismu, a to od nesmělých názvuků až po zřetelně strukturalistické koncepce, v nichž je jakýkoli historický fakt chápán jako složitý strukturovaný celek, jehož jednotlivé části jsou provázány vzájemnými vztahy, vazbami a funkcemi. Ukazuje, že tento přístup umožňoval nejen historikům odkrývat jinak snadno opomenutelné souvislosti a významy historického dění a ačkoli se nikdy nestal dominantní výkladovou

linií české historické vědy, vždy sehrával roli cenné a pozoruhodné inspirace, zejména ve studiu nepolitických dějin.

KNIHU LZE OBJEDNAT NA <http://eshop.uhk.cz>

Východočeské listy historické
35/2016

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

První vydání
2016
128 stran

Tisk OFTIS Ústí nad Orlicí

ISSN 1211-8184
MK E 21784